SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
XXIV

2

1959

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED, BRATISLAVA

Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychádza šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXIV. ročník Kčs 24,—, jednotlivé čísla po Kčs 4 —. Rozširuje a doručuje Poštová novinová služba Bratislava. Objednávky prijíma každý Poštový úrad aj doručovateľ. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin.

OBSAH

Horecký J., O jazyku našej tlače — — — — — — — — — — — 65
Horák G., Z reči ľudových rozprávok — — — — — — — — — — 73
Oravec J., Konkurovanie predložiek *na, do* a iných s predložkou *k* — — — 86
Dvonč L., Cudzie ženské priezviská — — — — — — — — — — 98

Diskusie

Blanár V., Niekoľko myšlienok o slovenskom etymologickom slovníku — — 103
Urbančok M., Predložky *pomedzi, ponad, popod, popred* a *poza* v spisovnej slovenčine — — — — — — — — — — — — — — — 111

Zprávy a posudky

O vědeckém poznání soudobých jazyků. J. Ružička — — — — — — 117

Rozličnosti

Rozzelenať sa (nie „rozzeleňať sa"). A. Keder — — — — — — — — 124
Peruán? L. Dvonč — — — — — — — — — — — — — — — 124
Spojené štáty Západnej Afriky? L. Dvonč — — — — — — — — — 125
Narodenie a narodeniny. Š. Peciar — — — — — — — — — — 126

Odpovede na listy

Odpovede na listy. G. Horák — — — — — — — — — — — — 127

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XXIV 1959 ČÍSLO 2

O JAZYKU NAŠEJ TLAČE

Ján Horecký

I keď dnes čoraz viac preniká do zpravodajských funkcií hovorené slovo, i keď sa aj v novinách rozširuje plocha venovaná obrazovému zpravodajstvu, predsa vo všetkých funkciách novín — je to podľa V. I. Lenina funkcia kolektívneho organizátora, agitátora a propagátora — využíva sa jazyk ako základný prostriedok dorozumievania, výmeny myšlienok a názorov.

Popri tejto funkcii však spĺňa jazyk v novinách aj dôležitý výchovný cieľ: pre veľký počet ľudí sú noviny najdôležitejším miestom, na ktorom prichádzajú do styku so spisovným jazykom. V tomto zmysle sa teda noviny stávajú aj veľkým učiteľom spisovného jazyka.

Z toho vyplýva požiadavka čo najúzkostlivejšie a najpresnejšie zachovávať v novinách platné jazykové normy.

Je síce veľmi pravdepodobné, že priemerný čitateľ nie je taký citlivý na porušovanie normy, ako sú jazykovedci a ako by mali byť aj novinári a redaktori. Priemernému čitateľovi je celkom jedno — vieme to z vlastných pozorovaní — či šiesty pád jednotného čísla od podstatného mena *materiál* je *materiáli* alebo „materiále", či siedmy pád množného čísla zámena *svoj* je *svojimi* alebo „svojími", či treba použiť podstatné meno *vodič* alebo „riadič". Tento stav však nijako nezmenšuje zodpovednosť novinárov a redaktorov za správnu jazykovú výchovu čitateľov; práve naopak, zaväzuje ich venovať starostlivosti o spisovný jazyk a o zvyšovanie jeho kultúry čo najväčšiu pozornosť.

Sústavným sledovaním slovenskej dennej tlače zisťujeme, že jazyk našich novín nie je vcelku taký zlý, aby sme nad ním zalamovali rukami. No nie je ani taký dokonalý, aby v ňom nebolo nijakých chýb.

Čisto pravopisné chyby, ako napr. „velitela" miesto *veliteľa* (Večerník 4. 1. 1959), „otálať" m. *otáľať* (Predvoj 6. 11. 1958), „tisíckám" m. *tisíckam* (Predvoj 6. 11. 1958), netreba brať príliš tragicky predovšetkým preto, že veľmi často môže ísť o tlačové chyby, o nepozornosť korektorov. Pravda, aj takéto chyby treba obmedziť na čo najmenšiu mieru. Za skutočné chyby, vyplývajúce z neznalosti normy, treba pokladať napr. tvar

„ôsmych" m. *ôsmich krajín* (Predvoj 7. 8. 1958), „nevzďáľujú" m. *nevzďaľujú* (Večerník 11. 10. 1958), „Východné Slovensko" m. *východné Slovensko* (Roľnícke noviny 5. 1. 1959).

Takisto za chyby treba pokladať mnohé nesprávne tvary, ako napr. „v kotli" m. *v kotle* (Večerník 4. 1. 1959), „tri kotle" m. *tri kotly* (Predvoj 6. 11. 1958), „v litre" m. *v litri* (Predvoj 6. 11. 1958), „tkáčiek, páčiek" m. *tkáčok, páčok* (Predvoj 30. 10. 1958), „tvorci" m. *tvorcovia* (Predvoj 14. 8. 1958), „hutiam" m. *hutám* (Predvoj 6. 11. 1958), „podľahnul" m. *podľahol* (Večerník 13. 10. 1958).

Zriedkavejšie sa vyskytujú nesprávne väzby: „všímať si problémov" m. *všímať si problémy* (Večerník 4. 1. 1959), „závisieť na šikovnosti" m. *závisieť od šikovnosti* (Večerník 4. 1. 1959), „odoslaný k ochrane" m. *odoslaný na ochranu* (Roľnícke noviny 5. 1. 1959).

Zaujímavé je sledovať, v ktorých novinách sa takéto chyby vyskytujú. Ako vidieť z našich citátov, ide zväčša o Večerník a Roľnícke noviny, pri Predvoji iba o niektoré čísla, kým v Pravde, Práci, Smene a Technických novinách je chýb tohto druhu pomerne málo. Vysvetliť to možno jednak tým, že v starších a väčších denníkoch sú skúsenejší redaktori, jednak väčšou starostlivosťou a azda aj väčšou rutinou domácich korektorov. Inak vieme zo skúseností získaných na záverečných skúškach absolventov novinárstva, že ani ovládanie pravopisných a gramatických pravidiel nie je u mladých novinárov na patričnej výške. No nie je bez zaujímavosti ani zistenie, že vo veľkej väčšine ide o chyby proti norme v takých prípadoch, kde je norma najslabšia, najmenej ustálená („v kotli, v litre") alebo kde sa prejavuje tlak morfologického systému („tkáčiek, páčiek").

Chyby proti lexikálnej norme sú iného rázu. Tu sa najviac prejavuje vplyv nových používateľov spisovného jazyka. Len tak si možno vysvetliť častý výskyt takých slov ako „riadič" m. *vodič* (Večerník 4. 1. 1959), „papršlek" m. *lúč* (Večerník 13. 10. 1958), „prádlo" m. *bielizeň* (Smena 25. 10. 1958), „prádelník" m. *bieliznik* (Práca 4. 1. 1959, popri správnom *bielizeň*), „šroub" m. *skrutka* (Predvoj 30. 10. 1958), „pražec" m. *podval* (Práca 6. 1. 1959), „jazdný poriadok" m. *cestovný poriadok* (Práca 6. 1. 1959), „veľblúd" m. *ťava* (Predvoj 7. 8. 1958). Do tejto skupiny možno zaradiť aj nesprávne utvorené slová, ako „dvanástorník" m. *dvanástnik* (Roľnícke noviny 5. 1. 1959), „otáčivý" m. *otáčavý* (Večerník 13. 10. 1958), „obiloviny" m. *obilniny* (Večerník 24. 8. 1958), „merítko, pojítko" m. *meradlo, spojivo* (Predvoj 7. 8. 1958). Ide pritom zväčša o slová, za ktoré už oddávna sú v slovenčine domáce slová. Zastávanie slov ako *bielizeň, lúč, skrutka, ťava* nemožno teda vysvetľovať tak, akoby šlo o zavádzanie akýchsi nových slov.

Novinári a redaktori by nemali podliehať takýmto vplyvom nových po-

užívateľov jazyka. Práve naopak, mali by na nich pôsobiť výchovne a dôsledným používaním správnych slov, zachovávaním lexikálnej normy by ju mali upevňovať aj vo vedomí novších používateľov slovenčiny.

Už sme naznačili, že príčin akýchkoľvek jazykových chýb, najmä chýb proti norme, je niekoľko. Nech sú však tieto príčiny akékoľvek, nemožno poprieť, že výskyt chýb proti norme je v našich novinách negatívnym zjavom. Proti negatívnym zjavom treba bojovať, no obmedziť sa iba na boj proti jazykovým chybám by ešte nestačilo.

Preto sa vynára ďalšia závažná otázka: ako má vyzerať jazyk v novinách, aké pozitívne vlastnosti má mať, aby mohol úspešne plniť svoju dorozumievaciu, výchovnú a napokon i estetickú funkciu.

Veľkú pozornosť venoval tejto otázke najmä M. Jelínek v práci o jazyku a štýle novín.[1] Žiada, aby jazyk v novinách mal týchto päť vlastností: všeobecnú zrozumiteľnosť, presnosť a jednoznačnosť, prehľadnosť, presvedčivosť a rozmanitosť. K týmto vlastnostiam by sme ešte pridali požiadavku písať zaujímavo.

Čo treba rozumieť pod všeobecnou zrozumiteľnosťou, je vcelku jasné. Nie je však jasné a presne vymedzené, čo treba pokladať za mieru tejto všeobecnej zrozumiteľnosti. Možno predpokladať, že mierou by mal byť priemerne vzdelaný človek, teda u nás napr. absolvent osemročnej, resp. deväťročnej školy. Niet však pochýb, že každý človek sa veľa učí aj po skončení povinnej školskej dochádzky. Preto treba, ako sa ukázalo aj pri úvahách o obsahu slovníka spisovnej slovenčiny, túto hranicu posunúť značne vyššie. Okrem toho bude táto miera kolísať aj podľa okruhu čitateľov, ktorým sú noviny a časopisy určené. V Roľníckych novinách nikoho neprekvapia také názvy ako *nedeliteľný fond, závlahové zariadenie, dvojfázový zber, brázdový podmok* a pod. (Roľnícke noviny 6. 1. 1959) Takisto v Technických novinách budú samozrejme mnohé špeciálne odborné názvy.

Ale nemožno podceňovať vedomosti čitateľov ani v menej odborných novinách a za každú cenu sa vyhýbať odbornejším názvom, najmä ak sú v danom kontexte nevyhnutné. Treba iba rozlišovať medzi odborným názvom všeobecnejšie používaným a názvom špeciálnejším, zriedkavejšie používaným.

Zo snahy používať odborné termíny tak, aby boli pokiaľ možno zrozumiteľné, vyplývajú dokonca niektoré štylistické, resp. kompozičné postupy. Najjednoduchším z nich je používať domáce slovo namiesto cudzieho, ak vôbec jestvuje, ako rovnocennú dubletu. Napríklad *napätie* m. *voltáž, úsek* m. *sektor, štvrťrok* m. *kvartál, jadrová energia* m. *nukleárna energia*

[1] M. Jelínek, *O jazyku a stylu novin*, Rudé právo, Praha 1957, 13—61.

a pod. Niekedy sa cudzí termín vysvetľuje tak, že sa v zátvorke uvedie jeho domáci ekvivalent alebo aj stručný výklad. No bežnejší je tento postup iba v popularizačnej a učebnicovej literatúre; v novinách sa využíva pomerne zriedkavo.

Najprirodzenejší je taký postup, pri ktorom sa menej známe slovo tak zaradí do kontextu, že jeho význam vyplýva z tohto kontextu. Z toho vyplýva dôležitá črta publicistického štýlu proti štýlu odbornému: odborné názvy sa tu vyskytujú zriedkavejšie a sú zasadené do širšieho kontextu.

Napríklad v Práci z 9. 1. 1959 je príspevok pod názvom *Meniarne a ľudia v nich.* Už v podtitule sa meniarne obrazne označujú ako srdcia, ktoré napájajú energiou elektrifikované úseky Trate družby. V prvom odseku sa potom induktívne začína uvádzanie meracích prístrojov, návestí, svetiel, usmerňovačov a konštatuje sa: *Aby bolo jasno, hovoríme o meniarňach elektrického prúdu na Košickej dráhe.* V druhom odseku sa zasa vychádza z funkcie (meniť striedavý prúd na jednosmerný) a znova sa konštatuje: *Jeho premenu na prúd jednosmerný* (v texte je nespr. „rovnosmerný"!) *majú zabezpečiť práve meniarne.*

Všeobecnú zrozumiteľnosť však znižujú nielen odborné názvy, ale aj nárečové, archaické a slangové slová.

Treba konštatovať, že v našej dennej tlači a v denníkoch sa nárečové slová používajú skutočne málo. To isté platí aj o archaických slovách. Využívajú sa skôr ľudové slová, ako *trúnok, vinšovať* (Práca 31. 12. 1958), *gľancovať* (Smena 6. 12. 1958).

Iná je situácia so slovami slangovými a hovorovými. Tie sa často využívajú v umelecky orientovaných novinárskych žánroch na charakterizovanie prostredia. Pochopiteľné je využitie hovorových slov napr. v reportážach, ale aj v rozšírených správach z výroby. Ide o také slová ako *panelák, dorábačka, vodári, plynári* (všetko Večerník 4. 1. 1959), *televízorka, rafinérka, hloubětinák* (Predvoj 30. 10. 1958). Zo slangových slov možno uviesť napr. *colštok* (Večerník 28. 8. 1958), *šichta* (Večerník 22. 8. 1958), *nákladák* (Večerník 24. 8. 1958).

Znova treba zdôrazniť, že ak sa takéto slová používajú s mierou a citom pre primeranosť, nemôže sa nič proti nim namietať, lebo prispievajú k zaujímavosti príspevkov. Pravda, len za predpokladu, že ide o slová dosť známe, teda neznižujúce zásadu všeobecnej zrozumiteľnosti. Takýto stav je napr. v Predvoji: citované hovorové slová sú z reportáží, kým v ostatných príspevkoch sa zásadne používajú slová štylisticky neutrálne. Možno ďalej povedať, že hovorových slov pribúda so stupňom „populárnosti" novín. Tak si možno vysvetliť väčší výskyt hovorových slov napr. vo Večerníku. No ide sa tu trocha priďaleko, ak sa hovorové a slangové slová používajú aj v titulkoch (napr. *mašiny,* 21. 8. 1958).

Otázky zrozumiteľnosti sa týka aj používanie nových, novoutvorených slov. Prijateľné sú iba také, ktoré sú aj pri svojej nápadnej novosti dosť zrozumiteľné. Také sú napr. slová *vesmíroplavba, vesmírolet, vesmíroplavec* (Práca 6. 1. 1959), utvorené zrejme v závislosti od ruského textu (na ktorý sa redakcia odvoláva), ale aj podľa starších slovenských slov *vzduchoplavba, vzduchoplavec.* Patria sem i slová *luník, luníčisko* a *slník* (Práca 6. 1. 1959), z ktorých azda iba *luník* má oporu v ruskej podobe *luník.* K zrozumiteľnosti týchto slov (a tak to bude aj v iných prípadoch) prispieva v značnej miere aj ich aktuálnosť, súvislosť s vystrelením kozmickej rakety.

No zrozumiteľné sú aj také slová ako *rukybozkávať* (Smena 6. 12. 1958 — od spojenia *ruky bozkávam*) a *nebeskoštátna cena* (Večerník 17. 7. 1958 — narážka na štátnu cenu a nebeské regulovanie počasia).

Požiadavky zrozumiteľnosti sa týka aj stavba vety. Netreba veľmi dokazovať ani dokladať citátmi, že vety s jednoduchou vetnou schémou sú zrozumiteľnejšie než vety a súvetia komplikované. A vo všeobecnosti treba konštatovať, že v súčasnej slovenskej tlači je už pomerne málo prípadov popletenej vetnej stavby, ako je napr. v takýchto vetách: *Vyrobili šesť transportných vozíkov, na ktorých sa budú montovať materiály, ktorý na transportné vozíky naložia v tzv. medzisklade, ktorý dosiaľ v opravovni nemali. — Netreba sa azda ani viac rozhovoriť o našom mužstve, lebo všetko už bolo povedané v predchádzajúcich stretnutiach, a to zadné rady spoľahlivé, či už s Procházkom, s Hledíkom a Trnkom v zálohe, či s ďalšími ašpirantmi na tieto miesta, lebo pre obranné rady máme hráčov dosť a záleží na tom, komu sa dá prednosť a či sa vyberú práve tí najlepší.*[2]

No dosť časté sú ešte také prípady veľmi odborníckeho vyjadrovania, najmä v kritikách a recenziách umeleckých diel, kde sa jednoduché myšlienky vyjadrujú veľmi zložitými jazykovými prostriedkami. Uvedieme aspoň niekoľko príkladov:

Prirodzene, veľa sa človeku povie aj cez dielo klasické alebo lorcovskou formou cez dielo, ktoré hovorí ako symbol o nedávnej či dávnej minulosti, sila zážitku sa tu často rovná intelektuálnej schopnosti diváka chápať spoločenské prímery alebo umelecké metafory a historické pozadie hry na javisku, no takéto hry, hoci ich nevyhnutne berieme ako kultúrne povinnosti, nemôžu tvoriť základňu, dobový pôdorys divadla. Závažnosťou myšlienok a formou ich spracovania dielo má značný sklon k činohernému útvaru, jednako v základe stojí na pôdoryse operetného žánru. V Kákošovej režijnej práci vo viacerých úsekoch rušivo pôsobí prílišná exaktičnosť (malo tu byť azda *extatičnosť* — J. H.), *sústavný pohyb — Ani vo vypracovaní par-*

[2] Porov. J. Horecký, *Kultúra slovenského slova,* Vydavateľstvo Osveta, Martin 1958², 115—116.

titúry sa Macháček nepredstavil vo svetle svojej predchádzajúcej dôslednosti (Predvoj 14. 8. 1958).

Takéto vyjadrovanie, v ktorom sa používajú málo hovoriace alebo nič nehovoriace spojenia, je nielen nezrozumiteľné, ale aj nepresvedčivé. Pokladáme ho za rovnako neprípustné ako používanie slangových slov.

Zásada presnosti a jednoznačnosti, ako ukazuje M. Jelínek v citovanej knihe, nie je v novinách (na rozdiel od odborného jazykového štýlu) taká dôležitá. Je spravidla podriadená zásade všeobecnej zrozumiteľnosti a často s ňou súvisí. Ukazujú to najmä naše citáty z „kritického" slangu, lebo v nich zároveň s malou mierou zrozumiteľnosti ide aj nedostatok presnosti a jednoznačnosti.

Možno povedať, že presnosť a jednoznačnosť sa dosahuje používaním správnych slov na správnom mieste, prípadne ich správnym, odôvodneným striedaním. Dôležitým prostriedkom na dosiahnutie presnosti a jednoznačnosti sú aj tzv. druhotné predložky, ako napr. *v dôsledku sucha, následkom zimy, v podmienkach kapitalistického obkľúčenia, v podmienkach závodu, v závislosti od sily vetra, v tejto súvislosti inscenačnej priebojnosti* (Predvoj 7. 8. 1958). Pravda, hromadenie takýchto predložkových spojení už neprispieva k jasnosti, ba niekedy ho možno aj zámerne využiť na zosmiešnenie. Tak je to napr. v spojení „v kolesových podmienkach" (Práca 6. 1. 1959), ktorým sa chce povedať, že ide o dnešný stav, keď sa používajú kolesové vozidlá.

Zo syntaktických prvkov, ktorými sa docieľuje presnosť, treba vyzdvihnúť predovšetkým prehľadnosť vetnej stavby. Tá sa dá dosiahnuť napr. aj tak, že sa namiesto vedľajších prívlastkových viet, ktoré sa veľmi často používajú, použije polovetná väzba s príčastím. Napríklad *Jednotlivé scény, odohrávajúce sa na javisku, spája textom vyprávača* (Pravda 10. 1. 1959).

Prehľadnosť sa znižuje aj hromadením veľkého počtu vetných členov s rovnakou gramatickou formou v jednej vete. Nebolo by však správne v mene prehľadnosti vyhýbať sa komplikovanejším vetám i súvetiam a vyjadrovať sa o všetkom iba krátkymi jednoduchými vetami. Tým by sa ohrozila snaha po rozmanitosti a živosti výrazu.

Základným predpokladom prehľadnosti je však zhoda, resp. paralelizmus medzi myšlienkovou výstavbou a stavbou vety, vyjadrená zásadou „v jednej vete jedna myšlienka". Túto zásadu možno rozšíriť aj na odsek a povedať, že v jednom odseku treba rozvíjať jeden tematický celok. Napríklad v článku *V popredí je vytváranie novej triedy* (Predvoj 14. 8. 1958) sa v jednom odseku rozoberajú príčiny nesprávneho chápania istých ekonomických kategórií, v druhom úloha materialistického svetonázoru, v treťom cesty poľnohospodárstva v skorej budúcnosti, v štvrtom pomer k strane a ľudovodemokratickým štátom a napokon pomer k otázke mieru

a vojny. Nesprávne členenie na odseky sa v našej tlači vyskytuje už pomerne zriedkavo.

Ďalším predpokladom účinnosti jazyka novín je jeho presvedčivosť. Rozumie sa, že o správnosti vývodov nemožno čitateľa presvedčovať nijakými štylistickými prostriedkami, ak nie sú podložené faktami. Popri faktoch tu najväčšiu úlohu hrá logická výstavba viet a odsekov. Presvedčivosť znižujú niektoré štylistické prostriedky, najmä hyperboly, frázy a príliš nadnesené obrazné vyjadrovanie. Akiste nikoho nepresvedčí, ak autor napíše, že *Verneho dielo sa odlepilo od prízemnosti* (Večerník 4. 1. 1959), lebo si nevie presne predstaviť prízemnosť. Málo presvedčivé sú aj spojenia ako *sťahovanie bolo útulné* (Večerník 4. 1. 1959), *hry ... ostali na úrovni šedivej priemernosti* (Predvoj 7. 8. 1958).

Veľmi často takéto hyperboly vyúsťujú až vo frázy. Už sa častejšie konštatovalo,[3] že frázou sa stáva taká veta, ktorá sa bez odôvodnenia veľmi často opakuje, neobsahuje dostatočný rozbor skutočnosti, obsahuje veľa privšeobecných výpovedí a také skutočnosti, ktorých uvedenie nie je dostatočne motivované predchádzajúcimi vetami. Dôležitá je však aj jazyková stránka frázy, najmä jej obrazný ráz, formálna nadnesenosť a preháňanie citovej stránky. M. Jelínek[4] delí frázy na štylistické a tematické. Za štylistické frázy pokladá prípady, v ktorých sa správna myšlienka vyjadruje ošúchanými prostriedkami. Za tematické frázy pokladá také, ktorými sa zbytočným zovšeobecnením znova opakuje, čo sa už často povedalo a je všeobecne známe.

Vcelku však možno povedať, že dnešná slovenská tlač nie je príliš preťažená frázami. Badať v nej — okrem niekoľkých zriedkavých prípadov — istú umiernenosť a snahu po presnom vyjadrovaní. Zato sa možno čoraz častejšie stretnúť so snahou podať preberanú tému zaujímavo, upútať čitateľa aj využitím formálnych prvkov, obrazných pomenovaní a pod. Uvedieme aspoň jeden príklad z Kultúrneho života (10. 1. 1959):

Deväť planét krúžilo vesmírom po eliptických dráhach okolo Slnka. Dnes ešte nevedia presne určiť, od kedy. Dnes už aj školské dieťa vie povedať, do kedy. Do kedy ich krúžilo len deväť.

Desať planét už dnes krúži vesmírom po eliptických dráhach okolo Slnka (v texte *slnca* — J. H.). *Deväť z nich je od stvoriteľa-prírody, desiata od stvoriteľa-vedy.*

Deväť planét sa rúti slnečnou sústavou, nesúc so svojou ťarchou mená starovekých bohov, bohov hromu, vojny, mora, krásy i obchodu, a desiata

[3] K. Hausenblas, *Fráze s hlediska logiky*, Slovo a slovesnost XVIII, 1957, 122—124.

[4] M. Jelínek, *O jazyku a stylu novin*, Rudé právo, Praha 1957, 42.

ľahko sviští, kresliac nebom prvú elipsu svojej dráhy a nič si nerobí z toho, že ešte nemá meno.

Ba nechýbajú ani príspevky písané ľahším tónom a celé založené na obraznosti. Z Kultúrneho života (10. 1. 1959) možno uviesť napr. Baladu o Sedane, v ktorej sa všetky činnosti áut personifikujú: bolia ich kolesá, škriabe v karburátore, ozývajú sa jednovýfukove, ich smerovky sa vystrčili (pri hlasovaní) a pod.

Všetky vlastnosti i nedostatky a chyby, na ktoré sme tu stručne upozornili, sú pre jazyk novín typické. No nie sú jedinou charakteristikou jazyka novín. Pre zistenie vlastností, ktoré sú pre jazyk novín, resp. pre publicistický štýl základné, treba skúmať, čo v jazykovom prejave určenom pre noviny musí byť, čo je v ňom vedľajšie a ako sa to podáva. Inými slovami, treba hľadať nejakú štylistickú konštantu.

Touto štylistickou konštantou publicistického štýlu sú fakty, resp. tzv. aktuálne reálie[5] (mená, pojmy, deje, názvy miest, organizácií a pod.). Pravda, len z takýchto aktuálnych reálií sa príspevok napísať nedá. Treba ich zasadiť do vety, do odseku, do celého jazykového prejavu. No už v spôsobe, ako sa aktuálne reálie používajú, prejavuje sa osobný, individuálny postoj autora. Za istý druh postoja treba pokladať aj rozhodnutie, či o daných faktoch vznikne zpráva, úvodník, reportáž alebo fejtón. Prirodzene, že je tu oveľa viac možností ako v odbornom štýle, a práve preto treba do publicistických príspevkov vnášať oveľa viac individuálnych prvkov než do odborného štýlu.

Podrobnejší výskum jednotlivých vyjadrovacích prostriedkov a ich využitia v jazyku novín treba ešte vykonať. Až po jeho uskutočnení, po nazbieraní dostatočného materiálu bude možno podať ucelenejší obraz publicistického štýlu v dnešnej slovenčine.

[5] E. Riesel, *Abriss der deutschen Stilistik*, Moskva 1953, 47.

Z REČI ĽUDOVÝCH ROZPRÁVOK

Gejza Horák

Každé slovesné dielo, ale najmä slovesné dielo umelecké, má svoj odraz i v jazykovej kultúre čitateľa. Kto veľa číta, rozširuje si slovnú zásobu, učí sa správne z nej vyberať v najrozličnejších situáciách a podľa platných gramatických poučiek viazať jej jednotky — slová. Bez toho, že by si to osobitne uvedomoval, aktivizuje a rozširuje si svoj individuálny slovník a normované spôsoby vyjadrovania vzťahov medzi jeho jednotkami tak, že môže výstižne, zrozumiteľne, a keď treba, i krásne vyjadrovať svoje myšlienky ústne i písomne.

Keď lanského roku Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry v Bratislave vydalo Dobšinského *Prostonárodné slovenské povesti,* splna sme si uvedomili, že jazyková kultúra u nás má a znova v nich dostáva žriedlo, z ktorého sa môže napájať, osviežovať, posilňovať a napokon i oduševňovať. A nie čudo, že toto veľkolepé dielo nášho ľudu slovenská verejnosť ocenila tým, že ho označila za najlepšiu knihu krásnej literatúry v roku 1958.

Pri čítaní rozprávok nielenže si čitateľ s radosťou identifikuje niektoré výrazové prostriedky s tými, ktoré dostával v rodičovskom prostredí (čo už-už pripadli v jeho vedomí prachom zabudnutia), a potom ich vo svojej reči vedome aktivizuje, ale má aj možnosť poznať ľudovú slovenčinu v jej zemepisných obmenách. Okrem toho reč ľudových rozprávok nenápadne upozorňuje na staršie stupne slovenčiny, na jej časový vývin.

Chceli by sme z množstva jazykových prostriedkov, ktoré nachádzame v ľudových rozprávkach, upozorniť na niektoré také, čo sú hodny pozornosti.

O vybratých jazykových prostriedkoch budeme uvažovať v niekoľkých okruhoch.

1. Slová utvorené pomocou prostriedkov, ktoré sa v daných prípadoch neujali, alebo také, ktorých postavenie v spisovnej slovenčine môže byť predmetom diskusie

cestovník — cestujúci (cestovateľ)
husacník — husiar (nár. „husiaň")

Naši cestovníci sa už zunovali stáť a tak povie ten pútnik... (I, 230) — Obed bol hneď na stole a dvaja cestovníci sa napukali. (II, 216) — Len veru v pitvore v kúte zase stáu starší husacník, nuž mu kráľ poviedau:... (II, 226)

Paralelou „rozprávkového" *cestovník,* pri ktorom sa ako synonymum používa *pútnik* (pozri prvý doklad), je dnes v spisovnej slovenčine všeobecne používané spodstatnené prechodníkové prídavné meno *cestujúci;* spisovnou paralelou krajového „husacník" je *husiar.* Ako vidieť, prípona *-iar(-ár)* sa uplatnila aj pri základe *hus-* podľa slov z toho istého vecného okruhu *krav-iar, vol-iar, ovč-iar, baran-iar.*

mesačník — námesačník

Slovo *mesačník* utvorené príponou *-(n)ík* v spisovnej slovenčine označuje časopis vychádzajúci v mesačných intervaloch. Proti nemu stojí slovo s predponou *ná-* — *námesačník,* pomenúvajúce človeka, na ktorom sa chorobne uplatňuje vplyv Mesiaca.

Len tu ako okolo polnoci začne sa vám ten človek zo sna na toho duba škriabať, lebo bol m e s a č n í k. (II, 13)

jedinica, zárobnica — jedináčka, ?

Žila u nás jedna chudobná vdova a tá mala veľmi peknú dievku, j e d i n i c u; volala sa Ľubkou. (II, 371) — „No, dobre sme!" homral, šomral žobrák. „Mám ja ženu z á r o b n i c u!..." (II, 322)

V neúplnom *Slovníku spisovného jazyka slovenského* (autori A. J á n o š í k, E. J ó n a) na str. 969 nájdeme slovo *jedinica* klasifikované ako archaické, zastarané. Takto, ako zastarané, môžeme posudzovať aj ostatné slová tejto skupiny. Aj tu sa ukazuje, že mnohé ľudové jazykové prostriedky sú vlastne predchodcom dnešných foriem. Slovo *zárobnica* takisto ako jeho mužská paralela *zárobník* v spisovnej slovenčine nenachádzajú širšie uplatnenie, a to z vecných dôvodov.

chorosť — choroba

Prípona *-osť* je aj podľa svojej dnešnej funkcie v dotyku s príponou *-oba.* V prípade *chorosť* sa prípona *-osť* neujala. Podobu *chorosť* možno používať ako archaizujúci alebo humorný prostriedok.

Tu stará baba vedela hneď vykrútiť, že to veru c h o r o s ť nikoho nepopraví a že zlatá hviezda a zlaté vlasy prešli z kráľovnej na dieťa. (I, 278)

nákovadlo — nákova

Bežal on [vlk] rovno k jednému kováčovi. „Počuješ ty, či by si mi nevedel moje hrdlo na tenšie spraviť, dobre by som ti zaplatil?" „Ej, prečo nie," povie kováč, „len ho sem na n á k o v a d l o." (II, 160)

dverce — dvercia i *dverce*

Dnes sa v spisovnej slovenčine pripúšťa i variant *dverce* popri *dvercia.*[1]

[1] Pozri *Pravidlá slov. pravopisu* (zrevid. vyd. z r. 1957), str. 168.

V podobe *dverce* je zdrobňovacia prípona *c* (porov. *chlap-ec, stol-ec, kŕdel-ec; slov-ce, zrn-ce)* a mäkké zakončenie pomnožných podst. mien *-e* (tak ako aj v slove *dvere*). Podoba *dverce* sa uznáva za rovnako správnu preto, lebo má oporu v našej klasickej literatúre i v živej reči. Ako takúto ju prináša aj matičný slovník.[2]

Tu sa potíšku otvorili v stene ukryté d v e r c e, krásno dievča vstúpilo dnu a povedá... (I, 117) — Po chvíli sa otvorili d v e r c e, dievča vstúpi do izby a počne sa mu prihovárať... (I, 117)

podzvoliť sa — podvoliť sa

Dnes sa predpona *pod-* pridáva k holému základu, nerozšírenému predponou *z* (predtým *voliť — zvoliť — podzvoliť*). Sloveso *podzvoliť sa* možno použiť ako starodávne alebo ľudové.

Šuhaj veľa nemyslel a p o d z v o l i l sa ku takej ľahkej službe. (I, 283) — Tak či sa páčilo, či nepáčilo, musel sa k tomu p o d z v o l i ť, čo mu pani Mačička kázala. (I, 304)

bezrúk, m. — bezruký (spodst. príd. m.)

Baba list hodila do ohňa a podstrčila druhý, kde to stálo, aby kráľovnú aj s dieťaťom vyšibali [vyhnali šibaním], odkiaľ prišla, že jemu [je] už taký b e z r ú k nepotrebný, že na čo tej dieťa, čo si ho nemá ako ani povarovať. (III, 342)

Slovom *bezrúk* sa tu označuje človek (všeobecne, bez ohľadu na rod). Tato zloženina vznikla zo spojenia *človek (osoba)* + *bez rúk* vynechaním slova *človek (osoba)*. Ide o väzobnú zloženinu takého typu, ako je napríklad slovo *bezúch*, známe vo funkcii osobného vlastného mena *Bezúch*.[3] Vynechanie určovaného podst. mena je takého druhu ako v prípadoch substantivizovania adjektív: hlavný čašník>*hlavný*. V spisovnej slovenčine sú v takýchto prípadoch známe len spodstatnené zložené prídavné mená: *bezruký* (< bez rúk/bez ruky), *beznohý* (< bez nôh), ktoré vznikli z príslušných predložkových výrazov. Keď sa prizrieme na uvedenú vetu z rozprávky, zistíme, že v danom prípade sa volil prostriedok vecne najadekvátnejší.

dadia — dajú

„Ale ti vravím, aby si vedel, ako to máš robiť. No ale ja nič, jalovica sa vráti, d a d i a ti ju zase. A d a d i a ti, hľaďže aj nevestu, keď ti dali jalovicu do gazdovstva." (III, 366)

Tvar 3. os. množ. čísla indikatívu prézenta *dadia* stretáme v našej krás-

---

[2] Pozri *Slovník spisovného jazyka slovenského*, Turč. Sv. Martin 1946—1949, 519; tvar *dverce* je tu na prvom mieste a takéto postavenie má aj v dokladoch.

[3] Meno *Bezúch* poznám zo Záhoria.

nej literatúre najmä u Kukučína a Tajovského. Je to starodávna podoba, ktorá vznikla z praslovanského tvaru **dadętь*.[4] Uvádza ju aj matičný slovník spisovného jazyka slovenského na str. 307.

kráľ nad ohňom, kráľ nad vetrom, kráľ nad časom — kráľ ohňa (vetra, času)

Od voľného spojenia typu *kráľ nad ohňom,* utvoreným podľa slovesného výrazu *kraľovať nad ohňom,* prechádza sa k tesnejšiemu určeniu pomocou genitívu *(kráľ ohňa)* a od takéhoto určenia je už blízko k určeniu pomocou adjektíva („ohňový kráľ").[5]

Hneď na druhý deň stúpal [náš pocestný] zase ďalej, až prišiel ku k r á ľ o v i n a d o h ň o m. Ale mu ani ten nevedel viac povedať a upravil ho k tretiemu bratovi, a ten bol k r á ľ o m n a d v e t r o m. (III, 185) — Choď v noci ta na sklený vrch, tam je k r á ľ n a d č a s o m a má dvanásť sluhov, spýtaj sa ho, ako by si ma mohol poznať. (III, 187)

koniec hlavy[6] — konča hlavy

Jednu paličku z tých, čo ho nimi bili, vzal sebou na cmiter a zapichol do hrobu k o n i e c h l a v y mŕtveho a tak odišiel zbohom. (II, 212)

Domnievame sa, že výrazy *koniec hlavy, koniec hory, koniec cesty* nemožno v spisovnej slovenčine odmietnuť, a to najmä preto, že majú oporu v spojeniach *kraj cesty, kraj záhrady, kraj lúky.* V nich pôvodné substantívum *kraj* sa stalo druhotnou predložkou práve tak ako podstatné meno *koniec* v spojeniach typu *koniec hlavy.*[7]

na spaní — „v čase spánku"

Tak aj urobili: Popelčíkovi v noci n a s p a n í hlavu zoťali a sami tašli slávne domov. (II, 208)

Predložkový výraz *na spaní* vyjadruje v danej súvislosti toľko čo príslovková veta *keď spal.* Predložku *na* v tejto súvislosti a v súvislostiach podobných nemožno nahradiť predložkou *v,* aspoň nie rovnocenne. Veta

---

[4] Porov. M. W e i n g a r t, *Rukověť jazyka staroslověnského II,* Praha 1938, 304 a 382 alebo Š. K u l b a k i n, *Mluvnice jazyka staroslověnského,* 148—149.

[5] Pozri v tej istej rozprávke výraz *kráľ vody* (III, 184, 185) a výraz *kráľovná všetkých včiel:* „Janko išiel spať a včela zatrúbila na striebornej trúbke, lebo to bola *kráľovná všetkých včiel vo svete,* a všetky včely zo šíreho sveta prileteli." (I, 317)

[6] Porov. spojenia *kraj cesty, vrchstola, za vrchstola.* — Spojenie *koniec hlavy* poznám aj z nárečového výskumu v Novohrade.

[7] Vo všetkých takýchto prípadoch nejde o podstatné mená v pravom slova zmysle. Podst. mená *kraj, koniec, vrch* (niečoho), *bok* neoznačujú vec, ale len časť, a to poukazom na jej umiestenie na celku príslušnej veci. Pritom treba rozlišovať *kraj cesty* (č o ?) so substantívnou platnosťou a *kraj cesty* (k d e ?) s adverbiálnou platnosťou. — Pozri Jozef O r l o v s k ý, *Používanie predložiek v spisovnej slovenčine* — Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 73.

„Popelčíkovi v noci v s p a n í hlavu zoťali a sami tašli slávne domov" nie je významovo rovnocenná s vyššie uvádzanou vetou *(Popelčíkovi v noci n a s p a n í* hlavu zoťali . . .).

Tento význam predložky *na* je síce zriedkavý, no nie osamotený. Priraďujeme ho k prípadom, ako *na svite, na úsvite, na rázsvite, na mrku, na odchode.* — Jozef O r l o v s k ý, ktorý doteraz najpodrobnejšie prebral funkcie jednotlivých predložiek, na tento odtienok časového vzťahu predložky *na* uvádza tieto príklady: *Ondrej vstáva n a ú s v i t e.* (Kráľ) — *N a s v i t e prebudilo ho vzdialené zavíjanie psov.* (Ondrejov)[8]

vypadnúť — zavŕšiť sa, skončiť sa, „dopadnúť"

I po druhý raz všetko dobre v y p a d l o; prv bol syn doma ako otec. (I, 216) — Smutný stál tátoš na dvore s ovesenou hlavou. Lebo už vedel, čo si pán jeho zamyslel a že to nepriam na dobré v y p a d n e. (III, 304) — Čo tento radil, obyčajne vždy dobre v y p a d l o a kráľ by ho nebol ani neviem zač na svete od seba pustil. (I, 321)

Sloveso *vypadnúť* sa vo význame *zakončiť sa, zavŕšiť sa* dnes nepoužíva. Prekážkou tu azda bola veľmi dôrazná asociácia základného významu „vypadnúť z niečoho". V hovorovej reči sa dnes vo význame *zavŕšiť sa, skončiť sa* používa „dopadnúť".

Trocha podobný stav ako pri slovese *vypadnúť* je pri slovese *vyviesť.* Používalo sa vo význame *vykonať, urobiť, uskutočniť.*[9] No časom sa jeho význam zúžil a dnes sa už používa len vo význame „vykonať žartovný, nevážny, nemorálny skutok"; *vyvádzať* = v y s t r á j a ť.

2. Niektoré slovesá, ktoré dnes majú pozmenenú intenciu

pučiť sa — pučať

Tento strom každú noc o jedenástej hodine má s a p u č i ť . . . (I, 263) — Ako udrela jedenásta, začal s a strom p u č i ť; udrela štvrť, puky sa začali v krásny kvet rozvíjať; . . . (I, 264)

smútiť sa, zasmútiť sa — smútiť, zasmútiť

„Ach, apko môj!" prerečie jeho syn k nemu, ktorému tiež nebolo ľahšie okolo srdca, „n e s m ú ť ž e s a tak, nesmúť, netrať nádeju . . ." (II, 89) — Ten [mladej panin otec] neborák s a veľmi s m ú t i l za svojou dcérou i za Jankom, o ktorom nevedeli, kde sa tak zrazu podel. (II, 197) — „Tie [dcéry] najlepšie ani nespomenúť," z a s m ú t i l s a kráľ. (III, 298) — „No, n e s m ú ť s a ešte," rečie na to starká; „veď ešte nie je po všetkom . . ." (III, 410)

uvidieť sa — uvidieť

[8] Pozri c. d. 78.

[9] Pozri napr. K. G. Z e c h e n t e r - L a s k o m e r s k ý, *Päťdesiat rokov slovenského života,* Bratislava 1956, I, 47.

„Počkaj," povedá, „veď s a ja u v i d í m, či tam dajedna tak pekne bude oblečená ako ja." (II, 86) — Ako mu to poviete, u v i d í t e s a, že žriebä bude vaše. (III, 315)

poplakať sa — zaplakať, rozplakať sa

Zobudil sa a videl, že ho bratia nechali, aj že už nemá ničoho nič. P o p l a k a l s a ako dieťa a pomyslel si, že pôjde naspäť domov, aby o hlade nezahynul. (II, 413)

Slovesá, ktoré sme tu uviedli, sú podmetové: *pučiť sa, smútiť sa* — teda vlastne čiro zvratné (reflexiva tantum) — a okrem toho k nim blízke sloveso vnímania *uvidieť sa.*[10] Dnes majú tieto slovesá nezvratnú podobu. Sloveso *poplakať sa* je na tej rovine ako slovesá typu *podáviť sa,* pri ktorých zvratné zámeno naznačuje, že podmet nemohol príslušnej — zväčša fyziologickej činnosti — zabrániť.[11] Dalo by sa uvažovať o tom, či sloveso *poplakať sa* nie je v istých situáciách upotrebiteľné, resp. potrebné aj v súčasnosti. Domnievame sa, že také situácie sa môžu vyskytnúť. Napríklad ak by sme chceli niekoho výsmešne šľahnúť, že slabošsky sa púšťa do plaču, ako sa dojčiatko dopúšťa neovládania svojich fyziologických činností, celkom vhodne a veľmi priliehavo by sme mohli použiť sloveso *poplakať sa.* („Robil si zo seba hrdinu, a naostatok s i s a p o p l a k a l.")

Aj na týchto príkladoch sa ukazuje, že zvratnosť nemusí byť trvalým znakom istého slovesa. Tento zjav závisí od toho, ako sa vyvinula, uplatňovala a upravovala intencia príslušného slovesa. Ide o pozoruhodnú skutočnosť, ktorú si bude treba dôkladne povšimnúť pri analýze zvratných slovies.[12]

vyrieť sa — „mimovoľne vysloviť"

Sloveso *rieť* i jeho predponové synonymum *vyrieť* má celkom bežnú zvratnú podobu, pričom zvratné zámeno ruší intenciu vyjadrovaného deja na podmet deja. Vety *Rieklo sa/Vyrieklo sa* majú neurčitý (alebo všeobecný) podmet. Ale v našom prípade nejde o zvratné zámeno, ktoré by

---

[10] Porov. so slovesami *dívať sa* a *pozerať sa/pozerať.*

[11] Sloveso *poplakať sa* by stálo najbližšie ku skupine, ktorú E. P a u l i n y zhŕňa do typu *brat sa zabil.* — Pozri E. P a u l i n y, *Štruktúra slovenského slovesa,* Bratislava 1943, 82. Do skupiny *brat sa zabil* by bolo možno zaradiť sloveso *poplakať sa* len vtedy, keby bolo rovnoznačné so slovesom *rozplakať sa.* Ako sme ukázali, typ *podáviť sa,* do ktorého *poplakať sa* patrí, reprezentuje osobitnú skupinu zvratných slovies.

[12] Napríklad sloveso *pozerať sa* má aj rovnoznačnú paralelu *pozerať: pozerať sa* na chlapca i *pozerať* na chlapca. Takto treba posudzovať aj dnešnou normou odmietanú tendenciu po vzniku nezvratného predmetového slovesa „usilovať (o niečo)" a azda aj iné prípady obojakosti (sloveso zvratné i nezvratné) alebo straty zvratnosti.

vylučovalo intenciu na podmet. — V rozprávke *Múdry Maťko a blázni*[13] sa hovorí: Nezadlho ale prileteli z hory vtáčiky, vyďubali diery do tvarohu *a v kostole zasvietilo sa. „To pánbohovia, keď oni také svetlo robia! Nachytajme si ich do toho kostola, budú nám v ňom vo dne v noci svietiť." Nedali si to dva razy povedať, bo ten, ktorému v y r i e k l o s a to prvému, aj to znal, kde tí nosia sa v hore na vysokom strome.* Sloveso *vyrieť sa — vyrieklo sa mu,* tu celkom zreteľne vyslovuje mimovoľnosť, nekontrolovanosť deja. Hovoriaci bez rozmýšľania vyslovil príslušný výrok.

Na tento stav hovoriaceho neupozorňujeme v dnešnej reči úpravou intencie slovesa *rieť,* ale upotrebením takého slovesa, v ktorom mimovoľnosť je hneď naporúdzi. Dnes by sme nepovedali „vyrieklo sa mu," lež *vybuchlo (vybúšilo), vybehlo, vyletelo (vyhŕklo) z neho; ušlo mu.*

3. Slovesá so zriedkavou rekciou

slúžiť niekoho

„No veru, otec môj," odpovie syn, „to som si už i ja tak voliako myslel; lenže ma tedy zaveďte, budem vďačne b á r s k o h o s l ú ž i ť." (I, 213) — „Statočne si m a s l ú ž i l a; nuž vrav už teraz, čo si žiadaš za tú vernú službu?" (III, 15) — „Počujteže," povie rodičom, „troviť trovíme, ale nám nepribúda; pôjdem ja dobrých ľ u d í s l ú ž i ť, azda nám ľahšie bude." (III, 32) — Tu my t o h o [strigôňa] s l ú ž i m e a on nám práve len toľko dáva jesť, aby sme ani prirýchlo, ani prineskoro nebehali. (III, 113)

Sloveso *slúžiť* má dnes väzbu s predl. genitívom — *slúžiť u niekoho* alebo s datívom *slúžiť niekomu.* Priamy predmet má dnes príbuzné predponové sloveso *obsluhovať.*[14] Sloveso *slúžiť* sa vlastne v príkladoch používa vo význame *obsluhovať, vysluhovať.*

kúriť pec

Starý dedo musel medzitým p e c k ú r i ť, a keď sa vykúri, mal dedovú zobudiť. (II, 95) — A j vstali a že dobre bolo skyslo, i zamiesili. Tu už mali p e c k ú r i ť, ale v dome ani iskierky ohňa; ... (III, 111) — Dali mu jesť, piť a riekli mu, že ak zná p e c e k ú r i ť, môže mu u nich ešte aj dobre byť. (III, 513)

Známe sú väzby *kúriť do pece, kúriť v peci; zakúriť do pece, zakúriť v peci* — no väzba *kúriť pec* čitateľa na prvý raz prekvapí. V prvom a druhom príklade možno spojenie *kúriť pec* chápať ako „zakúriť do pece", naproti tomu tretí (posledný) príklad použitia spojenia *kúriť pec* treba chápať ako označujúci činnosť, ktorá zahŕňa dve zložky: 1. zakúriť do pece

[13] Pozri P. D o b š i n s k ý, *Prostonárodné slovenské povesti III,* Bratislava 1958, 448.

[14] Z Novohradu poznám väzbu *poslúžiť niekoho.*

i 2. prikladať do pece, aby bolo možno v nej piecť. Vzhľadom na toto väzbu *kúriť pec* pokladáme za potrebnú, odôvodnenú; pokladáme ju za správnu. No v takom použití ako v prvých dvoch prípadoch (*kúriť pec* = zakúriť do pece) by sme ju pokladali za zastaranú.

prisniť sa (s nom. *kto, čo*)

„Zmiluj sa, Bože, nad nami! Teba, dievča, zlý duch mámi," zvolala mať, ale Ľubka obrátila sa ku stene a blúdila myšlienkami svojimi ktovie kade za tým krásnym mladým pánom, č o s a j e j p r i s n i l. (II, 373)

V beletrii sú častejšie väzby *snívať sa / prisniť* sa *o niekom* (niečom), *s kým* (s čím). Pri väzbe *prisniť sa kto-čo* nie je podľa nášho náhľadu absurdné vysvetľovať nominatív ako pád väzobný (závislý). Domnievam sa, že z významovej stránky je to naozaj tak. Vec vyjadrená nominatívom akoby bola zasahovaná činnosťou snívania príslušnej osoby (vyjadrenej datívom), ktorá je koniec-koncov agensom činnosti, i keď podvedomej a vôľou nekontrolovanej. Ale z hľadiska formy vyjadrenia ide o opačný vzťah. — „Snívaná" osoba alebo vec vystupuje ako podmet, ktorý sa zjavuje v spánku príslušnej osobe. Sloveso *snívať sa* ako pomenovanie mimovoľného deja sa priraďuje k slovesám *omínať, bolieť, mrzieť, prísť na um.* Osoba, ktorá príslušný dej zažíva, nie je podmet vety. I keď vyššie spomenutú interpretáciu z významovej stránky nevylučujeme, za správnejšiu pokladáme druhú, ktorá je v súlade s formou vyjadrenia a napokon dá sa zdôvodniť aj významovou analýzou slovies *snívať — prisniť sa.*

žalovať (s priamym vecným predmetom)

I *žaluje* Hanka svoju *biedu* a umrelkyňa plače s ňou. (II, 344)

V uvedenom príklade sa sloveso *žalovať* (biedu) nepoužíva vo význame „obviňovať", ale vo význame „rozprávať, slovami opísať (predstaviť, zobraziť) prežívané nepríjemnosti".

Tu máme vlastne do činenia so skratkou, ktorá je v rozprávkach, ale aj v živej reči častá. — *Žaluje Hanka svoju biedu* = „Žaluje sa Hanka na svoju biedu a rozpráva ju." Sloveso *žalovať* — ak možno tak povedať — si prisvojilo väzbu slovesa *rozprávať* (niečo). Bežne sa stretáme len s vetnou vecnou väzbou slovesa *žalovať: žalujem, že* ... Väzbu *žalovať* s priamym vecným predmetom možno uznať za správnu len na základe pomknutého významu tohto slovesa.[15]

[15] *Žalovať niečo* = rozprávať nepríjemné.

4. Niektoré málo využívané správne slová a spojenia

V tejto skupine upozorníme na slová a slovné spojenia, ktoré by mohli mať väčšiu frekvenciu a mohli by sa stať súčiastkou aktívnej slovnej zásoby. Najlepšou cestou k tomuto je poznanie ich významu vo vetnej súvislosti.

pokon, pokonný

„No dobre," povie k u p o k o n u, „nech bude po vašej vôli; ale mi skorej sľúbte, že nikdy vo vašom zámku žobráka neprenocujete." (I, 244) — Tu rytier povodil chovanca svojho radom po všetkých izbách, poukazoval mu všetky znamenité veci a k u p o k o n u preriekol:... (I, 338) — Ale ako už chcel odísť, tu zazrie pred sebou svojho otca, starého, bledého, ako ho p o k o n n ý raz na smrteľnej posteli videl. (I, 363) — Naostatok prišiel do samej p o k o n n e j izby a tam vidí jednu starú ženičku s okuliarmi na nose, ako v jednej veľkej knihe číta. (II, 111) — „Uznávaš teda, uznávaš," hovoril tátoš, „že som ti verne slúžil?" „Ej, uznávam, uznávam." „No, keď uznávaš, teraz i ty mne preukážeš p o k o n n ú s l u ž b u..." (II, 454) — Na samý p o k o n kráčal jeden veľký mravec a mal korunku na hlave. (II, 328—329) — Klinko iba pozeral sa po paničkách: všetkým prskalo sa od temianu, iba tej p o k o n n e j nie. (III, 168) — I uhádne, že to p o k o n n á k m o t r a každého človeka — Smrť! (III, 245)

Z príkladov celkom jasne vidieť, že slová *pokon, pokonný* a spojenia *k(u) pokonu* sú rovnoznačné so slovami *koniec, ostatok; posledný, ostatný; ku koncu, nakoniec, naostatok, napokon, konečne.*

Základ *pokon* má nateraz plnú frekvenciu len v príslovke *napokon.* Domnievame sa, že by bolo užitočné, a to najmä zo štylistického hľadiska, priviesť do hojnejšieho používania aj slovo *pokon* (napr. *na samý pokon*) a prídavné meno *pokonný.*

Z použití prídavného mena *pokonný* by sme upozornili len na opisné eufemistické pomenovanie *pokonná kmotra* (= smrť) a na spojenie *pokonná služba.*

odmrť (odúmrť) = vec(i) po zomretom

„Na otcovskej o d m r t i sa rujeme," odpovedajú oni, „tu, hľa na tejto huni, na týchto krpcoch a na tomto korbáči." (I, 269)

Slovo *odmrť* je správne utvorené a je významovo priehľadné (predpona *od* vo svojom pôvodnom oddeľovacom význame + *mrť* — koreň, ktorý je aj v ostatných slovách tejto rodiny: *mrieť, mŕtvy, smrť*). Podstatné meno *odmrť* úzko súvisí so slovesom *odumrieť* (*odumrieť niečo* = zanechať umretím, po umretí) a má veľmi zreteľný význam „odumretá vec, to, čo majiteľ odumrel (prestal vlastniť, pretože zomrel)".[16]

[16] Sloveso *odumrieť* vo svojom druhom význame označuje to čo „postupne umrieť".

rázsvit — brieždenie, začiatok svitania

Keď mu tretí rok vychádzal, prišla ho pani mačička ešte pred r á z s v i t o m zobudiť. (I, 307)

Podstatné meno *rázsvit* je starodávne naše slovo; zaraďuje sa do rodiny slov, v ktorých je pôvodná predpona *raz/ráz: rázvora, rázsocha, rázcestie, rázpin.* Nachádzame ho aj u našich popredných realistov a najmä u T i m r a v y.

posporiť sa — poponáhľať sa

Hoc bol náš popolvár už kráľom ako druhý, predsa nepozhovel ani na chvíľku, len ponáhľal sa domov. A dobre, že p o s p o r i l s a; nech len hodinu zmešká, už ti mu je po všetkom. (II, 356) — „Len kde tá moce sa?" povie tá stredná a odbehla oproti tamtej, aby p o s p o r i l a s a. (III, 111) — Vyskočil von oblokom a p o s p o r i l s a tatam, kde už dávno mal byť. (III, 325)

Sloveso *posporiť sa* označuje to čo *poponáhľať sa.* Zreteľne súvisí s prídavným menom *spory* (hojný, bohatý). Možno ho použiť, ako to veľmi pekne ukazuje prvý doklad, na štylistickú disimiláciu, keď sa dva razy alebo niekoľko ráz má pomenovať tá istá činnosť, aby sme ju nepomenúvali tým istým slovesom. V rozprávke prvý raz sa používa sloveso *poponáhľať sa* a druhý raz sloveso *posporiť sa.*

šupieť (niekomu) — pociťovať strašidelnú obavu, panicky sa báť

Ale ten oplan nemal v sebe pokoja; lebo m u š u p e l o, že by ho predsa nejak mohli poznať, kto je, čo je. (II, 327) — Tu veru už milému s t r e l c o v i všakovak bolo okolo srdca a neraz sa mu zavzdychlo: „Miško, ty ješ a piješ, ale nač tvoja krv vyjde?!" A to všetko počul obor vo vedľajšej izbe, ktorý na nich pozor dával, čo to za jedni, čo s nimi prichodí mu biť sa. A milého obra veru tiež volali Miškom, nuž všetko tak nazdal sa, že to ho upomínajú, nač jeho krv vyjde. Š u p e l o m u, že tí to slovo tak často pripomínajú a začal vždy viac obávať sa o svoju kožu. (II, 443) — T a m t ý m ešte š u p e l o, čo to, ako to bude na ráno, ale náš prorok spal pokojne. (III, 107) — A veru m u to trocha aj š u p e l o, keď ho tie potvory razom obhŕkli a aj najväčšia z nich postavila sa s veľkým železným ražňom pred samú posteľ. (III, 152) — Nemohol si síce ani predstaviť, ako by ryba z mora mohla dostať sa na vysoký zámok, ale š u p e l o m u to predsa až do toho štrnásteho dňa. (III, 396)

Ako vidieť, sloveso *šupieť* označuje taký duševný stav, na ktorý nemáme iného rovnocenného označenia. — Sloveso *šupieť* Václav M a c h e k priraďuje k slovesu *šumieť,* psl. *šuměti* (Václav M a c h e k, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského,* Praha 1957, 517—518).

naručiť — prikázať, „do pozornosti odporúčať"

Popelčík im n a r u č i l, aby urobili z kepeňov šiatrik. (II, 205) — Lež akoby nič nebolo, obrátil sa [kráľ] k mlynárovi a prosil ho, aby mu na chvíľku prepustil plavčíka, že ho pošle do zámku s listom ku kráľovnej; bo že zabudol voľač

jej n a r u č i ť, keď na poľovačku odchodil. (II, 392) — Zverila sa hneď otcovi so všetkým, čo a ako jej múdra žena n a r u č i l a. (III, 18)

Naručiť, ktoré sa v stredoslovenských nárečiach používa v tom význame ako české *poručiti,* možno v spisovnej slovenčine vhodne použiť najmä vtedy, keď ide o pripomenutie povinnosti, výkonu alebo o mierny príkaz, ktorý sa nemusí hneď vykonať, alebo keď sa žiada výkon takej povinnosti, ktorá je pre vykonávateľa samozrejmá.

voliť — radšej urobiť

„Malo by dievča tento ozrutný budkáč vždy takto na ruke nosiť, bohvie, čo by z toho bolo. Nuž v o l í m e ho odrazu z b a v i ť trápenia a pochovať za živa!" (III, 447)

Sloveso *voliť* vo význame radšej urobiť, vybrať si z dvoch alebo niekoľkých možností a ju aj uskutočniť sa používa najmä na východnom Slovensku. Pokladáme ho za potrebné aj v spisovnej slovenčine najmä pre jeho úspornosť. Sloveso *voliť* je v takomto význame modálnym slovesom a používa sa v spojení s neurčitkom príslušného plnovýznamového slovesa.

vychviliť sa — vyčasiť sa

Pán viac nepotreboval, rozbehou sä, čo mu nohy stačili ku sluhovi, a že s ä už bolo trocha v y c h v i l i l o, našli na štestia prť, za ktorou sä domov ponáhľali. (I, 404)

Sloveso *vychviliť sa* súvisí s podstatným menom *chvíľa,* ktoré vo svojom druhom význame označuje pekný čas, pekné počasie.[17] Možno ho odporúčať najmä pre umelecký štýl spisovnej slovenčiny.

nemať (nebyť) ani v rajnici ani v truhlici — ... ani uvarené ani surové

Macocha gazdovala sama pre seba, pre svoj gágor, ako len znala, kým peknekrásne nevygazdovala. Tak raz, keď sa jej hladný muž mal z roboty domov vrátiť, n e b o l o už ani v rajnici, ani v truhlici. (II, 245)

Vtipné metonymické spojenie *nemať* (nebyť) *ani v rajnici ani v truhlici* zreteľne poukazuje na svoj ľudový pôvod a svojou zvukovou stránkou (rým) je súce najmä do reči radorečných osôb, ktorých reč charakterizuje obraznosť a vtipná skratka.

natiahnuť tichšie (hrubšie) *druhé struny* = zmeniť spôsob reči
natiahnuť struny = začať tvrdšie hovoriť alebo konať

[Keď kráľovskí sluhovia sa dozvedeli, že kraviar Kubo chce smutnú kráľovskú dievku rozosmiať...] Priam t i c h š i e s t r u n y n a t i a h l i; všetci sa odstúpili, iba jeden ostal, a to čo najkrajšie oblečený z nich. (II, 427) — Naveľa, naveľa s p u s t í mater ešte n a h r u b š i e s t r u n y a začne mu vykladať: ...

[17] Pozri matičný slovník (pozn. 2), 890.

(III, 445) — [Keď kráľovič za žiadanú radu vtisol ježibabe dukát do ruky...] Ježibaba hneď d r u h é s t r u n y n a t i a h l a a zaviedla ho do zámku do paloty. (III, 462)

Tu keď videl kráľ, že už po dobrote nikde s ním nezájdu, n a t i a h o l s t r u n y a začal milého syna tuhšie obracať. (II, 170)

V spojeniach *natiahnuť tichšie (hrubšie, druhé) struny,* ako sa uvádzajú v prvom odseku, sloveso *natiahnuť* vlastne naznačuje, že ide o výmenu strún: *natiahnuť struny* = staré struny zložiť a natiahnuť nové (iného druhu) — prenesene: začať ináč hovoriť; naproti tomu v spojení *natiahnuť struny,* ako sa uvádza v príklade v druhom odseku, sloveso *natiahnuť* značí napnúť, spevniť; zvýšiť dôraznosť, tvrdosť, stvrdnúť v reči i v správaní.

Obrazný (metaforický) výraz *natiahnuť iné struny* nájdeme aj v našej staršej literatúre, napr. u K. G. Z e c h e n t e r a a u J é g é h o. Uvedieme príklad z diela Jégého: [Matka potešuje sklamanú dcéru] *Ponavštevuješ všetky tvoje* (!) *spolužiačky a priateľky, a možno tu nájdeš jedného-druhého zaujímavého človeka a prídeš na iné myšlienky. Presvedčíš sa, že Michal, keď uvidí, že sa ty vieš potešiť i bez neho, a že by si ho hoc i opustila s ľahkým srdcom, keby na to prišlo, n a t i a h n e i n é s t r u n y.* (Spisy V, 1957, 189)

na masle vychovaný — rozmaznaný

Hej, a boli by ho statočne papekmi vyobracali, keby Kubo kraviar nebol mal desať ráz lepšie nohy ako všetci takí n a m a s l e v y c h o v a n í. (II, 426)

Význam opisného ustáleného spojenia *na masle vychovaný,* ktoré sa používa v postavení prídavného mena, treba chápať v protiklade so spojením *na slanine (vy)chovaný* = po dedinsky, tvrdo chovaný — čiže mocný.

hrianka — prenesene *maškrta*
bola by to za hrianka! — bola by to za maškrta!

Tento zbľadou od strachu ako stena a dau vyhlásiť po celom vidieku, že kto by takieho a takieho prmpelíka dade poznau a jeho opravdivuo meno oznámiu, že mu dadia toľký kus zlata ako hlava. „Ej, b o l a ž e b y t o z a h r i a n k a, toľkuo zlato?" šoptau sused susedovi a rozbehli sa na šetky strany, poprezerali šetky kúty... (I, 402)

Slovo *hrianka* (pripečený, žiarený chlieb, namazaný masťou a veľmi často potretý aj cesnakom)[18] má v uvedenej súvislosti zreteľný význam „maškrta" a potom aj širší význam „voľačo pre nás!"; mohlo by sa veľmi vhodne používať v hovorovom štýle v takých situáciách ako české hovorové „bašta": čes. *to je bašta!/to by byla bašta!* = slov. *to je hrianka!/bolaže by to za hrianka!*

[18] Pozri matičný slovník, 787. Slovo ***hrianka*** vo význame „maškrta" matičný slovník neuvádza.

Obrazné výrazy so spojením *kašu dúchať* = jesť

Vandrovník sa pekne poďakoval a prosil princa, aby ho vzal do služby; že on, povedá, voľačo viacej vie, ako len k a š u d ú c h a ť. (II, 74)[19]

„Kdeže si, starký?" rečie k tomu fúkavému divostvorný lovec. „Nože, teraz napokon preukáž sa už aj ty, či s i darmo k a š u n e d ú c h a l!" (II, 350) — „No, chyť ma, ty červotoč," vraví drak; „lebo ak by som ťa ja chytil, viac b y s i k a š u n e d ú c h a l; nevedel by som ani to, či som dakedy v dákych rukách bol, či nie." (III, 302)

Spojenie *kašu dúchať* vyjadruje to čo sloveso *jesť* a sekundárne starať sa len o primárne životné potreby, sedieť za pecou, byť neskúsený — životom nevycvičený. Slovo *kaša* ako označenie dávnej jednoduchej stravy poukazuje na starodávnosť spojenia a z dnešného hľadiska má obraznú hodnotu tým, že označuje potravu detí.[20]

Príslovky *naskutku* a *stojme naskutku*

Ľudové rozprávky nám zreteľne ukazujú, že príslovka *naskutku,* ktorá sa používa aj v spisovnej slovenčine, má význam „ihneď", „razom" — a nie význam „vskutku", „naozaj". V novšej literatúre sa význam príslovky *naskutku* pletie so slovom *vskutku.* Uvedieme preto viac dokladov.

Dievke nebolo treba dva razy povedať, spravila mu po vôli, ale ako mu tak iskala, on ju schytil a tam n a s k u t k u [ihneď, razom] zožral; neostal z nej ani len koštialik. (I, 241) — Potom ten staručký zamočil prst do tej studničky, potrel podrezané hrdielca dietkam a tie n a s k u t k u [ihneď, razom] ožili. (I, 246) — Preto prísne prikázal, že akonáhle porodí, aby mu n a s k u t k u [ihneď] odpísali. (I, 253) — Starú babu aj s dievkou n a s k u t k u odviedli a ako sa sama odsúdila, tak sa im zviedlo. (I, 280) — Prišlo mu na um, či to zrno ozaj dakto v noci nekradne a n a s k u t k u dal postaviť ku sypárni vartu. (I, 322) — „Ale to ti povedám, daj si naň aký najlepší pozor; lebo ak by ti ho dakto od pása odviazal, n a s k u t k u by si skamenel." (I, 342) — „. . . keď ten raz svojím korbáčikom švihne, n a s k u t k u je všetko mŕtvo." (I, 383) — Na druhý deň ale zavčas rána poslal Grošokráľ jedného sluhu, žeby Vintalko n a s k u t k u prišiel hore na zámok. (I, 385) — Muž neborák musel n a s k u t k u, hoc bol aj sviatočný deň, zrub odpratať; keď chcel, aby sa búrka utíšila. (II, 103) — „Ta mi toho koňa, zabite ho n a s k u t k u! Ja toho koňa poznám, to je nešťastný kôň!" (II, 116) — Ako sa to stalo, princ n a s k u t k u ochorel a uľahol. (II, 174) — Ako ho čerti tak idúceho videli, hneď zhŕkli sa zo všetkých strán okolo neho, a že čo tu vraj chce? Aby n a s k u t k u poberal sa preč! (II, 364) — „Moja milá kráľovná! Ak ma rada máš, tohto posla daj n a s k u t k u zabiť." (II, 392) — „Ženo, človečina smrdí, n a s k u t k u mi ju vystanov, lebo zle bude s tebou." (III, 184)

[19] Porov. ďalej so štylistickou disimiláciou: *Princ mu hneď dal groš a chcel ďalej ísť, ale vandrovník ho zastavil a prosil, aby ho vzal do služby, že on veru vie voľačo viac, ako len c h l i e b j e s ť.* (II, 75).

[20] Asociáciou predstáv vstupuje tu do vzťahu predstava detskej potravy, detstva a neskúsenosti.

stojme

Príslovku *stojme* možno veľmi priliehavo porovnať s talianskym výrazom „pede stante". Ako vidieť, aj príslovka *stojme* má význam „ihneď", „razom", „neodkladne". Má teda taký význam ako *naskutku*. Pokladáme ju za dobre utvorenú a priehľadnú. Možno ju používať najmä v umeleckom a v hovorovom štýle.

I n a s k u t k u mu vyriekol súd: aby s t o j m e stúpal slúžiť do roka tomu rybárovi. (II, 429) — „Ale mi n a s k u t k u vyjav, kde si vzal tie peniaze, síce s t o j m e bežím a obžalujem ťa, že si tie peniaze ukradol." (III, 182)

Pozoruhodné je, že v oboch uvedených príkladoch vystupujú príslovky *naskutku* a *stojme* ako rovnoznačné slová; príslovka *stojme* sa používa v tej istej vete ako *naskutku,* a to preto, aby sa neopakoval ten istý výraz (štylistická disimilácia).

*

Tento článok len veľmi skromne upozorňuje na bohatú rečovú studnicu ľudových rozprávok. Veď ľudové rozprávky poskytujú takmer nevyčerpateľné množstvo rečového materiálu na odborné úvahy a dávajú veľmi veľa popudov na prehlbovanie jazykového vedomia všetkých čitateľov. — Preto mienime sa k ich reči vracať aj inokedy.

Boli by sme radi, keby na rečové žriedla ľudových rozprávok nepozabudli najmä naši spisovatelia.

KONKUROVANIE PREDLOŽIEK *NA, DO* A INÝCH S PREDLOŽKOU *K*

Ján O r a v e c

Používaním predložky *k* v spisovnej slovenčine sa zaoberalo už niekoľko autorov. Všetci viac-menej rozvíjajú C z a m b l o v o[1] vymedzenie predložky *k* v slovenčine.[2] Najviac nového k pôvodnému konštatovaniu pridali E. Jóna[3] a J. Orlovský.[4]

[1] S. C z a m b e l, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej,* II. vydanie (1915), str. 192. V nezmenenej podobe odtlačené i v Slovenskej reči I, 1932, 178.

[2] P. P. Z g ú t h, *Väzba slovies,* SR V, 1937, 268; ďalej nepodpísaný príspevok *Predložka k* v rubrike Rozličnosti, SR VI, 1938, 266—268.

V SR V, str. 124—125 v rámci prác *Zo slovenského pádoslovia* stručne uvádza J. M i h á l i datívne väzby s predložkou *k.*

[3] E. J ó n a, *Funkcie predložiek v spisovnej slovenčine,* SR VIII, 1940, 99—102 a 136—142.

[4] J. O r l o v s k ý, *Používanie predložiek v spisovnej slovenčine,* Jazykovedné štúdie I, 1956, 72 n.

E. Jóna[5] si všíma nielen účelový význam — ako predchádzajúce príspevky — ale aj smerový a časový význam, význam pribúdania, predmetový význam a jednou vetou sa dotýka i zreteľového významu. Od predchádzajúcich autorov, posudzujúcich spojenia s predložkou *k* zväčša negatívne, odlišuje sa aj tým, že iba v účelovom význame hodnotí používanie predložky *k* zo stanoviska normy a súčasne sa stavia proti jej odmietaniu v niektorých spojeniach. Svoj článok založil na širšom dokladovom materiáli než predchádzajúci autori. Najviac pozornosti venoval smerovému a predmetovému významu. Popri nedôslednostiach pri zaraďovaní príkladov do jednotlivých významov (napr. medzi predmetovým a príslovkovým významom, medzi smerovým a účelovým významom...) badáme, že v tomto príspevku chýba zmienka o niekoľkých menej frekventovaných významoch a primeraný opis zreteľového významu predložky *k*, lebo zreteľový význam predložky *k* je i v slovenčine popri smerovom a predmetovom význame najsilnejšie zastúpeným významom.

Podobne spracoval predložku *k* J. Orlovský. Lepšie ako E. Jóna doložil zreteľový (on ho nazýva „vzťahový") význam predložky *k*, ale zo svojho dobrého dokladového materiálu pri všetkých významoch vyvodil len veľmi skromné závery.

Keďže sa stav ani po citovaných prácach dostatočne neustálil, pokladáme za potrebné znova osvetliť miesto predložky *k* medzi ostatnými slovenskými predložkami na novom materiáli (z Ústavu slov. jazyka SAV) a osvetliť ho z hľadiska predložiek *na, do* a ďalších predložiek, ktoré s predložkou *k* silno konkurujú nielen v účelovom význame, ale aj v iných významoch. Doterajší skúmatelia tejto otázky málo dbali na tieto súvislosti, a tak ich odmietanie napríklad účelového významu sa mohlo zdať neopodstatnené. Situácia je totiž taká, že predložka *k* sa vo väčšine významov používa popri predložkách *na, do* a iných len ako druhotný prostriedok.

Hneď však upozorňujeme, že tí, ktorí nepracovali s dokladovým materiálom vyexcerpovaným z literatúry, bojovali niekedy proti takým použitiam predložky *k*, na ktoré sa nenašli príklady a ktoré dnes možno pokladať za umele vykonštruované, napr. „dom je ku predaju, dávam ti to ku známosti".[6]

I keď väčšinu sporných prípadov, vyskytujúcich sa v slovenčine na začiatku tohto storočia, postrehli správne a odsúdili oprávnene, predsa niektoré ich hodnotenia treba zmierniť, a to nie z nejakej snahy po kompromisoch, ale na základe materiálu. Predložka *k* sa napr. používa u nás i v účelovom význame, hoci v neveľkom rozsahu, nemôžeme ju teda celkom

[5] Pozri SR VIII, 1940, 102.
[6] Pozri S. Czambel, c. d. 192; SR I, 178; SR VI, 267.

odmietnuť v tomto význame. Predložku *k* nebudeme pokladať za synonymnú s predložkou *na* tam, kde nejde o rovnoznačnosť: iné je napríklad *ísť na vlak*, a iné *ísť k vlaku* (napr. *ísť čakať niekoho k vlaku*).[7] Staršie poučky odmietali predložku *k* vždy, keď sa dá nahradiť predložkou *na* (dodajme aj predložkou *do* a inými). Zväčša je to tak, ale predsa máme aj prípady, kde možno obe tieto predložky ponechať, lebo sa v dokladoch striedajú u spoľahlivých, a to aj u tých istých autorov.

V slovenčine sa predložka *k* používa menej ako v češtine, avšak viacej ako v ruštine, srbčine, chorvátčine i poľštine. Nadmerné používanie predložky *k* sa na Slovensku v minulosti mechanicky pripisovalo na vrub iba českému vplyvu. Toto tvrdenie treba revidovať. Mnoho chybných datívov s predložkou *k* vzniklo aj v slovenčine bez sprostredkovania, priamym kalkovaním z nemčiny. Nie je náhoda, že sa predložka *k* vyskytuje viac u starých autorov, ktorí mali nemecké školy, ďalej v juhozápadných nárečiach hraničiacich s nemeckými nárečiami v Rakúsku. Nie je preto čudné, že nadmerné používanie predložky *k* najviac zaráža Slovákov zo stredného a východného Slovenska. Pri rozšírení predložky *k* nesmieme ďalej zabúdať na niekdajšie zloženie obyvateľstva v slovenských mestách a na nemecké menšinové ostrovy.

Pri spracovaní predložky *k*, ako aj pri spracovaní ostatných predložiek sme si mohli poslúžiť mnohonásobne väčším materiálom ako naši predchodcovia, pousilujeme sa ju teda i úplnejšie opísať, a to pokiaľ ide o počet jej významov, aj pokiaľ ide o náplň a rozsah týchto významov. Doteraz sa totiž dosť úplne ukázalo, kde sa predložka *k* nemá používať. Dnes je potrebné doplniť doterajší výskum v tom zmysle, že naznačíme aj prípady, kde sa predložka *k* môže použiť.

Vcelku sa základný význam predložky *k* rozštiepil na dve skupiny významov: jedna skupina sa vyvinula zo smerového jadra, druhá vznikla utlmením základného smerového významu a jeho preformovaním na miestny a zreteľový význam.

I

1. V základnom smerovom význame „do blízkosti" sa správne používa predložka *k* po smerových slovesách a viac pred osobnými ako pred ostatnými menami. Pri osobných menách ju máme doloženú napríklad v spojeniach: *blížiť sa k chlapom* („na chlapov" alebo „do chlapov" by bolo nezrozumiteľné), *mieriť k Zuzke* (v spojení „mieriť na Zuzku" by už išlo o predmet), *rozbehnúť sa k žandárom, pristúpiť k Hlavajovi, vábiť/volať*

[7] Pozri SR VIII, 1940, 102.

niekoho k sebe, natiahnuť sa k vínku, nazrieť k niektorému pacientovi, prikrádať sa k niekomu, prechádzať od výrobcu k spotrebiteľovi, hybaj / poď rovno k náčelníkovi . . .[8]

V krásnej literatúre a v ľudovej reči na východnom, strednom i severozápadnom Slovensku jej konkuruje predložka *do* pri priezviskách, živých osobných menách (i osobných zámenách), zriedkavejšie pri krstných a všeobecných osobných menách označujúcich rodinu a jej bydlisko. Vtedy však uvedené mená majú tvar množného čísla.

Zuza aj berie obrúsok, že ide do Bombáľov. (Timrava) — Dovedieš ju rovno do nás. (Kukučín) — Príď že, šuhaj, do nás na potešenie raz . . . (spiev.) — Do Brmboľčekov bol sa priženil z dolného konca Božieho Chrbta. (Gabaj) — Sotva zaniesla periny do Ďurčiakov, už sa začalo nešťastie na ňu valiť. (Švantner)

Podľa toho vznikli frázy: *Do čerta! Do frasa! Do hroma! Choď s tým do čerta!* a pod. Teda nie: „K čertu". „Choď s tým k čertu!"

Ale aj pri iných ako osobných menách vyjadruje predložka *k* smer, napr. v spojeniach *zamieriť k majeru* (i *do majera*), *nakloniť sa k zemi, padať k zemi* (i *na zem*), *blížiť sa k stanici, upierať oči k nebu* (i *do neba* a *na nebo*), *podniesť pohár k ústam, viesť nevestu k oltáru, poberať sa k stolíku, poslať ho k peci, obracať sa tvárou k Moskve, utekať ku dverám, zapotácať sa k obloku, zatáčať sa k mostu, šľahať* (o plameňoch) *k oblohe* (i *do oblohy*).

V spojení s antonymnou predložkou *od* vyjadruje postupné, rozdelené smerovanie.

Chodí od kasne ku kasni, od okna k oknu. (Timrava) — Veľkí, vosковí . . . chodili od chalupy k chalupe. (Urban)

Predložka *k* sa dostala do takýchto dvojíc od osobných mien: *chodí od žiaka k žiakovi.*

Pre tento význam sa však v dokladoch i v úze spravidla používajú dvojice predložiek *z — do* a *z — na*: *z (od) dediny do dediny, z domu do domu, z ruky do ruky, z prípadu na prípad;* časove: *z času na čas, zo dňa na deň, z (od) roka do roka, z roka na rok.*

Bolo to pred rujou a vtedy jelene vandrujú z miesta na miesto. (Moric) — Rad-radom z dom na dom podobným spôsobom postupuje v celej dedine. (Alexy) — Od susedov do susedov voliak popreskakuješ až hen do pána kráľa. (pov.) — Z času na čas ich navštívila niektorá staršia priateľka. (Jégé) — Keď sa bojuje, z hodiny na hodinu sa mení postavenie síl. (SP 70)

2. Predložkou *k* sa len výnimočne vyjadruje smer vôbec, lebo v tomto význame sa zaužívala predložka *na.*

[8] Tieto i všetky naše ďalšie spojenia alebo vety sú vyexcerpované z krásnej alebo odbornej literatúry a uložené v ÚSJ SAV. Umele vykonštruované doklady neuvádzame.

Veľký oblak odtiahol k v ý c h o d u... (Vajanský) — Či orientovať sa len sami k s e b e? (SP 53)

Na vyjadrovanie tohto významu slúži spravidla predložka *na*.

Jedni išli n a R u ž o m b e r o k a Mikuláš, ale iní, čo dobre znajú cesty, dali sa n a M a l a t i n ú a Lúčky. (Kukučín) — Sami však hnali na Viedeň. (Kalinčiak) — Pôjdem n a Ž i l i n u, možno, že sa mi tam nejaká robota pridá... (Jégé) — Vybrali sme sa n a V y š n ý K u b í n a stade sme odbočili do vrchov a potom smerom n a V e l i č n ú. (Figuli) — Bol v kotline, ktorá sa tu v pravom uhle obracala n a z á p a d. (Urban) — Severné vetry večne doň dujú, odniesť ho n a j u h s a usilujú. (Sládkovič) — Prehnali kŕdeľ prielohami, zahli n a v ý c h o d. (Ondrejov)

Inštruktívnou pomôckou sú tu aj smerové príslovky, v ktorých prvú časť tvoria naše predložky. V slovenčine jestvujú len smerové príslovky *nahor, nadol, naspäť, nabok, napred* alebo staršie príslovky *vpred* (časove *vopred*), *dopredu*, a nie príslovka „kupredu".

3. S významom smeru „do blízkosti" susedí význam „hranice, medze", ktorý dostáva predložka *k* po slovesách z okruhu *siahať, rozprestierať sa, doliehať*. V tomto význame odpovedá predložka *k* na otázku pokiaľ? V tomto význame sa vyskytuje u nežijúcich spisovateľov.

Albert raz vystupoval až k n e b u, raz klesal do hlbiny. (Vajanský) — Stojí, strmie výš a výš hor v temnú oblohu, zdá sa čiahať až hore k n o h á m P á n u B o h u. (Botto)

Predložka *k* vyjadrovala tento význam vždy len zriedkavo, len popri predložkách *po, do*, ktoré si ho dnes celkom vyhradili pre seba. Czambel ho pri predložke *k* zavrhuje a žiada ho vždy vyjadrovať predložkou *po*.[9] Význam hranice je totiž základným významom predložky *po*.

Myslí na Hercega, s ktorým vždy ide sivý vlčiak až p o s a m ú š k o l u. (Letz) — Nech beží p o č i a r u o b z o r u družstevné pole. (Kostra) — Na dvore ležal bielučký sneh až p o o b l o k y domu. (Ondrejov) — Haluze obťažené drobnými, ale červenými jablkami ovisli až p o z e m. (Lazarová) — Od štúrovcov až p o d n e š n ý c h s l o v e n s k ý c h b á s n i k o v pôsobil u nás Puškin kladne. (SP 53)

Predložku *k* v ohraničovacom miestnom význame dnešní spisovatelia používajú len jednotlivo, vo vetách, kde sa chcú vyhnúť opakovaniu predložky *po*.

Jej základ od Ašu k Čukotským horám siaha a o d M a r i c e p o P o l á r n y k r u h. (Lenko) — O sto miliónoch o d A d r i e k B a l t u, o d U r a l u n a B a l k á n, z Belehradu po Varšavu a Moskvu. (SP 53)

Tento význam predložky *k* by sme v podstate nevylučovali zo spisovného jazyka, ale takmer všetky spojenia predložky *k* s týmto významom pôsobia rušivo. V slovenčine sú celkom nemožné napr. spojenia typu „vypiť kalich

[9] V *Rukoväti spisovnej reči slovenskej*, II. vydanie, str. 193 hovorí: „Slovák povie merajúc dĺžku: od Zvolena po Radvaň. Nepíš teda od Zvolena k Radvani som išiel pešky, od mesta ku kalvárii šiel po kolenách atp., ale píš: od Zvolena po Radvaň, od mesta po kalváriu."

utrpenia až ku dnu", používajú sa iba spojenia *vypiť kalich až do dna/na dno*. Nie bežné sú ďalej napr. spojenia „záclona splýva k zemi, premerať si niekoho od päty k hlave". Tu sú správne spojenia *záclona splýva po zem, premerať si niekoho od hlavy po päty.*

Časová medza sa zas označuje predložkou *do: vydržať do konca, čakať do roka a do dňa, chodiť od rána do večera, robiť od tmy do tmy, vystačiť so zásobami do týždňa.*

Predložkou *do* sa obyčajne označuje hranica i pred dejovými menami, napr. *málo chýbalo do výhry,* nie „k výhre".

Bola už, stvora božia, taká, že nikdy nemala ďaleko d o p l a č u. (Horák) — Chybuje tam ešte vlasti veľmi mnoho d o k v e t u. (Štúr) — Ach, len pokus... d o t l a č e je ešte ďaleko. (Vajanský)

4. Z významu hranice vychádza význam miery. Tento význam vyjadruje predložka *k* len zriedka, napríklad:

Bola som dojatá až k s l z á m. (Zguriška) — Tá hrdá, čo zvíťazila vtedy, je teraz pokorená k z e m i. (Timrava)

Predložka *k* je výnimočným a spravidla nespisovným prostriedkom na označenie miery. Význam miery dostala v najnovších časoch. V slovenčine sa miera alebo význam spôsobu odvodený z miery vyjadruje predložkami *do, na,* napríklad: *robiť do úmoru, páli do zbláznenia, bolí do zbesnenia, chichotať sa do pretrhnutia, omieľať do omrzenia, jednotvárny do zunovania, dlhý do nepreženia; utrápený na smrť, chorý na úmor, otrhaný na hanbu (na strach), biedny na poľutovanie, napínať nervy na prasknutie, zvýšiť ceny na neuverenie, dorezať na nepoznanie, chutný na zjedenie...;* podobne pri slovese byť a pri vetných príslovkách: *je (mi) do smiechu, do plaču; je otupno na smrť, je sparno na zadusenie...*

Juj, toto j e už d o p o r a z e n i a s týmto starým ohreblom. (Čajak) — Ale na druhý deň n e b o l o ani j e m u tak celkom d o s m i e c h u. (pov.) — Starý sused, n a s m r ť p r e ľ a k n u t ý, podpísal sa, že novinky nechce. (Tajovský) — Ďurovi otca n a s m r ť z b i l i. (Rázusová-Martáková) — Vojna p o v ý š i l a ceny n a n e u v e r e n i e. (Urban) — Sparno bolo n a z a d u s e n i e. (Zúbek) — Ignácka ohmatáva n a p r a s k n u t i e p r e p l n e n é hrvole. (Lazarová) — Ale sú nôžky m a l é, n a z b l á z n e n i e. (Kukučín) — To je n a n e u v e r e n i e, čo ty hovoríš. (Jégé)

5. Príslovkové určenie účinku sa z jednej strany preniká s príslovkovým určením miery a na druhej strane sa stýka s príslovkovým určením účelu (cieľa). Je to neúmyselný, neočakávaný alebo nechcený cieľ. V staršej literatúre nájdeme tu niekedy predložku *k.*

A každý, k n a j v ä č š i e m u u s p o k o j e n i u Tomáša, dúškom vypil pohár. (Kalinčiak) — Ešte aj nedeľná škola... premenila sa na „uhorskú" k n e m a l e j z á b a v e nedeľniakov. (Tajovský)

Dnes by už predložku *k* v týchto vetách nik nepoužil, ale iba predložku *na (na najväčšie uspokojenie, na nemalú zábavu nedeľniakov),* lebo účinok

sa dnes vyjadruje predložkou *na* v spojení s menami z okruhov: *šťastie, nešťastie, škoda, úkor, zlosť, hnev, podiv, prekvapenie, posmech, hanba, spokojnosť, pohoršenie, úžas, žalosť, radosť, závisť* ...

Rúče sme nabrali, aj cez Borovú sme rúče prešli, len na Paseke sme n a n e š ť a s t i e zaviazli. (Švantner) — N a š ť a s t i e nebolo z toho nič, ale čert nespí. (Zguriška) — Vnútorný náš človek nás ženie, často n a n a š u š k o d u. (Jégé) — A prichodili zamazaní, jeden viac než druhý, n a n e v ý s l o v n ú z l o s ť Jonášky. (Lazarová) — A pán Zobiczky n a p o d i v priľnul k tejto spoločnosti. (Kukučín) — Večer bol rotný rozkaz a n a m o j e veľké p r e k v a p e n i e dostal som väzenie... (Tomaščík) — N a svoju h a n b u a š k o d o r a d o s ť občanov prehral by som raz i chalupu. (Alexy) — Ba práve tí, čo pošli z lona nášho, čo sú krv z našej krvi, n a ž a l o s ť a h a n b u našu do nás sa dali... (Štúr)

6. Aj účelový (cieľový) význam vyrastá zo základného smerového významu pred dejovými menami a ich náhradami. V účelovom (cieľovom) význame predložka *k* vždy stála len v okrajových prípadoch popri predložkách *na, do, pre* a účelovom infinitíve.

Predložka *k* je správna, ak sa popri účelovom význame vyskytujú aj iné významové odtienky:

a) V účelovom význame s odtienkom (základného) smerového významu „do blízkosti" vyskytuje sa *k* po slovesách subjektového pohybu:

U Burdíkov s a d a j ú k v e č e r i. (Jesenský) — Bolo treba í s ť k s t a t k u. (Tajovský) — Vzal kresačku a k ľ a k o l k r o b o t e medzi triesky. (Kukučín)

V takýchto spojeniach sa nedá nahradiť predložkou *na,* lebo predložka *na* by tu mala miestny význam, resp. bola by nezmyselná: „Sadajú na večeru, kľakol na robotu..."

Po slovesách objektového pohybu:

Najmladšie musela cudzej žene k p r s i a m z a n i e s ť, kým sa vráti. (Tajovský) — Važecký c h y s t á s a, ruky vysukuje žartom, ako k z á p a s u s Kamilou. (Timrava) — Z o p ä l a r u k y ako k m o d l i t b e a zaspala. (Vajanský — Oči jej klesli n a z e m, r u k y z l o ž i l a pred seba akoby k p r o s b e. (Urban) — Prinútili sme pána v z i a ť k f a g a n o v i slúžku. (Tajovský)

b) S odtienkom miestneho významu, keď sa dá nahradiť predložkou *pri:*

Druhá zas nakričala aj dekanovi..., že jej dievča m a ď a r č i n u n e p o t r e b u j e k s t a t k u, ani na pole. (Tajovský) — Za katov hlásili sa družbovia; a ženské z a n ô t i l i k p o p r a v e tak srdcolomnú pieseň, kuracie až obecenstvo nárkom sfikalo. (Hviezdoslav) — Julu z a v o l a l i pomáhať k t o r t e. (Timrava)

c) Po slovesách, ktoré označujú prípravu na nejakú činnosť alebo stav:

H ý b e s a celý svet k d i v n é m u p r e r o d u. (J. Kráľ) — ...dve biele sopky, v ktorých láva vrie, ktoré s a b ú r i a k n e b e z p e č n e j h r e. (Smrek) — Ale Matúš sa ani od toho nezohrial viacej k ž i v o t u. (Tajovský) — Dnes je už ani čo by s a bol k t e j t o h o d n o s t i n a r o d i l. (Kukučín) — Kto sa narodil ku grošu, k d u k á t u s a n e d o s t a n e. (prísl.)

d) Vo frázach: *dať (byť, stáť, mať) k dispozícii, dať (byť, stáť) k službám* (ale len *dať sa do služieb*), ktoré sa dostali do spisovného jazyka cez odborný štýl:

Som vám k službám, pán vrchný radca. (Jesenský) — Máme tu také cintoríny a archív, prosím pekne, stojí k dispozícii. (Lazarová)

Všade inde sa v účelovom význame predložka *k* neoprávnene kladie miesto predložky *na* alebo predložky *do* a slovesného neurčitku. Ide najmä o pozície:

po slovesách *byť, mať,* najmä v spojeniach so slovesným podstatným menom (podobne aj všetky nasledujúce skupiny slovies v takýchto spojeniach): „K čomu ti je to? Tu je k dostaniu; mať uši k počúvaniu";

po slovesách s významom *poslať, dať, predložiť,* napríklad: „predložiť k podpisu, poslať k overeniu, odovzdať k tlači";

po slovesách *stačiť, byť dosť, vyhovovať,* napríklad: „byť dosť k výrobe, stačiť k obrobeniu";

po slovesách *potrebovať, slúžiť, používať,* napríklad: „používať k oprave, slúžiť ku chvále, k čomu sú ruky treba";

po slovesách *prichystať, určiť, zvoliť, odsúdiť,* napríklad: „prichystať niečo k jedeniu, určiť k odpočinku, odsúdiť k smrti";

po slovesách *želať, žičiť, priať (si),* napríklad: „želať si niečo k pitiu";

po adjektívach (všetkých), napríklad: „k čomu je to dobré, súci k posluhovaniu";

v prívlastkoch pri dejových a deadjektívnych podstatných menách, napríklad: „prostriedky k dosiahnutiu nápravy, čas k spaniu".[10]

V dnešnom úze v takýchto prípadoch vždy stojí základná účelová (cieľová) predložka *na,* prípadne predložka *do* alebo slovesný neurčitok: *Na čo ti je to?, tu dostať, mať uši na počúvanie a oči na pozeranie, predložiť na podpis, poslať na overenie, odovzdať do tlače, byť dosť na výrobu, stačiť na obrobenie, na čo ruky treba, slúžiť na česť a chválu, používať na opravu, prichystať niečo na zjedenie, určiť na odpočinok, odsúdiť na smrť, súci na posluhovanie, na čo je to dobré, želať si niečo na pitie, prostriedky na dosiahnutie nápravy, čas na spanie* ...

Vieš čo... rád by ti bol na pomoci. (J. Kráľ) — Príroda pomaly chystá sa na odpočinok. (Urban) — Ale to mu ešte len malo na zlé poslúžiť. (pov.) — Veď zvíťazil ten, ktorého vopred odsúdili na porážku... (Moric) — Neostáva mi prázdnej chvíle na čítanie, tým menej na písanie. (Šoltésová) — Hory stáli nedotknuté, hoci boli zrelé na rúbanie. (Figuli) — S Janom sa schodiť, na to je chytrá. (Timrava) — Poplatky slúžia na čiastočné krytie výdavkov. (Verejné právo) — Do haliera nájdeš vyrátané, na čo na všetko mu peňazí treba. (Tajovský) — Chcel, aby nám ho synoda vrátila na prepracovanie. (Bodický) — Dobré budú na Vianoce — pozlátiť a stromec ovešať. (Ondrejov)

[10] Ostatné príklady pozri v SR VI, 1938, 266—267.

7. V príčinnom význame sa s predložkou *k* stretáme po slovesách typu *gratulovať, blahoželať.*

G r a t u l u j e m t i k vládnemu r a d c o v s t v u a k m e t á l u. (Jesenský) — Financi sa tešili. B l a h o ž e l a l i s i k úspechu. (Urban)

Aj tu však je predložka *k* novším výrazom miesto predložky *na.* Predložka *na* je pevná pred menami sviatkov a sviatočných príležitostí, napr. *blahoželať na mena (na meniny, narodeniny, na Nový rok, na Vianoce).* Dobre sa drží najmä po ľudovom slovese *vinšovať.* Pred menami sviatkov presvitá v nej popri účelovom význame časový odtienok.

Keď z a ž e l a l predsedovi obce n a m e n a... zasadol k stolu a začal sa častovať koláčmi. (Lazarová) — Listár priniesol súdruhovi Cvolovi toho dňa iba b l a h o ž e l a n i e n a m e n a a nijakú obálku... (Karvaš) — Farár dostal v i n š od rechtora n a m e n a a na N o v ý r o k na navštívenke rechtorovej a rechtor g r a t u l á c i u n a n a r o d e n i n y a v e ľ k o n o č n é s v i a t k y na navštívenke farárovej. (Jesenský) — Bol raz panej n a n a r o d e n i e v i n š o v a ť. (Timrava) — A páni veľmi elegantne prišli im gratulovať a v i n š o v a ť n a z d r a v i e. (Timrava)

Všade inde sa predložka *k* v príčinnom význame používa nevhodne miesto predložky *na,* najmä v spojení „urobiť niečo (stať sa) k rozkazu, k žiadosti niekoho".

8. Predmetový význam predložky *k* sa vyvinul jednak zo smerového, jednak z miestneho a zreteľového významu.

Predmety zo smerového základu sme rozdelili podľa toho, či sa v nich predložka *k* strieda s inými predložkami, prípadne holými pádmi, alebo nie.

a) Predložka *k* je málo obmedzená vo väzbách smerových slovies s preneseným významom. Takýmito predmetmi sú dejové mená po slovesách s významom: *dospieť, dostať sa, dôjsť, prísť, (došlo, prišlo), uchýliť sa, utiekať sa; mať sa, pristúpiť, prikročiť, prejsť, priviesť, pritiahnuť.*

Treba bolo porobiť opatrenia, aby na Šajavskej doline n e p r i š l o z a s k v ý t r ž n o s t i a m. (Fr. Kráľ) — Nemou dohodou d o s p e l i k r o z h o d n u t i u, že ho musia odstrániť spomedzi seba. (Chrobák) — Prečo? — Opakovala otázku, keď s a N á c o n e m a l k r e č i. (Horák) — Vzali so sebou štyroch mužov a p r i k r o č i l i ľahkomyseľne, akoby sa vyberali na poldňovú poľovačku, k r i e š e n i u ú l o h y. (Jégé) — To p r i v i e d l o Krta k r o z v a h e. (Kukučín)

Iba po slovesách s významom *prišlo, došlo* (neosobných) popri väzbe „k niečomu" uplatňuje sa staršia väzba „na niečo", napríklad: *prišlo na boj — k boju, došlo k bozkom — na bozky.*

Nadrážali jej, len keď p r i š l o n a b i t k u, suseda pustila sa do plaču. (Tajovský) — Ohmatal si bajonet pri boku, či ho má naporúdzi, keď p r í d e n a v y p ú š ť a n i e tých č r i e v. (Jégé) — ... aby na pána Levického nezabúdal, keď p r í d e v e c n a h l a s o v a n i e. (Kalinčiak)

V ustálených spojeniach typu *prišlo na lámanie chleba* predložka *na* je pevná.

b) Staršie predložky *na, do* sa dobre držia po slovesách s modálnym (vôľovým) odtienkom. Predložka *k* ich len zastupuje. Ide o okruhy: *nútiť, nutkať, siliť, nahovárať, ponúkať, radiť, nárádzať, nahovárať, nabádať, povzbudzovať, napomínať, popchnúť, provokovať, strhnúť, zviesť, zvábiť; mať vôľu (chuť, sklon...), dať popud (podnet); odhodlať sa, rozhodnúť sa, odvážiť sa, vzchopiť sa, pribrať sa, hlásiť sa, ochotný; privoliť, zvoliť, pripustiť, prikývnuť.*

Veky ma k zrade nepohli. (Sládkovič) — V odpovedi matka ho napomínala k poslušnosti. (Urban) — Ja neprivolím k ničomu, lebo ste ma previedli. (Laskomerský) — K slovu ju nepustil, ženúc ju nemilosrdne do dažďa. (Žáry) — Je odhodlaný k najväčšej obeti: že Bete privedie ženícha. (Kukučín) — Ako k ťažkému hriechu odvažovala sa Boženka na próbu... (Tajovský) — My k takejto jednote sme najochotnejší a jej najsrdečnejšie oddaní. (Štúr)

Väzby s predložkami *na, do* pri niektorých jednotlivých slovesách *(napomínať, pohnúť)* v našom materiáli chýbajú, ale pri väčšine uvedených slovies silne prevažujú u starších i novších spisovateľov a sú spisovné.

Valgatha bol najmilším podveliteľom Jiskrovým, na všetko odhodlaným. (Kubáni) — Striasol sa a pomyslel si, že keby bol o tom vedel, že by sa sotva bol odvážil na taký skok. (Jégé) — A predsa bol Martin vždy veselý a vždy ochotný na smiechy, žarty a fígle. (Markovičová-Zátureckà) — Mária Budová... vďačne prikývla na každý bod poručenstva. (Tajovský)

Vás do všetkého treba poháňať, vy do ničoho nemáte chuti. (Timrava) — Na čo sa to berie do politiky. (Tajovský)

II

1. S významom smeru „do blízkosti" súvisí miestny význam „v blízkosti". Takýto význam nadobúda predložka *k* po dokonavých slovesách končiacich, najmä po ich trpnom príčastí, napr. *sadnúť si k stolu, primrieť k zemi, priviazaný k žľabu, postavený k múru, pritlačený k zemi, prilepený ku stenc...*

Domy akoby prilepené k stráni. (Kukučín) — Stál bledý ako soľný stĺp, prikutý k zemi, nepríčetný. (Plávka) — Nemohol prísť v ústrety, lebo bol prikovaný ku skale. (SP 59) — Sú priputnané k oknám. (Švantner) — Žandári ho už dnes tri razy hľadali, — plakala Dolníčka prikrčená k peľasti postele. (Urban)

2. K miestnemu významu blízkosti sa primkýna miestny význam pribúdania a z neho odvodený význam stupňovania (miery). Význam pribúdania nadobúda predložka *k* pri slovesách s predponami *pri-, do-* a ich synonymách: *pridať (sa), dodať, pripojiť (sa), pridružiť (sa), doložiť... pribudnúť, pristúpiť...* a používa sa v ňom bez obmedzenia.

K stopám líšok a zajacov pribudli paprčky srn a jeleňov. (Ondrejov)

— Kŕdeľ rástol, p r i d á v a l i s a k n e m u ďalšie a ďalšie detváky... (Plávka) — Mohla za to, že ju mladučkú vydali za chlapa, ktorého nikdy nemilovala, len preto, aby s a p r i o r a l a k r o l i r o ľ a. (Fr. Kráľ) — Či že on dievčinu, peknú ak' malinu, do srdca p r i s a d i l k s v o j m u r o z m a r í n u. (J. Kráľ)

3. Význam stupňovania, synonymný s predložkami *okrem, popri, nad* a s príslovkami *„(a) ešte, ešte i, (aj)"*, dostáva *k* v ustálenom spojení *(a) k tomu,* častom najmä pri adjektívach a vôbec v hodnotiacej predikácii.

Vrtký, švárny, a k t o m u taký prívetivý... (Kalinčiak) — K t o m u Širickému i ona by sa rada páčiť. (Timrava) — Bola streda a on,... čakal ako obyčajne k h a l u š k á m aj trochu „vypiť". (Tajovský) — Ja som chlap a k t o m u ešte vojak — ale hada, ani žaby nechytil by do ruky. (Kukučín)

4. Ďalším stupňom v rozvíjaní významu predložky *k* týmto smerom je abstraktný miestny význam príslušnosti. Predložka *k* ho nadobúda po slovesách z okruhov *patriť, (pri-)náležať, začleňovať sa, zaraďovať sa*... a ich opozít, *chýbať, nepatriť.*

K d o m u p a t r i l o aj pole. (Podjavorinská) — C h y b o v a l a mi k n e j druhá polovička leštinského chotára. (Figuli)

V celom tomto význame je predložka *k* správna, hoci ju v ňom voľne zamieňajú synonymné predložky *medzi, do.*

Stanica p a t r i l a k n a j l e p š í m [= medzi najlepšie] v celej stolici... (Vajanský) — Pri zákonnom práve forma zákona p a t r í k p o d s t a t e [= do podstaty]. (Luby)

5. Ešte abstraktnejší stupeň v tomto smere dosahuje predložka *k* v rozsiahlom zreteľovom význame, ktorý dostáva:

a) po adjektívach a adjektívnych zámenách:

Buď i k d e ť o m p r í v e t i v ý! (Kukučín) — Chcem, aby si mi sľúbil, že budeš k n e j ľ a h o s t a j n ý a chladný. (Figuli) — Aj by len podbal, keby si bola k n e m u i n a k š i a, vďačnejšia, m i l š i a. (Tajovský) — Hlava p r i v e ľ k á k j e h o stredne vysokej p o s t a v e. (Šoltésová) — Taký je k ž e n e a k o a n j e l. (Timrava)

b) po slovesách z okruhov *správať sa, zachovať sa, ukazovať sa, zadržať sa* + príslovka spôsobu:

Nuž t a k t o s a k n e m u s p r á v a kamarát, Pavel Grečo. (Lazarová) — Handrbulci s a s p r á v a l i k n á m rovnako z d r ž a n l i v o. (Švantner) — A táto vždy p e k n e s a u k a z o v a l a k n e j, tak zaobchodila i s ňou, akokoľvek aj s vlastnou dievkou. (pov.) — A potom si s a k n e j p o d l i a c k y z a c h o v a l. (Figuli)

c) po ustálených spojeniach slovies všeobecného významu s abstraktnými podstatnými menami, označujúcimi vzťah alebo vlastnosť: *mať/nemať vzťah (pomer, lásku, úctu, cit, srdce...), byť vo vzťahu, poznať/nepoznať zľutovanie (milosrdenstvo...), nájsť/stratiť trpezlivosť..., cítiť odpor...*

K ž e l e z n i c i n e m á veľkej dôvery. (Kukučín) — Doma vo fiškáľskej kancelárii n e p o z n á ľ ú t o s ť k dedinskému b e d á r o v i. (Letz) — Daňo p o j a l k m n o h o v r a v n e j ž e n e akési položartovné s y m p a t i e. (La-

zarová) — Kým sa ja z vojny navrátim, ja k tebe lásku nestratím. (spiev.)

Takmer vo všetkých uvedených prípadoch sa dá použiť aj synonymná predložka *voči*, ale predložka *k* sa upotrebúva častejšie.

V zreteľovom význame sa stretáme s predložkou *k* aj po slovesách z okruhu *hodiť sa, slušať, pristať*, ale tu nadobúda podmienkový odtienok:

Jej reči sa hodili k Jurkovej nálade. (Kukučín) — Uhádnem i na tri míle, čo pasuje k sebe. (Bielek) — Belasé perkálové šaty s vystrihnutým hrdlom jej znamenite svedčali k bledej tvári a svetlým vlasom. (Jesenský)

6. Konečnou abstrakciou na tejto línii je vzťahový predmetový význam po slovesách z okruhov: *priľnúť, pridať sa, pripojiť sa* (prenesene); *pripútať, byť viazaný; priznať sa; prirovnať; privykať, priúčať, vychovávať.*

Nejde kvôli Kamile, hoci i k tej priľnula láskou. (Timrava) — Ženu vychudnutú a vädnúcu, ku ktorej sám nevie, ako prišiel, ako sa k nej pridal, pripútal, prikoval na veky, na veky! (Podjavorinská) — To naše Slovensko od jednej je matky: ku nej tisícročné viažu nás pamiatky. (Hviezdoslav) — Veď každý vie, že sa verejne priznala k Chrenkovi. (Lazarová) — Priznala sa mužovi k svojej vine. (Podjavorinská) — Ruženu prirovnal k ruži. (Timrava) — Tento ľud vychovávali k úprimnosti na dereši. (Timrava)

III

Časovú blízkosť vyjadruje predložka *k* pred názvami časových bodov alebo úsekov, a to tak po smerových slovesách *(chýliť sa, približovať sa, kloniť sa)*, ako aj po stavových.

Zmráka sa, stmieva sa, k noci sa chýli. (Krasko) — Medzitým čas blížil sa k poludniu. (Timrava)

Bolo už dobre k poludniu, keď ešte vždy stál pri nich. (Kukučín) — Druhého dňa k večeru financi sa vytratili zo strážnice ako myši. (Urban) — — Zaspal až k ránu. (Tajovský)

Po iných ako smerových slovesách má časová predložka *k* hovorový ráz; v neutrálnom štýle tento význam vyjadrujú predložky: *pred (pred večerom), na (na večer), nad (nad ránom), pri (pri konci/na konci).*

V účtovníctve sa pripája predložkou *k* aj prívlastok s časovým významom: *bilancia (súvaha, stav) k 31. decembru.*

•

Základný smerový význam predložky *k* sa v slovenčine vyvíjal po dvoch líniách: na jednej strane sa zabstraktňovalo a prenášalo jeho smerové jadro k významu smeru vôbec a od neho k významu hranice, miery, účelu, účinku, príčiny a cieľového predmetu; na druhej strane v závislosti od

stavových slovies alebo od adjektív preformoval sa smerový základ na miestny význam a z neho abstrahovaním vyrástli ďalšie významy: význam pribúdania, stupňovania, príslušnosti až po význam zreteľa a význam vzťahového predmetu. Vývoj každej z týchto zložiek dosiahol iné výsledky.

Významy druhej zložky (miestny, pribúdania, stupňovania, príslušnosti, zreteľa, vzťahového predmetu) sa plne využívajú v dnešnej jazykovej praxi, i keď v nich konkuruje predložke *k* predložka *pri*.

Významy prvej zložky, počnúc od základného a končiac predmetovým, sú silne obmedzené čo do rozsahu. V týchto významoch sa používa predložka *k* len ako druhoradý prostriedok popri predložkách *na, do, po* a iných. Predložka *k* sa popri nich významnejšie uplatňuje len v základnom smerovom význame „do blízkosti" a v predmetovom význame. Inde ich zastupuje len výnimočne. Predložka *k* sa protiví vnútorným zákonitostiam slovenčiny najmä v spojeniach s datívom slovesných a vôbec dejových podstatných mien, t. j. vo význame miery, účelu, účinku, príčiny, čiastočne i vo význame hranice a v predmetovom význame. V týchto pozíciách majú svoje pravé miesto predložky *na, do* a slovesný neurčitok.

CUDZIE ŽENSKÉ PRIEZVISKÁ

Ladislav D v o n č

Gramatické poučky o tvorení ženských priezvisk, ktoré sú v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1953 (resp. v zrevidovanom vydaní z r. 1957), treba nesporne pokladať z viacerých príčin za správnejšie než sú poučky v predchádzajúcich *Pravidlách* z r. 1931 a 1940. Ponajprv treba ako výrazný klad týchto *Pravidiel* hodnotiť skutočnosť, že sa pri tvorení ženských priezvisk od cudzích mužských priezvisk uznali ako správne podoby s príponou *-ová,* čo jedine zodpovedá skutočnému stavu dnešného jazykového úzu. Predošlé *Pravidlá* tu boli alebo veľmi nepresné a nejasné (prvé vyd. *Pravidiel* z r. 1931 hovorí, že od priezvisk pôvodom neslovenských nemôžeme vždy tvoriť týmto spôsobom ženské priezviská), alebo boli nedôsledné a vzájomne si odporovali (podľa druhého vyd. *Pravidiel* z r. 1940 od priezvisk polatinčených alebo cudzích vychodiacich v mužskom rode na *-y* alebo *-i* netvoríme ženský rod príponou *-ová,* kým od cudzích mužských priezvisk, vychodiacich na samohlásky, podľa tých istých *Pravidiel* o b y č a j n e netvoríme ženské priezviská príponou *-ová*). Prvé vyd. *Pravidiel* sa okrem toho vyznačovalo aj nesprávnym prístupom k veci z hľadiska štylistického. Tu sa totiž hovorí, že od priezvisk pôvodom neslovenských alebo vôbec

netvoríme zvláštne podoby ženské, a preto hovoríme a píšeme *Ľudmila Škultéty* a pod., alebo píšeme formy ľudové: *Ambrózka* i *Ambrózyčka, Škultétka* i *Škultétyčka*. Štylistická platnosť tvarov *Ambrózka — Ambrózyčka* („ľudové formy"!) však znemožňuje ich používanie v normálnom, citovo nezaťaženom spisovnom jazykovom prejave, a to nielen v hovorenom, ale tým menej aj v písanom jazykovom prejave. Tento nedostatok odstránilo už druhé vyd. *Pravidiel*. („Pravda, tieto tvary do kultivovanej reči nepatria" — str. 72.) Najnovšie vyd. *Pravidiel* oproti predchádzajúcim príručkám vyčerpáva okrem toho látku úplnejšie. Upozorňuje aj na ďalšie prípady, ktoré v praxi neraz robia značné starosti a ťažkosti (napr. slovanské priezviská na *-in, -ev,* najmä však *-ov,* rumunské, turecké a albánske priezviská na *-u* atď.).

Napriek kladom, ktoré má nesporne vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1953, musíme konštatovať, že ani toto vydanie nás ešte celkom neuspokojuje v otázke tvorenia ženských podôb od c u d z í c h m u ž s k ý c h p r i e z v i s k.

Poučka o tvorení ženských priezvisk od cudzích priezvisk sa v zrevid. vydaní *Pravidiel* uvádza na str. 67. Znie takto: „Od polatinčených alebo cudzích priezvisk na *-y, -i* a od cudzích mužských priezvisk, ktoré sa končia na samohlásku *-e, -u* (aj na *-ä, -ó, -ü* a pod.), tvoríme ženské priezviská obyčajne pridaním prípony *-ová,* napr. *Krčméry — Krčméryová, Skladányi — Skladányiová, Fekete — Feketeová, Lassú — Lassúová, Szabó — Szabóová.*" K tomu sa pripája poznámka, ktorá túto jednoznačnú poučku trochu komplikuje: „Cudzie mená, ktorých hlásková podoba je pre nás veľmi nezvyčajná, ostávajú niekedy bez prípony *-ová* a neskloňujú sa, napr. *madame Curie, Henrieta Marouzeau.*"

Príklady, ktoré uvádzajú *Pravidlá,* nás veľmi nepresviedčajú o tom, že by pri uvedených menách nemohla byť prípona *-ová.* Meno *Curie* sa končí na samohlásku *i* a pri menách na *-i Pravidlá* výslovne kážu pridávať príponu *-ová.* Poučka *Pravidiel* je však aj tu dosť nepresná, pretože sa hovorí o polatinčených alebo cudzích priezviskách na *-y, -i,* čo by sa mohlo prísne brať tak, že prípona *-ová* môže byť iba vtedy, keď sa meno končí v p í s m e na *-y, -i* (veď sa hovorí nielen o *-i,* ale aj *-y,* čo je v týchto menách prvok len grafický), nie však pri iných menách na *i* (to je práve prípad mena *Curie,* v ktorom je ešte na konci nevyslovované *e*). V hláskovej podobe mena *Curie,* v jeho hláskovom zakončení nenachádzame však nič zvláštneho, čo by si vynucovalo na rozdiel od mien ako *Krčméry, Skladányi, Fekete* a pod. podobu ženského priezviska bez prípony *-ová.* Podobne niet nič nezvyčajného z hľadiska hláskovej podoby ani v mene *Henrieta Marouzeau.* Veď toto meno sa končí na samohlásku *-ó* a pri menách na *-ó* býva podľa *Pravidiel* prípona *-ová: Szabóová.* Pravda, v tejto časti poučky

o pridávaní prípony *-ová* pri menách, ktoré sa končia na samohlásku *-e, -u, -ä, -ó, -ü* a pod., vyskytuje sa slovko „obyčajne"; máme však dojem, že toto obmedzenie je potrebné skôr vo vzťahu k menám typu *Sadoveanu, Olteanu* (nie však k menám *Matejovie, Jakubovie,* ktoré sú slovenské a nekončia sa na *-e,* ale na *-ie,* a k českým priezviskám *Jirků, Janů, Pavlů*) než k menám typu *Curie a Marouzeau.* Škoda, že *Pravidlá* presnejšie nedefinovali, ktoré hláskové podoby, resp. presnejšie, ktoré hláskové zakončenia sú pre nás nezvyčajné. Mená *Curie* a *Marouzeau* však z hľadiska hláskového zakončenia nemožno pokladať za nezvyčajné (pravda, v pomere k menám *Krčméry, Skladányi,* ktorých hláskové zakončenie nevyhnutne sa musí chápať ako „zvyčajné"; ináč sú pre nás nezvyčajné rovnako mená typu *Krčméry, Skladányi,* ako aj *Curie, Glennie* a pod.).

Ukazuje sa, že v týchto prípadoch nerozhoduje hlásková podoba mena. Zdá sa nám veľmi pravdepodobné, že hlásková podoba mena môže rozhodovať len vo veľmi obmedzených prípadoch, najskôr pri istých orientálnych menách. Pri menách z nášho a susedného prostredia však o voľbe prípony *-ová* rozhoduje, ako sa nám zdá, iný činiteľ.

Podľa nášho pozorovania cudzie priezviská ostávajú bez prípony *-ová* len pri označovaní žien s určitými zamestnaniami.

Mužské priezvisko bez prípony *-ová* aj na označenie ženy sa podľa nášho pozorovania vyskytuje predovšetkým pri menách cudzích filmových hereciek. Ide tu o mená ako napr. *Mae West, Greta Garbo, Gina Lolobrigida, Isa Miranda, Sophia Loren, Greer Garson, Shirley Temple, Margaret Lockwood, Alida Valli* a pod. Mnohé z mien filmových umelkýň však nie sú ich skutočné, pôvodné mená (dedičné rodinné mená), ale sú to mená vymyslené s cieľom upútať pozornosť už samotným menom. Efekt reklamy a popularity filmovej hviezdy zo západných európskych štátov, najmä však amerických filmových hviezd sa neraz zakladá alebo má zakladať na zvláštnej, neraz až exotickej podobe priezviska. Vyberá sa meno, ktoré sa dá ľahko zapamätať, je krátke, výstižné, ľubozvučné, nerobí ťažkosti pri výslovnosti, nemôže sa ľahko zameniť s iným menom a pod. Dbá sa aj na hláskovú korešpondenciu medzi osobným („krstným") menom a „priezviskom". Meno má takto charakter akejsi značky, nálepky, ktorá sa musí zachovávať stále bez zmeny. Takto sa meno chápe a preberá aj do jazyka, ktorý môže vyjadriť na mene skutočnosť, že nositeľom mena je osoba ženského rodu. Hlásková podoba mena pritom absolútne nerozhoduje. Veď pri menách ako napr. *Sophia Loren, Gina Lolobrigida, Greta Garbo* a pod. nám nič nebráni utvoriť príslušné prechýlené ženské priezvisko. Podľa *Pravidiel* by sme vlastne mali používať len podoby s príponou *-ová,* pretože sú to cudzie slová, ktorých hlásková podoba nie je pre nás

nezvyčajná, naopak, celkom bežná (porov. napr. *Miranda — Galanda, Loren — Koreň* a pod.).

K tejto skupine mien možno ešte priradiť mená revuálnych tanečníc, modeliek a pod., kde meno (nielen „priezvisko", ale aj osobné „krstné" meno) má zvyčajne rovnaké funkcie, o ktorých sme hovorili v predchádzajúcom výklade.

Bez prípony *-ová* bývajú zvyčajne aj mená talianskych, anglických, španielskych, nemeckých, amerických atď. operných speváčok, operetných speváčok, šansonierok a pod. Napríklad *Maria Meneghini-Callas, Lily Pons, Maria Cebotari, Joan Hammond, Giulietta Simionato, Toti dal Monte, Maria Caniglia, Margarethe Klose, Margarethe Teschemacher, Elisabeth Schwarzkopf, Caterina Valente, Margot Loyola* a pod. Na rozdiel od predchádzajúcich mien ide tu vo väčšine prípadov (najmä pri menách divadelných umelkýň) o „pôvodné" mená. Preto nás nemôže prekvapiť, že tu sa s tvorením s príponou *-ová* stretneme skôr než v predchádzajúcej skupine. Napríklad v preklade knihy Franza Werfla *Verdi* (prel. Štefan Horváth, vyd. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1958) sa takto uvádza — a myslím, že oprávnene — meno slávnej speváčky Margherity *Dezorziovej*. Tu rozhoduje do značnej miery aj skutočnosť, či ide o meno súčasné alebo o meno umelkyne, ktorá už nežije, dnes aktívne nepôsobí a pod. Pri súčasných menách sa vždy skôr uplatňuje snaha používať príslušné meno bez prípony *-ová*. Je len samozrejmé, že aj tu „výnimka potvrdzuje pravidlo".

Pri iných menách však už býva prípona *-ová*. Nie je, pravda, možné, ale ani potrebné uvádzať tu príklady na všetky mená. Spomenieme len niektoré najznámejšie a najzávažnejšie.

Napríklad prípona *-ová* sa bežne používa pri menách svetoznámych spisovateliek. Stačí spomenúť mená ako napr. *George Sandová, Françoise Saganová, Sigrid Undsetová, Anna Seghersová, Selma Lagerlöfová, Pearl Bucková* a pod., aby sme si overili správnosť tohto tvrdenia. Ide o mená žien, ktoré svojou kultúrnou prácou stali sa akoby „členmi" našej spoločnosti, svojimi literárnymi a umeleckými dielami takrečeno žijú medzi nami. Preto nás neprekvapuje, že sa ich mená uvádzajú s príponou *-ová*.

Podobne býva prípona *-ová* aj pri menách vedeckých pracovníčok, verejných a politických pracovníčok a pod., napr. *Eleanor Rooseweltová, Indira Gándhiová, Golda Meierová* (izraelská ministerka zahraničných vecí) a pod. Proti tomuto tvrdeniu by mohlo svedčiť meno *madame Curie*. Ale iba zdanlivo, pretože ide o osobitný prípad. Treba tu totiž brať do úvahy aj slovo *madame*, ktoré sa s týmto vlastným

menom pevne používa. Toto spojenie slov sa bežne používalo ako celok už v čase, keď *Pravidlá* ešte žiadali pri menách na *-i, -y* atď. nepridávať príponu *-ová*. Spojenie *madame Curie* sa zaužívalo a utvrdilo najmä vďaka názvu knihy *Madame Curie* (a podľa neho amerického filmu), ktorý napísala jej dcéra Eva Curieová (kniha vyšla u nás s menom Eva *Curie,* čo zas treba chápať len ako istú paralelu k názvu *Madame Curie).* Popri spojení slov *madame Curie* možno uviesť aj iné podobné prípady, v ktorých tiež nebýva prípona *-ová,* hoci hlásková podoba by tomu neprekážala, napr. *madame Pompadour, madame de Staël.* Prípady typu *madame Curie, madame Pompadour* a iné podobné prípady sú ojedinelé; možno ich pokladať za citátové výrazy.

S príponou *-ová* sa používajú aj mená športovkýň. Táto prax sa uplatňuje takmer bez výnimky v športových časopisoch a v športových rubrikách našej dennej tlače.

Z nášho rozboru vyplýva, ako sme presvedčení, že o používaní priezvisk bez prípony *-ová* nerozhoduje ani tak hlásková podoba príslušného mena ako skôr okolnosť, kto je nositeľom priezviska. Videli sme, že používanie priezviska bez prípony *-ová* je obmedzené len na isté umelecké mená. V mnohých prípadoch nejde ani o mužské priezvisko, ktoré by sa používalo aj na označenie ženy, ale o vymyslené umelecké meno. Používanie priezviska bez prípony *-ová* má u nás nesporne charakter istej exkluzivity, neobyčajnosti, neraz až podivuhodnosti *(La Jana, Isa Miranda* a pod.). Nie je to spôsob, ktorý by sme mohli označiť ako bežný, nevzbudzujúci určitú mimoriadnu pozornosť. V zmysle týchto našich vývodov bude potrebné upraviť aj znenie poučky o tvorení ženských priezvisk od cudzích priezvisk, resp. o používaní istých ženských „priezvisk" v *Pravidlách slovenského pravopisu.*

DISKUSIE

NIEKOĽKO MYŠLIENOK O SLOVENSKOM ETYMOLOGICKOM SLOVNÍKU

(Na okraj Etymologického slovníka jazyka českého a slovenského*)

Vincent Blanár

1. Koncom roku 1957 vyšlo v ČSAV významné slavistické dielo profesora Václava Machka *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Svojou odbornou úrovňou je to bezpochyby náš najlepší etymologický slovník.[1] Na dlhý čas zostane prvou príručkou pre každého lingvistu, ktorý sa bude ďalej zaoberať etymologickým výskumom českej a slovenskej slovnej zásoby, a pre každého, kto sa bude zaujímať o pôvod, pôvodný význam a slovné príbuzenstvo výrazov v týchto jazykoch. Vďaka dlhoročnej práci V. Machka splnil sa ďalší predpoklad, aby sa raz mohol napísať slovanský etymologický slovník na základe etymologických slovníkov jednotlivých slovanských jazykov. Okrem našich jazykov bola zatiaľ sústavne spracovaná etymológia slov ruských,[2] poľských[3] a bulharských.[4]

---

* Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, ČSAV, Praha 1957, str. 627, cena Kčs 113 —.

[1] Hoci sa etymologickému štúdiu venovali viacerí, a to poprední českí lingvisti (napr. J. Zubatý, O. Hujer, J. Janko, J. M. Kořínek, Fr. Trávníček, B. Havránek, Vl. Šmilauer a iní), boli napísané iba dve súborné diela: J. Holub, *Stručný slovník etymologický jazyka československého*, 2. vyd., Praha 1937. — J. Holub — Fr. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952 (dôkladné prepracovanie Holubovho Stručného slovníka). V slovníku Holuba — Kopečného sa vykladajú v prvom rade spisovné slová, a tak sa slovník dobre dopĺňa s dielom Machkovým, v ktorom sa venuje veľká pozornosť výrazom nárečovým a expresívnym.

[2] Po starších slovníkoch Goriajevových (N. V. Goriajev, *Opyt sravnitelnogo etimologičeskogo slovaria literaturnogo russkogo jazyka*, Tiflis 1892 a *Etimologičeskij slovarь russkogo jazyka*, Tiflis 1896) a Preobraženského (A. Preobraženskij, *Etimologičeskij slovarь russkogo jazyka*, Moskva 1910—1914; po heslo *suleja* a 1949) odborníci uvítali ruský etymologický slovník M. Vasmera (M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch* I—III, Heidelberg 1953—8).

[3] A. Brückner (*Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakov 1927; pretlač pôvodného vydania r. 1957) našiel nasledovníka a pokračovateľa vo Fr. Sławskom (*Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakov, vychádza v zošitoch od r. 1952).

[4] Cez druhú svetovú vojnu vydal etymologický slovník bulharský komparatista St. Mladenov (*Etimologičeski i pravopisen rečnik na bъlgarskija knižoven ezik*, Sofia 1941).

Doteraz nemáme etymologický slovník ukrajinčiny, bieloruštiny, srbochorvátčiny, slovinčiny a lužickej srbčiny.

Požiadavky kladené na etymologický výskum sa zvyšujú s prehlbovaním jazykovednej teórie najmä v oblasti lexikológie a lexikografie. Napríklad v diskusii o etymologických slovníkoch, ktorá prebiehala r. 1952 na stránkach časopisu Voprosy jazykoznanija,[5] ukázalo sa náročné stanovisko sovietskej jazykovedy k tejto otázke. Splnenie takých vysokých cieľov má zatiaľ málo predpokladov a môže vyrásť len z kolektívnej práce. No najzávažnejším príspevkom k riešeniu teoretických i praktických otázok etymologického výskumu je vždy sám etymologický slovník. Takto prijímame aj dielo Machkovo.[6]

2. V. Machek si dobre uvedomuje problematiku nového etymologického slovníka. Ideálom by bolo, keby sme mohli v slovníku v zhustenej podobe podať dejiny slova, dejiny jeho formy a významu, jeho rastu a rozširovania, prípadne ústupu (pozri *Zásady pro komposici etymologických slovníků,* c. d. 174). To je však úloha budúcich generácií. Svoj pracovný postup Machek zameral tak, aby mohol dokončiť slovník za daných podmienok (chýbajú dôkladné historické a nárečové slovníky, nemáme nárečové atlasy, lexikálnych monografií je veľmi málo; pre etymologické štúdium slovenského slovníka niet ani elementárnych predpokladov). Pri spracúvaní hesla autor osvetľuje slovo z hľadiska tvarového a významového. Sleduje, ako sa z praslovanského základu vyvíjala celá slovná čeľaď. Napríklad pod heslom *ves* uvádza výrazy *víska,* stč. *véska; vesní* „vesnický", dosiaľ jč., od toho *vesnice; veský* z *ves-ský;* zo spojenia *na ves* a *na vsi* vznikli hypostazovaním názvy *návsí* a *náves* „priestranstvo uprostred dediny". K psl. *vьsь* (str. 562). Autor objasňuje celé praslovanské alebo indoeurópske slovo. Historické doklady zo stč. uvádza len tam, kde si to výklad osobitne žiada, zato slovanské paralely a rovnice z indoeurópskych jazykov sú bohaté. Napríklad pri spomenutom hesle *ves:* stsl. *vьsь,* poľ. *wieś,* strus. *vesь,* hluž. *wjes,* dluž. *wjas,* slovin. *ves, vas.* Udržalo sa najmä v západoslovanských jazykoch. Starý indoeurópsky spoluhláskový kmeň **vik'-i* (porov. staroindické *vis'-* „obydlie, dom", avestské *vīs-*), inde **voik'-* (gr.

[5] R. A. Ačarian, *O sostavlenii etimologičeskogo slovaria slavianskich jazykov,* Voprosy jazykoznanija I, 1952, č. 4, 91—98. — V. I. Abajev, *O principach etimologičeskogo slovaria,* u. m., č. 5, 56—69. — M. N. Peterson, *O sostavlenii etimologičeskogo slovaria russkogo jazyka,* u. m., č. 5, 70—78. — K problematike etymologických slovníkov v slovanských jazykoch porov. aj nedávny príspevok O. N. Trubačeva, *Principy postrojenija etimologičeskich slovarej slavianskich jazykov,* Voprosy jazykoznanija VI, 1957, č. 5, 58—72.

[6] K tomu porov. i Machkove štúdie: *O potřebě a problematice slovanského etymologického slovníku,* Slavia XXII, 1954, 314—321. — *Zásady pro komposici etymologických slovníků slovanských jazyků,* Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 169—179.

oĭkos, oìkía „dom", lat. *vīcus* „skupina domov, dedina, mestská štvrť"). *Ves* bola teda pôvodne bydliskom rodu. Rodová jednotnosť slovanských vsí sa rozpadá so zánikom rodového zriadenia. Machek sa usiluje podať úplné objasnenie významu slova a jeho ďalšieho vývinu. So všetkými odchylnými názormi, ktoré boli o otázke vyslovené, kriticky sa nevyrovnáva. Uvádza iba ten význam, ktorý pokladá za správny. Z literatúry cituje len novšie výklady podané u nás. Poukazuje na prípady nejasnej alebo neistej etymológie.

V. Machek neobmedzil výber slov na spisovné výrazy. Správne zdôrazňuje, že vzťah medzi spisovnou a ľudovou slovnou zásobou je dynamický. Okrem toho mnohé z nárečových slov sú veľmi staré a neraz účinne pomáhajú dopátrať sa správnej etymológie. Preto sa napr. nebojí porovnávať slovenské *výskyď (vyskyď)*, známe aj z valašských nárečí, so severoruským nárečovým *vyskiď* podobného významu („búrkou vyvrátený strom"; str. 578). Takýto postup je odôvodnený a metodicky závažný najmä pre jazyky, ktoré nevynikajú starými jazykovými pamiatkami. Pre dejiny slovníka sú dôležité aj výklady slov doložených len vo frazeologických spojeniach (porov. *ment: ani za ment, do (g)menta*, str. 293 a i.). Niekoľko menej známych ľudových výrazov osvetľuje autor náčrtmi pomenovaných vecí.

Etymologický slovník jazyka českého a slovenského prináša množstvo dosiaľ nikde nepublikovaných etymologických výkladov. Autor sa k nim dopracoval šťastlivým domýšľaním niektorých nových poznatkov v indoeuropeistike. Pri zhodnom význame prizeral na možnosť týchto hláskoslovných zmien: zámena likvíd *l/r*, zámena znelej spoluhlásky za príslušnú párovú neznelú a naopak, „vertikálna" substitúcia spoluhlások, zámena v spôsobe artikulácie, metatéza nesusediacich hlások, predĺženie praslovanskej samohlásky v základe, vznik nosoviek *ę, ǫ* rozštiepením geminát a i. Porov. etymológie slov *mlat* (príbuzné s lat. *mart-ulus)*, *kradǫ* (gr. *klōdis* „zlodej"), *kopyto* (z **kōpho-*, stind. *s'aphá-* z **k'ophó-*), *hodъ* (porov. germ. *dagha-* v nem. *Tag*), *boleti* (lat. *doleo*), *slabý* (nem. *schlaff)* a mnohé iné.

Zvýšenú pozornosť venoval Machek slovám expresívnym a onomatopoickým. Najmä tu je jeho bádateľský prínos veľký. Našiel nové expresívne prípony, napr. *-s-ati, -st-ati, -sk-ati, -ch-ati, -chrati, -chlati* a osobitné expresívne hláskové javy. Porov. napr. heslá *skývražiť* (č. *škvířit, škybřit), šťouchati, sluchati, macati, čichati, čičrať sa, ropucha* a desiatky, ba stovky iných.

Starí Slovania (a Germáni) prevzali početné poľnohospodárske, prírodopisné a remeselnícke slová z jazyka obyvateľstva, ktoré obývalo Európu pred rozšírením indoeurópskych kmeňov. Tieto výrazy označuje Machek (podľa J. Janka) ako „praeurópske". Patria sem slová ako: *ovos, kúkoľ,*

ovocie, baran, kôň, ovad, skot, motyka, džber, čep a i. Machek rozšíril okruh praeurópskych slov.

Pokiaľ ide o cudzie slová, v *Etymologickom slovníku* sa právom dostalo miesta len výkladom slov zdomácnených. Sú to jednak slová celonárodné (*granát, malta, vata* atď.), jednak krajové (sl. *fiľma, forgo, gigadze* atď.).

O zásadách, ktorých sa pridŕžal, hovorí autor v Úvodnom slove (str. 7—12).

3. Teraz si všimneme Machkov slovník z hľadiska slovenského materiálu.

V. Machek pribral slovenčinu pre pomerne širokú znalosť slovenčiny u dnešného českého obyvateľstva, ďalej preto, že na území východnej Moravy sa používa väčšina tých slov, ktoré sú na ostatnom českom jazykovom území neznáme, ale zato sú bežné v slovenčine. Machek nezaradil slovenské slová medzi inoslovanské, ale za heslové výrazy alebo za nárečové útvary „východomoravské". Takto má čitateľ dojem, že v slovníku sú zachytené lexikálne „presahy" z východomoravských nárečí do slovenčiny (hoci historicky sa tieto vzťahy musia hodnotiť ináč). Pri charakteristike výskytu slov, ktoré sa používajú vo východomoravských nárečiach a v slovenčine, chýba nám štylistické hodnotenie týchto slov v slovenčine. Sú medzi nimi slová krajové a ľudové (*francle, fedro, topárka, grman* atď.), expresívne a onomatopoické (*glgať, gágať, fújať, redikať sa*), ale aj mnohé celonárodné, spisovné slová, napr. *topánka, gazda, rátať, cap, suka, fujara, koliba, šúľať* a i. Pre správne zaradenie do sústavy českého a slovenského slovníka je dôležité, že v jednom prípade ide o prvok nárečový, v druhom o celonárodne používané slovo. Požiadavka dôslednejšieho štylistického vymedzenia sa do istej miery týka slovenských slov vôbec.

Rozsah slovenského materiálu vidíme z registra slovenských slov (str. 620—627). Hoci autor nezaradil do registra heslové slová a také, ktoré majú tri alebo štyri začiatočné hlásky zhodné s heslovým slovom, v slovenskom registri je do 3000 slov (v českom viac ako dvakrát toľko). Rozvrhnutie slovenského a českého materiálu si ukážeme na písmene *M*. Autor spracoval 421 hesiel so začiatočným písmenom *m-*. 357 hesiel tvoria výrazy a) v češtine a slovenčine celonárodné, b) české nárečové slová, c) výrazy archaické. Najbohatšia je skupina a). Pod 19 hesiel zaradil autor slová, ktoré mohol doložiť len z moravských (zväčša východomoravských) nárečí, pod 16 hesiel zaradil slová známe z moravských nárečí a zo slovenčiny, 29 hesiel tvoria slovenské (spisovné a nárečové) slová inde neznáme. Je zaujímavé pozrieť sa na skúmané slová z hľadiska štylistického. Nápadný je veľký počet nárečových slov a slov s citovým podfarbením. Oproti českému materiálu málo miesta sa dostalo archaizmom a historizmom. Ak k uvedenému pridáme, že Machkove výklady tohto širokého materiálu sú triezve,

dômyselné, i keď neraz na prvý pohľad prekvapujú originálnosťou, jasne sa ukáže, ako sa profesor Václav Machek zaslúžil o etymologický výskum slovenčiny.

Pri výkladoch slovenských slov stál V. Machek pred ťažšou úlohou ako pri etymologizovaní českých slov. Veď nemal poruke historický slovník, väčšie nárečové slovníky, ba ani vyhovujúci slovník spisovnej slovenčiny. Presahuje sily jednotlivca zvládnuť všetko to, čo mala pripraviť celá generácia alebo dve generácie predchodcov. Preto ťažko autorovi vyčítať napr. neúplnosť pri uvádzaní dôležitých historických dokladov alebo pri vypočítavaní rozličných ľudových foriem výrazu. V niektorom prípade prehĺbený výskum historického kontextu umožní odlišný výklad. Poznámky a doplnky k Machkovmu *Etymologickému slovníku* musia vyplývať z dôkladného lexikologického štúdia. Uvediem niekoľko pripomienok na základe svojej rukopisnej práce *Z dejín slovenčiny v 16. a 17. storočí, I.*

V. Machek vykladá sloveso *rátať* („val. a slc.") od *rata* „splátka" cez maď. *ráta* z tal. *rata* (str. 415). Myslím, že tu ide o dve osobitné výpožičky z rozličných prameňov. Vedú ma k tomu takéto dôvody: najstaršie doklady z banských počtových kníh zo 16. stor. sú *(ob)rátunk* a *rátati*. Na pôvodný základ s *-ă-* poukazuje gemerský nárečový tvar *rătač*. Avšak „splatná čiastka; kus poľa" sa v tých istých nárečiach označuje slovom *ráta*. Výskum slov *rátať* v slovenčine a *ráta* v slovenčine a maďarčine ukázal, že rozsah ich používania sa v ľudovej reči nekryje. Okrem toho základný význam slova *ráta* v maďarčine a slovenčine nie je totožný. *Rátati* je z nem. (oberdeutsch) *raiten*, ktoré v baníckej reči znamenalo „skladať účty z baníckeho podnikania"; z toho istého prameňa je slovinské *ràjtati*.[7]

Nové podnety získame dôkladnejším využitím jestvujúcich prameňov. Napríklad pre dejiny slova *úžera* je dôležité, že najstaršie doklady sú z 15. stor. v Žilinskej knihe. Prídavné meno *úžerný* je tu použité vo význame, ktorý zodpovedá lat. *usura*, maď. *uzsora* a dnešnému *úžera*. Avšak podstatné meno *úžera, úžerstvie* majú význam „nepriateľské vpadnutie do domu, výboj" a „výzbroj". V ľudovej reči dnes splýva *úžera* (k lat. *usura*) s domácim *úžera, užierač* (k slovesu *užierať*).

Pri prevzatom slove *garazija, garážia* možno pripustiť maďarské prostredníctvo; porov. maď. *karasia, karazsia, karaszia*. G. Szarvas — Zs. Simonyi (Magyar nyelvtörténeti szótár, 126) dávajú ho do súvislosti s lat. *pannus carisanus, carsanus* „druh obyčajného hrubého súkna".

Nazdávam sa, že vývin významovej stavby mnohých slov a rozličné sé-

[7] Pozri V. Blanár, *K problémom porovnávacej lexikológie slovanských jazykov*, Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 164.

mantické analógie sa hlbšie osvetlia, ak budeme dôslednejšie skúmať slovo v zaradení do príslušného semantického poľa. V. Machek vykladá slovo *lichva* „od *lichý* s nejakým hanlivým odtieňom významu" (str. 269). Myslím, že slovo patrí do sémantického poľa *pecus* a súvisí so starým z germ. prevzatým *lichva*. Najstaršie doklady na slovo *lichva* pochádzajú z doby, keď už bolo rozvité peňažné hospodárstvo. Vtedy sa ním vyjadroval pojem „branie príliš vysokého úroku". Toto je však význam novší. Musíme tu vyjsť zo starého významu *lichva* „výpožička, výmenný obchod". V dobe naturálneho hospodárstva bol dobytok dôležitým činiteľom pri obchodných stykoch a pri vyrovnávaní rozličných podlžností. Tak sa dá pochopiť významové priblíženie slova *lichva* ku *statok* a *dobytok*. Slovo *lichva* sa ďalej vyvíjalo paralelne so *statok*.

Machek necháva nepovšimnuté otázky vzájomných vzťahov slovenčiny a češtiny aj tam, kde ide o veci známe (napr. č. *značiti* zo slovenčiny). Pravda, táto kapitola našej historickej lexikológie nie je ešte rozpracovaná. Výsledky podobného štúdia budú dôležité najmä pre opis vývinu sémantickej stavby slov v slovenčine.

Sémantický vývin slova *hospoda* nebol v slovenčine a češtine rovnaký (v č. „krčma", v sl. „dočasný byt, nájom, nájomné"). Odlišný vývin pochopíme zaradením slova do príslušného sémantického poľa *caupona* — *deversorium* v obidvoch jazykoch.

Arenda. Slovo sa dostalo do češtiny neskoršie ako do slovenčiny. Z češtiny nepoznáme význam „poddanský poplatok", ktorý je doložený v starších slovenských jazykových pamiatkach. V archívnom materiáli pre dejiny češtiny v ÚJČ sú ojedinelé doklady na význam „krčma" (asi poukazujú na poľské prostredníctvo). Podstatnú časť dokladov tvoria príklady na *arenda* vo význame „nájom, plat na nájom". Všetky najstaršie doklady sú od česky píšúcich autorov zo Slovenska. V dnešnej spisovnej češtine sa *arenda* hodnotí ako archaický lexikálny prvok. V spisovnej slovenčine je slovo *árenda* trochu zastarané, v ľudovej reči všeobecne známe.

Drobných pripomienok by sa dalo uviesť viac, napríklad:

ale 3°: k mor. treba pridať slc.

alaš: slc. *aláš, haláš* sú homonymné so stredoslovenským a východoslovenským „nocľažište".

angrešt: pozri dôkladnú štúdiu J. Štolca *Názvy rastliny* Ribes grossularia *v slovenských nárečiach. (S mapou)*, Jazykovedné štúdie II, Dialektológia, 1957, 28—64.

Do mnohých hesiel by sa žiadalo pridať ďalšie tvary používané v slovenčine (najmä v ľudovej reči), napr. *agač, aksamet, apo, haras, haviar, kuropta* (s dokladmi zo 16. stor.). Význam „talea" sa v našom staršom jazyku vyjadroval viacerými výrazmi; *rováš* (to má V. Machek), *karb(ik), vrub*

a viacznačným *porub* (častejšie sa ním označovalo vyrubenie dane, daň, ráta). *Karb(ik)* a *vrub* patria dnes do radu ľudových výrazov, *porub* sa archaizovalo. Nielen z moravských, ale aj zo slovenských nárečí poznáme slová ako *chochmes, tovarych, tovarychár* a i.

Špitál. V ľudovej reči máme doklady na starší význam „Armenhaus", ba zachovali sa aj stopy pôvodného významu „Pilgerhaus". Takže v staršej dobe bolo toto slovo významove blízke s domácim *hostinec.*

Niekde by bolo na mieste uviesť staršie slovenské doklady. Napríklad slovo *platba* nájdeme už v Žilinskej knihe, zo 16. stor. poznáme zo slovenčiny slová *kruch, lindyš, lăch* vedľa *karát* i *grát.*

V Machkovom slovníku nenájdeme niektoré staré prevzaté slová, ktorých okruh používania bol, prípadne ešte je pomerne široký a ktoré sú dôležité aj z hľadiska kultúrnohistorického, napr. *handel, handlovať, šoltýs, faktor, vokácia, pavovať, fárať* a i. Podobné výrazy sa budú musieť zaradiť do slovenského etymologického slovníka.

Ďalšími doplnkami a kritickými poznámkami sa nezmenší hodnota Machkovho *Etymologického slovníka;* len sa rozšíri platnosť podaných výkladov a potvrdí sa podnetnosť celého diela.

4. Machkovým *Etymologickým slovníkom* bola vedecky úspešne a nástojčivo nastolená otázka slovenského etymologického slovníka. Hoci vypracovanie slovenského etymologického slovníka nie je vecou blízkej budúcnosti, jeho rozsah a špecifický ráz musia byť predmetom úvah a diskusií skôr, než sa prikročí k prvým prípravným prácam.

Etymologický slovník, ktorý je určený aj pre širší okruh záujemcov, musí v prvom rade obsahovať základný slovný fond jazyka. Z ostatnej slovnej zásoby treba vyberať podľa historicko-kultúrnej dôležitosti výrazov (porov. aj V. I. Abajev, c. m. v pozn. 5, 68). Spoločné slovanské a západoslovanské fondové slová sú alebo čoskoro budú spracované v iných etymologických slovníkoch. Pri príprave slovenského etymologického slovníka bude potrebné zamerať sa najmä na tú časť spoločných slovanských slov, ktorých význam sa vyvíjal v slovenčine odlišným spôsobom (napr. *robiť, robota, plat, statok, víno, chudý, statočný* a pod.). Ďalej treba orientovať zbieranie materiálu na všetky výrazy, ktoré sa používajú len v slovenskom spisovnom jazyku a v slovenských nárečiach (napr. *bozk, bozkať, hovoriť, letovať, kováč, mravec, okuliare, vretenica, teraz, vari, azda; banovať, hamovať, bača, korčule, lichva, fajčiť* a mnohé iné). Ide jednak o slovakizmy slovotvornou stavbou, jednak o zdomácnené cudzie slová, ktoré poukazujú na osobitné spoločenské, hospodárske a kultúrne dejiny Slovákov. Nejedna odlišná črta slovenského slovníka od českého vznikla lexikálnym vplyvom maďarčiny (napr. *chýr, kefa, meravý, káva, korčule*);

treba tu skúmať aj kalkové vplyvy, porov. *raňajky — reggeli.*[8] Jadrom prípravných prác na našom etymologickom slovníku majú teda byť lexikálne slovakizmy (tvarové a významové). Cudzie europeizmy — ako pripomína V. Machek — by mohol spracovať pre slovanské jazyky spoločne jeden slovník.

Pri príprave slovenského etymologického slovníka musíme rátať so skutočnosťou, že máme málo starých jazykových pamiatok. Ich správne používanie predpokladá metodicky vyjasnený pohľad na pomer slovenských a českých prvkov. Napríklad nejaký náhodný doklad zo Žilinskej knihy sám osebe málo hovorí o slovenských jazykových vzťahoch v minulosti. Problematika slovenského historického slovníka je zložitejšia ako problematika českého historického slovníka. V našich podmienkach má prvoradý význam výskum slovníka ľudovej reči. V tomto ohľade si Machkov postup zvlášť cením. Tento postup bude treba v slovenčine prehĺbiť a dôsledne uplatňovať. Ako som už spomenul, dôležité poznatky získame výskumom vzájomných vzťahov slovenčiny a češtiny priebehom ich historického vývinu.[9] Napokon by som dodal, že nemožno obísť základný metodologický aspekt na slovník ako na sústavu (pri tom všetkom, že otázka ešte nie je teoreticky dostatočne prebádaná).

Pre celkovú kompozíciu etymologického slovníka z našich poznámok vyplýva, že vzhľadom na svojráznu historickú problematiku slovenskej slovnej zásoby a vzhľadom na vedecké i kultúrno-popularizačné poslanie tohto diela treba skoncipovať osobitný slovenský etymologický slovník. S názorom, ktorý bol vyslovil už V. Polák, treba len súhlasiť. Myslím, že by sa do slovenského etymologického slovníka mohli zaradiť aj niektoré vlastné mená, charakteristické pre slovenskú jazykovú oblasť (ako to urobil v ruskom etymologickom slovníku M. Vasmer).

Príprava slovenského etymologického slovníka kladie veľké nároky na slovenských jazykovedcov aj z hľadiska organizácie vedeckej práce. Počet kolektívnych úloh sa zväčšuje prinajmenej o historický a nárečový slovník. Bez týchto základných prác zostáva slovenský jazyk na periférii slavistického výskumu.

---

[8] Na problematiku maďarských lexikálnych vplyvov na slovenský slovník v širších súvislostiach upozorňuje V. Polák (Jazykovedný sborník V, 1951, 187—190; Slovenská reč XV, 1949 (1950, 308—312), ktorý je autorom viacerých etymologických článkov v Slovenskej reči (roč. IX, XIII, XIV). Pozri aj jeho príspevok *Niekoľko poznámok o etymologickom slovníku slovenského jazyka,* Slovenská reč XX, 1955, 361—467.

[9] Porov. V. Polák, *K problémom vplyvu slovenčiny na češtinu,* Slovenská reč X, 1942/1943, 97—104, 150—156, 218—222, 323—377; XI, 1943/1944, 6—12. Nový materiál prinášam v citovanej práci *Z dejín slovenčiny v 16. a 17. storočí, I.*

PREDLOŽKY *POMEDZI, PONAD, POPOD, POPRED* A *POZA* V SPISOVNEJ SLOVENČINE*

Milan Urbančok

V gramatikách spisovnej slovenčiny si možno všimnúť nezhody v určovaní väzby niektorých zo zložených predložiek *pomedzi, ponad, popod, popred* a *poza.*

V *Slovenskej gramatike* Paulinyho — Ružičku — Štolca[1] sa vymenúvajú predložky, ktoré sa spájajú s akuzatívom a s inštrumentálom. Medzi predložkami *nad, pred, pod, za, medzi* sa uvádza aj zložená predložka *ponad.* Nie je nám jasné, prečo sa väzba s akuzatívom a inštrumentálom nespomína aj pri ostatných zložených predložkách tohto typu. Všetky ich totiž možno pokladať za rovnocenné.[2]

Spomenuté zložené predložky sa síce v *Slovenskej gramatike* uvádzajú, ale o možnosti spájať ich s inštrumentálom sa nehovorí vôbec alebo sa hovorí nejednoznačne. O predložke *pomedzi*[3] sa udáva, že sa spája len s akuzatívom. Predložka *popod* sa uvádza s predložkami *pod* a *podo*[4] a spoločne s nimi sa charakterizuje, že sa spája s akuzatívom i s inštrumentálom. To isté sa hovorí aj o predložke *popred.*[5] Predložke *poza*[6] sa však jednoznačne pripisuje len väzba s akuzatívom.

V Damborského *Slovenskej mluvnici*[7] sa zas o predložke *popod* hovorí, že sa spája aj s inštrumentálom. Takýto údaj je i v gramatike Orlovského — Aranya.[8]

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 pri uvedených zložených predložkách spomínajú iba väzbu s akuzatívom. Podobne aj vydanie *Pravidiel* z r. 1940.

---

* Materiál, ktorý sme v tejto práci použili, je v prevažnej miere z kartotéky pre slovník v Ústave slovenského jazyka SAV.

[1] Pauliny—Ružička—Štolc, *Slovenská gramatika* (2. vyd.), Martin 1955, 281.

[2] Za rovnocenné ich pokladáme preto, lebo ide o zložené predložky, ktoré majú k jednoduchým rovnaký pomer. V ich druhej časti sú totiž jednoduché predložky, ktoré sa spájajú s dvoma pádmi (s akuzatívom a inštrumentálom) a vyjadrujú miestne a priestorové vzťahy.

[3] C. d. 284.

[4] C. d. 286.

[5] C. d. 287—288.

[6] C. d. 290.

[7] Ján Damborský, *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis* (4. vyd.), Nitra 1924, 194.

[8] Orlovský—Arany, *Gramatika jazyka slovenského* (2. vyd.), Bratislava 1947, 214. Orlovský vo svojej úvahe v Jazykovedných štúdiách I (Bratislava 1956, 89—90) spomína pri zložených predložkách, o ktorých je reč, iba väzbu s akuzatívom.

Podrobným rozborom materiálu sa ľahko dá zistiť, že pri zložených predložkách *pomedzi, ponad, popod, popred, poza* je pravidelne a v hojnom počte doložená väzba s akuzatívom; väzba s inštrumentálom je doložená pri všetkých spomenutých predložkách, ale veľmi zriedkavo, je v absolútnej menšine.[9] Už tento nepomer je pozoruhodný, hoci sám ešte nič nemusí hovoriť o nesprávnosti z hľadiska normy.

Systém zložených predložiek je bohato rozvitý v stredoslovenských nárečiach. Niektoré západoslovenské nárečia predložky tohto druhu nemajú,[10] alebo sa v nich vyskytujú iba ojedinele. Podľa stredoslovenských nárečí sa v podstate používajú aj v spisovnej slovenčine.[11]

Najlepším postupom, ako zistiť fungovanie predložiek *pomedzi, ponad, popod, popred* a *poza* v spisovnej slovenčine, sa nám vidí porovnanie so základnými predložkami *medzi, nad, pod, pred* a *za.*

Spoločným znakom týchto základných predložiek je, že v spojení s akuzatívom alebo s inštrumentálom vyjadrujú miestne alebo priestorové vzťahy.

Spojenie uvedených predložiek s akuzatívom predstavuje c i e ľ pohybu vzhľadom na priestorové relácie predmetu vyjadreného v tomto spojení akuzatívom. Adekvátnou otázkou je k a m?

Ako typické by sme mohli uviesť tieto doklady:

Garbiarik stiahol hlavu m e d z i p l e c i a. (Skalka) — Babka jej pozliepala zlomenú nohu a vpasovala ju m e d z i d v e d o š t i č k y. (Skalka) — Ľudia pchajú prsty m e d z i d v e r e. (Kukučín)

Rus fúka dym cigarety n a d h l a v u. (Jesenský) — K ránu priletela Zuza n a d susedovu š m i k ň u. (Tajovský) — Hmla vzniesla sa n a d z e m. (Urban)

Idem p o d b r á n u. (Šoltésová) — Sadli sme si p o d g a š t a n y. (Kukučín)

Nevyšiel by ani p r e d d o m. (Vajanský) — Strkal mu noviny p r e d n o s. (Zguriška) — S uspokojením mohla predstúpiť p r e d o l t á r. (Kukučín)

Odišla z a d o m do záhrady. (Tajovský) — Tetka ich posadila z a s t ô l. (Zúbek) — Skryl peru z a z u b y. (Timrava)

Z dokladov vidieť, že pre väzbu týchto predložiek s akuzatívom sú typické pohybové slovesá.

Odlišná je väzba s inštrumentálom. Spojenie predložiek *medzi, nad* atď. s inštrumentálom predstavuje m i e s t o, p r i e s t o r alebo p r o s t r e-

---

[9] Pri predložke *pomedzi* je pomer väzieb s akuzatívom a inštrumentálom 80 : 7, pri *ponad* 152 : 5, pri *popod* 40 : 4, pri *popred* 70 : 2 a pri *poza* 70 : 3.

[10] Podľa udania Š. V r a g a š a a dr. Jána O r a v c a, pracovníkov ÚSJ SAV, tieto predložky sa nevyskytujú napr. v centre záhorských nárečí.

[11] V spisovnej češtine niet zložených predložiek nášho typu. V *Příručnom slovníku jazyka českého* sa uvádzajú predložky *ponad, popod, poza* a charakterizujú sa ako nárečové. Dokladajú sa najmä citátmi z B. Němcovej. Pozoruhodné je, že sa pri predložkách *ponad* a *popod* udáva väzba s akuzatívom i s inštrumentálom a väzba s akuzatívom sa dokladá práve len citátmi z Němcovej. Pri predložke *poza* sa udáva iba väzba s inštrumentálom.

die v širokom zmysle slova, na ktorom sa koná nejaký dej. Ide o miesto deja vzhľadom na priestorové relácie predmetu vyjadreného v tomto spojení inštrumentálom. Adekvátnou otázkou je kde?

Ako typické uvádzame tieto doklady:

Medzi lakťami mi sedela Magdaléna. (Figuli) — Medzi nimi dievča stojí. (Tatarka) — Vlastným očiam sme neverili, keď sa medzi nami objavil. (Tajovský) — Vrždala [kapusta] medzi zubmi. (Kukučín)

Nad bránou bol oblôčik. (Jégé) — Róza sedela nad knihou. (Vajanský) — Slnce ešte svieti nad horou. (Vámoš)

Tam pod medzou je dobrá voda. (Kukučín) — Zastavil sa pod medzou pri studničke. (Skalka) — Pod bránou leží žena. (Gráf)

Stála mu pred očami svieža Ela. (Vajanský) — Zjavila sa mu pred očami malá červená čiapočka. (Mináč) — Zastali pred cieľovou páskou. (Žáry)

Za repným poľom boli lúky. (Skalka) — Ujo Droba stál za chrbtom Jana Potemru. (Skalka) — Za mestom horí kozol slamy. (Rázus)

Pre väzbu uvedených slovies s inštrumentálom sú typické slovesá, ktoré nevyjadrujú pohyb. Pravda, celkom bežne sa tu vyskytujú aj pohybové slovesá. Vždy však ide o pohyb obmedzený na isté miesto. Napríklad:

Pred očami mu tancovali ohnivé gule. (Horák) — Pod lipou sa už motalo niekoľko školákov. (Gráf) — Medzi haluzami jedlíc poletuje chomáč včiel. (Kukučín) — My nemáme práva lietať nad skutočnosťou. (Mináč)

Z hľadiska nášho rozboru treba teraz zistiť, akú špecifickú funkciu majú v spisovnej slovenčine zložené predložky *pomedzi, ponad, popod, popred* a *poza,* či v pomere k jednoduchým predložkám vyjadrujú niečo osobitného. Toto skúmanie je zaujímavé už aj preto, lebo sa bez zložených predložiek zaobídu niektoré slovenské nárečia a zo slovanských spisovných jazykov napr. čeština.[12]

Z pozorného rozboru materiálu vyplýva, že zložené predložky majú v spisovnej slovenčine naozaj špecifické postavenie. Ak spomínané jednoduché predložky v spojení s akuzatívom vyjadrujú cieľ deja, v spojení s inštrumentálom miesto alebo prostredie deja, zložené predložky v spojení s akuzatívom vyjadrujú smerovanie deja so zreteľom na priestorové vzťahy predmetu vyjadreného v tomto spojení akuzatívom. Adekvátna je tu otázka kade? kadiaľ? Uvedieme niekoľko príkladov:

Prebehli pomedzi kroviská. (Ondrejov) — Vtiahol dych pomedzi zuby. (Kukučín) — Išla s vedrom k potoku pomedzi kašky. (Kostra)

Nemajú krídel, aby ponad dom preleteli. (Kukučín) — Včielka prešibla ponad rozhmýrené mravenisko. (Gabaj) — Mladý človek sa nahol ponad stôl k nej. (Fiš)

Prvý preklzol s plťou popod most. (Tatarka) — Nech nikto neblúdi po-

[12] Tu sa potrebný význam musí vyrozumieť z celej situácie. Napríklad v češtine: *Konečně bylo rachot kočáru pod oknem slyšet.* (Zeyer).

p o d o b l o k y ako za starých čias. (Kostra) — P o p o d m ú r išiel ukradomky chlap. (Jégé)

Prešuchol sa p o p r e d d v e r e. (Tatarka) — P o p r e d o č i prešla mu krvavá hmla. (Chrobák) — Šiel p o p r e d p l á ž. (Lenko)

P o z a m l y n len málo ľudí chodieva. (Ondrejov) — P o z a h u m n á vrátili sa domov. (Kukučín) — Zrazu sa nahol p o z a M i h v o k a a zvolal. (Jégé)

Príklady jasne ukazujú, že ide o pohybové slovesá. Pohyb, ktorý vyjadrujú, smerovo sa určuje spojením zloženej predložky s akuzatívom. Typy slovies, ktoré sme uviedli, by sme vzhľadom na iné slovesá mohli nazvať vlastnými pohybovými slovesami.

Nasledujúca skupina obsahuje slovesá, ktoré v istom zmysle tiež možno nazvať pohybovými:

Rieka si v y m y l a koryto pomedzi lúky a popod stráne. (Tomaščík) — Krídlo kaštieľa b o l o v i d n o pomedzi stromy. (Vajanský) — Pomedzi pne starých vŕb v i d í m naše mesto. (Figuli) — Pritom s a o b z r e l na mňa ponad plece. (Ondrejov) — P o z e r a l ponad ich hlavy kamsi do diaľky. (Zúbek) — Sponáhľal sa p o d a ť mi poza ňu celý chumáčik. (Šoltésová) — Kameň s a h o d í poza plávajúcu tyčku. (Martinka)

Na slovesách tohto typu tiež možno zreteľne ilustrovať funkciu smerového určenia deja proti miestnemu. Vynikne to celkom jasne z porovnania dokladov:

Pomedzi pne starých vŕb vidím naše mesto. (Figuli) — Medzi úlomkami skál zazreli Adama Hlavaja. (Urban)

Za ďalšiu skupinu možno pokladať slovesá vyjadrujúce zrakové alebo sluchové dojmy. Hodnotenie obsahovej náplne týchto slovies sa obmieňa v súvise s použitím tej alebo inej predložkovej väzby. Najlepšie to vidieť z porovnania:

Pred oblokom sa mihlo svetlo. — Popred oblok sa mihlo svetlo.

V prvom prípade ide o statické chápanie obsahu slovesa *mihnúť sa* alebo o obmedzenie tohto svetelného zjavu na miesto určené spojením *pred oblokom*. V druhom prípade je chápanie obsahu toho istého slovesa dynamické, pohybové a spojením *popred oblok* sa určuje smer pohybu.

Takto možno hodnotiť aj prípady:

Popred hotel hurtuje akýsi kočiar. (Kukučín) — Pred hotelom hurtuje akýsi kočiar.

Víchor ponad hoľu fičí. (Lajčiak) — Víchor nad hoľou fičí.

Prípady, ktoré sme doteraz rozoberali, sú vcelku jasné. Špecifickosť zložených predložiek v pomere k deju vyjadrenému pohybovým slovesom je však niekedy ťažko postihnúť. Porovnajme si prípady:

Jak orol krúžil ponad starú strž. (Štítnický)
Trampoty krúžia nad našimi hlavami. (Alexy)
Kráčal pomaly medzi obilím. (Skalka)
Prechodila sa pomedzi tie krásne ruže. (Dobšinský)

Zdá sa, že sa v uvedených prípadoch skutočnosť vystihuje rovnako, že

nezáleží na tom, či použijeme spojenie so zloženou alebo nezloženou predložkou. Myslíme, že takýto dojem vzniká preto, lebo ide o slovesá, ktoré vyjadrujú dlho trvajúci pohyb *(krúžiť)* a že preto ani význam smerovosti v prípade *krúžiť ponad strž* nevyniká tak presvedčivo ako napr. v prípade *preletieť ponad strž*. Zdá sa, že logicky by tu skôr vyhovovalo iba miestne určenie *(nad starou stržou)*. Ale ani explicitné vyjadrenie smerovosti pohybu *(krúžiť ponad strž)* nemožno pokladať za chybné. Ide jednoducho o možnosť charakterizovať daný pohyb z dvoch stránok: miestne a smerovo.

Myslíme, že práve z takýchto situácií, pripúšťajúcich dvojaké chápanie, vyplýva vznik väzby zložených predložiek *pomedzi, ponad* atď. s inštrumentálom. Ide o kontamináciu jednoduchých predložiek v spojení s inštrumentálom a zložených predložiek v spojení s akuzatívom: *nad stržou* a *ponad strž* dalo *ponad stržou.*

Výsledky tejto kontaminácie nachádzame aj v slovenských nárečiach. Doklady možno nájsť i v materiáli zo spisovného jazyka. Pre spisovnú slovenčinu však túto väzbu nepokladáme za korektnú a myslíme, že ju používajú predovšetkým autori pochádzajúci z oblastí, v ktorých systém zložených predložiek nie je rozvinutý.

Uvedieme niekoľko príkladov:

Pomáhači sa prešmykli p o m e d z i ľ u ď m i. (Zguriška) — Kráčal cestou p o p o d v i n o h r a d m i. (Zúbek) — Vidiac, že ľudia p o p o d o k n o m chodia, prestal hovoriť. (Kalinčiak) — Mesiac pláva p o m e d z i n i m i [oblakmi]. (Kalinčiak) — A vtáča, čo p o n a d o v c a m i poletúvalo, som bol ja. (Dobšinský) — Strhla sa vám hrmavica, ktorá preletela p o n a d bijacovským c h o t á r o m. (Skalka) — Hľadel na Gažu, ktorý nervózne chodil p o p r e d n í m. (Vajanský) — My sme ďalej veselo šantili p o z a h u m n a m i. (Moric)

Nekorektnosť uvedených príkladov sa pokúsime ukázať. Prvé tri doklady si nebudeme všímať, lebo myslíme, že sú pri nich adekvátne jedine zložené predložky *(pomedzi, popod)*. V ostatných vetách by sa dala použiť aj zložená aj jednoduchá predložka. Pre výber je rozhodujúci autorov zámer, lebo ide o vyjadrenie veľmi jemných významových odtienkov. Vezmime si napr. Kalinčiakovu vetu *Mesiac pláva pomedzi oblakmi.* Ak by sme v tejto vete použili predložku *medzi* s inštrumentálom, pokladali by sme oblaky za miesto, za prostredie, na ktorom sa koná nejaký dej: *Mesiac pláva medzi oblakmi.* Ak použijeme predložku *pomedzi* s akuzatívom, určíme smer pohybu mesiaca vzhľadom na oblaky. Vidieť, že tu ide o jemný rozdiel, ale pri štylizovaní prejavov najmä v umeleckých dielach treba s ním počítať a možno ho výhodne využiť.

Na základe tohto rozboru možno proti väzbe zložených predložiek *pomedzi, ponad* atď. s inštrumentálom vzniesť najvážnejšiu námietku, lebo táto väzba rozdiel medzi smerovým a miestnym určením deja nielenže ne-

vystihuje, ale ho zastiera. Ide teda aj o kontamináciu významovú.

Treba spomenúť ešte jednu skupinu slovies, a to slovesá, ktoré nevyjadrujú pohyb.

Povedali sme, že pre väzby zložených predložiek sú najtypickejšie pohybové slovesá. Jednako však možno uviesť veľa príkladov, ktoré popierajú toto naše tvrdenie:

Popod uhly s t o j a chlapi. (Chrobák) — Iba čo s a v y p e k a j ú kŕdle detí popred domy. (Kukučín) — Iba deti, čo s a b a v i a na dlažbe popred domy. (Rázus) — Pozorujú túto pobožnosť zvedaví Chaldejci, u k r y t í poza kroviská. (Figuli) — Klopia oči a k r y j ú s a poza mužských. (Kukučín) — Š k r a b ú c s a poza uši, vyšiel za doktorom. (Tajovský) — Viem ja, syn môj, že si vlani poza humná f a j č i e v a l. (Kukučín) — K r č i l i s a poza stromy. (Ondrejov)

Tieto príklady nemožno pokladať za chybné. Treba zistiť, prečo je tu možné použitie zloženej predložky a aké má významové hodnoty.

Myslíme, že to umožňuje m n o h o s ť predmetov, ktorých sa dej týka. A v tomto prípade nemusí ísť práve o pohybové slovesá. Súhlasí to aj s funkciou predložky *po,* ktorá zodpovedá pojmu mnohosti. Teda pohyb slovesného deja sa tu supluje predstavou mnohosti predmetov, ktorých sa dej týka.

Napríklad vo vete *Krčili sa poza stromy* sa stromy v predstave rozkladajú na jednotliviny a myslená spojnica medzi nimi implikuje predstavu pohybu istým smerom (od jedného k druhému). Naproti tomu veta *Krčili sa za stromami* predstavu pohybu a smeru neobsahuje, je celkom „statická".

*

Rozborom materiálu zo spisovnej slovenčiny sme sa snažili ukázať, že zložené predložky *pomedzi, ponad, popod, popred* a *poza* majú v pomere k jednoduchým predložkám *medzi, nad, pod, pred* a *za* svoju osobitnú funkciu.

Jednoduché predložky v spojení s akuzatívom určujú c i e ľ deja, v spojení s inštrumentálom m i e s t o alebo p r o s t r e d i e deja. Zložené predložky určujú s m e r deja.

Zistili sme, že sa zložené predložky v absolútnej väčšine prípadov, ktoré sme prezreli, spájajú s akuzatívom.

Väzbu zložených predložiek s inštrumentálom nepokladáme v spisovnej slovenčine za korektnú, lebo sa ňou zastiera hlavná funkcia týchto predložiek: vyjadrenie smeru deja.

Preto údaje v niektorých gramatikách slovenčiny o väzbe zložených predložiek s inštrumentálom treba pokladať za chybné. Niet dôvodu kodifikovať väzbu s inštrumentálom ani pri niektorých (jednotlivých) zložených predložkách (napr. ponad, popod).

ZPRÁVY A POSUDKY

O VĚDECKÉM POZNÁNÍ SOUDOBÝCH JAZYKŮ. ČSAV, Praha 1958. Strán 299. Cena Kčs 26,50.

Tento významný jazykovedný sborník obsahuje všetky referáty, ako aj dôležitejšie diskusné príspevky a súhrny diskusií z konferencie, ktorú usporiadala VIII. sekcia Československej akadémie vied v Prahe v dňoch 26. novembra až 1. decembra 1956.

Okrem úvodného prejavu predsedu VIII. sekcie ČSAV akademika Jaroslava Průška a záverečného prejavu vedúceho konferencie akademika Bohuslava Havránka rozdeľuje sa obsah sborníka na päť tematických okruhov. Je veľmi užitočné, že redakcia sborníka (vedecký redaktor publikácie prof. dr. Antonín Dostál) pripojila k materiálu z konferencie zoznam použitých skratiek a najmä vecný register. Tým sa zvyšuje praktická hodnota publikácie.

V prvom tematickom okruhu (zásady vedeckej gramatiky a otázky jazykového systému) sú najdôležitejšie základné referáty prof. K. Horálka a prof. E. Paulinyho.

Prof. Horálek v referáte *Možnosti a úlohy popisné gramatiky* vyzdvihol jednak potrebu, jednak vedeckú hodnotu synchrónneho výkladu jazyka, hoci je tej mienky, že historické štúdium bude v jazykovede vždy rozhodujúcou zložkou. Horálek správne vidí možnosť pokroku v jazykovede práve v priamom pozorovaní jazykovej skutočnosti v celej šírke. Iba jedno prekvapuje, totiž Horálkov zásadne odmietavý postoj k štrukturalizmu. Jeho formulácie na str. 14 o týchto veciach nemôžu mať nárok na trvalejšiu platnosť. Takisto možno uviesť, že jadrom jazykovedy je výskum synchrónneho systému, a nie pozorovanie vývoja jeho jednotlivých zložiek.

Prof. Pauliny v referáte *Systém v jazyku* jednoznačne konštatuje, že noetický názor celého ľudstva v jeho praktickom živote je realistický, resp. materialistický a v dôsledku toho aj jazyk ako nástroj myslenia, dorozumievania a poznávania je „z hľadiska noetického postavený na princípoch materialistickej noetiky". Preto každý vedecký výklad o jazyku musí vychádzať zo systému materialistickej noetiky. Prekvapuje, že Paulinyho zrejme pomýlené stotožnenie „naivného realizmu" s materializmom našlo súhlas aj u istej časti diskutujúcich (pozri aj v záverečnom slove akad. B. Havránka na str. 287).

Dôležitá je aj ďalšia Paulinyho téza, totiž téza, že jazyk sa utvoril spoločným fungovaním dvoch systémov — významového a zvukového. Sú to relatívne samostatné, ale úzko späté systémy, pričom zvukový systém jazyka je v istom zmysle podriadený významovému systému. Treba však doplniť, že tým sa ešte nerieši pomer medzi jazykovou formou a jazykovým významom. Je správne, keď sa tvrdí, že významový systém sa utváral abstrakčným postupom v poznávacom procese, ale v Paulinyho referáte chýba výklad vzťahu medzi pojmami a ich vzťahmi na jednej strane a jazykovým významom na strane druhej. Je to v podstate otázka jazykového znaku. S nevyjasnením tejto otázky súvisia diskutabilné názory, napr. že v dnešnom štádiu vývinu ľudskej spoločnosti je oveľa rozhodujúcejší konkretizujúci a individualizujúci postup než abstrahujúci a zovšeobecňujúci, pretože „jazykový systém sa totiž utváral a utvoril v šerom dávnoveku

a odvtedy sa iba nebadane obohacuje, rozvíja a mení" (str. 25), alebo že dva rozličné slovné druhy — adjektívum a adverbium — sa nerozlišujú, ale sa definujú podľa sémanticko syntaktických kritérií rovnako „ako pomenovanie nesamostatne existujúce bez ohľadu na čas" (str. 22).

Je zaiste pozoruhodné, že v Paulinyho dômyselnom systéme slovných druhov v slovenčine niet miesta ani pre častice ani pre nijaký iný nový slovný druh, hoci celý jeho systém slovných druhov je rozčlenený v základe na štyri roviny.

V druhom tematickom okruhu (problémy jazykového vývinu a význam historického štúdia pre vedecké poznanie súčasných jazykov) majú základný význam referáty prof. V. Skaličku a doc. P. Trosta, ako aj referát akademika F. Trávníčka.

Prof. Skalička v referáte o príčinách jazykových zmien rozdeľuje doteraz poznané príčiny jazykových zmien na troje: vonkajšie, vnútorné a zmeny kotviace vo variabilite jazyka. Tu sa rozumie ten fakt, že jazyk osciluje medzi dvoma javmi: po istú dobu jazyk má obidva javy, až jeden z nich ustúpi druhému. Skaličkove formulácie sú do istej miery skeptické. Napríklad: „V dialektech se isoglosy kříží a bylo by příliš náročné chtít dokazovat, že z nějakých příčin, vnějších či vnitřních, „muselo" *l* být nahrazeno *u* právě na tom území, kde se to stalo." (Str. 74.)

Doc. P. Trost kritizuje teórie o predurčených zákonoch jazykového vývinu (napr. Jespersenovu teóriu o pokroku v ide. jazykoch) a dochádza k zaujímavému záveru, že zmena morfologického typu nie je jednotný a plynulý proces, i keď nemožno pochybovať o tom, že je to súvislý proces. V súvislosti s vývinom ide. jazykov hovorí „o labilnosti" konca slova, a preto aj o labilnosti flektívneho typu vôbec. Systém jazykových zmien treba podľa neho vidieť v uzlových bodoch vo vývine jazykov, totiž v bodoch, kde sa rozličné vývinové smery spájajú v jeden smer.

Je zaujímavé, že aj Trost pripúšťa ako veľmi závažný faktor vo vývine jazykov sociálnu situáciu čiže silný vplyv jedného jazyka na druhý. Napríklad úplný zánik germánskej flexie v juhoafrickom jazyku afrikaans vykladá ako kreolizáciu holandčiny.

Obidva referáty o príčinách jazykových zmien ukazujú celkom jednoznačne, že táto problematika je doteraz rozpracovaná do značnej šírky, ale nie do hĺbky. Je pomerne veľmi málo pevného a istého v poznaní príčin jazykových zmien.

Referát akademika F. Trávníčka sa zameral okrem teoretického úvodu viac na praktické ukážky o potrebe historického aspektu pri posudzovaní konkrétnych otázok súčasnej češtiny. Východiskom je mu téza, že prihliadnutie k historickému vývinu je nevyhnutné pre rozlíšenie živých, progresívnych javov od javov dožívajúcich, odumierajúcich. Trocha úzkym sa pritom zdá konštatovanie, že „současný stav jazyka je pouze východiskem poznání struktury" (str. 47) a že štúdium súčasného stavu nestačí na vedecké poznanie jazyka a jeho systému. Už sme uviedli, že s tým nemožno súhlasiť.

Treba vítať slová akademika Trávníčka: „Jazykozpyt má povinnost účinně napomáhat k uvědomělé znalosti spisovného jazyka, k vymycování všeho, co rušivě do něho zasahuje, co narušuje, oslabuje jeho výrazové schopnosti jako celonárodního nástroje dorozumívaní, jako nástroje boje a rozvoje, za jaký právem označil spisovný jazyk Stalin." (Str. 57.) Tak isto aj slová, vyjadrujúce zásadu starostlivosti o jazykovú kultúru: „Bojujeme proti zploštění, zjednodušování,

ochuzování spisovného jazyka, chráníme jeho úkonnou živost a pestrost proti ztrnulé uniformitě."

V súvislosti s tým však prekvapuje, že akademik Trávníček tak zápalisto bojuje proti odôvodnenému postaveniu zvratného zámena po pauze v type: *Jan Neruda, vynikající básník, s e n a r o d i l v Praze.* Je predsa zrejmé, že takýto slovosled je výrazivom ináč členenej výpovede ako slovosled s enklitickým postavením zámena *(narodil se).*

V t r e ť o m tematickom okruhu (pomer slova a vety a otázky tvaroslovia) nachádzame okrem iného zaujímavé príspevky prof. A. Isačenka a prof. B. Trnku, ako aj aktuálne diskusné príspevky dr. M. Dokulila a dr. R. Mrázka.

Prof. I s a č e n k o v referáte *Slovo a veta* nevyčerpáva nadhodenú problematiku, hoci vychádza zo správneho zistenia, že „slovo nazýva", ale „veta vypovedá". Je diskutabilné jeho tvrdenie, že slovo ako súčasť slovnej zásoby je iba minimálne zaťažené gramatickými významami, a preto „napríklad slovo *pes* ako označenie určitého zvieraťa, ako sémantéma, je iba homomorfom slova *pes,* fungujúceho vo vete *pes štěká".* Skôr je pravda, že slovo *pes* v obidvoch prípadoch je tou istou formou, teda že aj súčasti slovnej zásoby majú gramatické významy a formy.

Je správne Isačenkovo tvrdenie, že vetu možno zo súvislého textu vydeliť na základe formálnej a významovej sebestačnosti. Takéto konkrétne vety však nepatria do gramatického systému jazyka, lebo tam sa veta môže uplatniť iba ako syntaktická schéma. Je jasné, že neexistuje inventár konkrétnych viet (tu by sme radšej uviedli termín výpoveď, a nie veta), pretože vety sa stále tvoria, ale z toho ešte nemožno vyvodzovať, že neexistuje ani inventár syntagiem, ako to tvrdí prof. Isačenko, odmietajúc postup akademickej gramatiky ruštiny (str. 91). Totiž do gramatickej stavby každého jazyka patrí inventár viet aj inventár syntagiem, pravda, viet a syntagiem ako syntaktických schém (konštrukcií), nie konkrétnych realizácií týchto schém, viazaných na situáciu.

Prof. T r n k a v referáte *Morfologické protiklady* rozvíja svoju teóriu o neutralizácii morfologických protikladov. Neutralizácia sa hodnotí ako dôležité triediace kritérium. Ide v nej o zatlačenie protikladového významu členov morfologickej dvojice za istých nefonologických podmienok, pričom celú dvojicu zastupuje jeden alebo druhý člen. Ako základný príklad neutralizácie sa uvádza protiklad rodu v nemčine, ktorý sa uplatňuje v jedn. čísle *(der, die, das),* ale sa potláča (neutralizuje) v množ. čísle *(die).*

Prof. Trnka rozlišuje tri typy neutralizácie. V prvom type sa neutralizácia podmieňuje významom bázy (báza je asi toľko ako odvodzovací základ). Napríklad protiklad stupňov sa neuplatňuje pri adjektívach, ktorých báza sa nezúčastňuje na protiklade opaku. V druhom type sa neutralizácia istého morfologického protikladu podmieňuje účasťou protikladových členov na inom morfologickom protiklade. Napríklad v nemčine je neutralizovaný protiklad pádov feminín v jedn. čísle. V treťom type sa neutralizácia odôvodňuje účasťou protikladových členov na syntaktickom protiklade. Ako príklad možno uviesť neutralizáciu gramatického čísla substantív v spojení so základnými číslovkami v rozličných jazykoch.

V závere svojho referátu dotkol sa prof. Trnka aj otázky slovných druhov. Slovný druh chápe ako skupinu slov rozlíšenú od ostatných slovných druhov úhrnom morfologických kategórií, ktoré má každá báza slov. Veľmi diskutabilná je Trnkova teória, aplikovaná na češtinu. Za slovné druhy sa takto v češtine

uznávajú: substantíva, adjektíva, verba, adverbiá a neohybné slová. „Zájmena a číslovky tvoří zvláštní slovní třídy, které jsou rozlišeny nikoli účastí na určitém úhrnu morfologických protikladů, nýbrž významem svých morfologických bází" (str. 104), čiže prof. Trnka nepokladá zámená a číslovky za také slovné druhy ako napr. substantívum, ale iba za významové triedy slov. Táto teória prof. Trnku sa síce vyznačuje jednotným (morfologickým) kritériom pre slovné druhy, ale je jednostranná a neberie do ohľadu celú jazykovú skutočnosť.

M. Dokulil v diskusnom príspevku *K povaze vztahu slova a pojmu, věty a myšlenky* navrhuje aj tu prísne rozlišovať dve roviny: rovinu jazyka (systému) a rovinu hovorenia (jazykového prejavu). Koreláty pojmu a myšlienky treba hľadať podľa Dokulila na rovine jazykového prejavu. Sú to pomenovanie (= korelát pojmu) a výpoveď (= korelát myšlienky). Slovo a veta ako jednotky jazykového systému nie sú korelátmi pojmu a myšlienky, lebo slovo sa nekryje vždy s pomenovaním, ani veta s výpoveďou (nie každé pomenovanie je slovom a nie každá výpoveď je vetou). Slovo chápe Dokulil ako svojráznu jednotku zvukovú, významovú i gramatickú. Vetu zas ako útvar obsahujúci určité sloveso. Bližšie sa touto otázkou zaoberal v spoločnom príspevku s Danešom v oddiele pre syntax.

R. Mrázek pokladá za syntagmu iba slovné spojenie ako vyššiu pomenovaciu (pojmovú) jednotku. Preto za syntagmu uznáva iba determinatívne spojenia typov *veľký dom, písať list, pokladať za odborníka, čítať bez chýb, veľmi malý*. To však je chápanie príliš úzke. — R. Mrázek sa ďalej postavil proti vydeľovaniu predikatíva ako osobitného slovného druhu — čo je podľa našej mienky správne —, ale na druhej strane odporúča rozmýšľať o tom, či modálne slová netvoria osobitný slovný druh, keďže okrem spoločných čŕt lexikálnych majú aj spoločné črty syntaktické: sú modálnym určením vetného obsahu alebo samy tvoria vetu. Vcelku tu ide o riešenie otázky adverbia ako slovného druhu. Preto Mrázkovo náznakové riešenie tu nepostačuje.

Vo štvrtom tematickom okruhu (tvorenie slov a slovná zásoba) majú širší význam referáty prof. I. Poldaufa, dr. M. Dokulila a dr. M. Helcla.

Základný referát prof. Poldaufa podáva ucelenú teóriu o tvorení odvodených slov. Vychádza z tézy, že slovná zásoba jazyka neobsahuje len jednotlivé slová, ale aj istú sústavu možností, možných prostriedkov a postupov, ktoré sa v danom jazyku používajú pri tvorení nových slov. Tým sa myslia slovotvorné modely.

Pre odvodzovanie je dôležitý pojem morféma. Prof. Poldauf definuje morfému ako najmenšiu zložku slovného útvaru spojenú s významom. Podľa významu rozlišuje morfémy lexikálne a gramatické. S týmto základným vymedzením ťažko dať do súladu rozlišovanie morfém podľa ich vzájomného pomeru na určované, určujúce, spojovacie a charakterizačné. Spojovacie a charakterizačné morfémy — hoci o ich existencii nemožno pochybovať — nemajú totiž svoj vlastný význam, ale predsa len sú vydeliteľné na pozadí významu iných morfém a na pozadí významu celého slova. Porov. Poldaufovu definíciu: „Spojovací morfém je zbytková část morfologicky členěného slova, která nenese význam, na př. kompoziční vokál *-o-* v *bratrovrah, matkovrah*. Jestliže morfém přímo nenese význam, ale může jej pomoci ztotožnit, jde o morfém charakterisační: *-a-* v *nech-a-t*, *-i-* v *pros-i-t* (*-a-* a *-i-* pomáhají na př. odlišit morfémy *děl-1* a *děl-2* v *děl-a-t* a *děl-i-t*)." (Str. 147.) — Pri prenesení slova z jedného slovného druhu do druhého hovorí sa o konverzii, ak sa toto preradenie uskutočňuje pomocou minimálnych prostriedkov, napr.: *dobr-ý, dobr-e, dobr-o*.

Ak sa vezmú do úvahy všetky prípady, treba povedať, že morféma z formálnej stránky sa skladá z jednej alebo z viac čiastkových jednotiek, exponentov. Exponentmi sú nielen hlásky alebo skupiny hlások (napr. v slove *nosi-č*), ale aj isté zmeny hlások (napr. v dvojiciach slov: *nasypať — nasýpať, vyžla — výžľa).*

V Poldaufovej teórii má veľký význam aj tzv. formula morfémy čiže výklad využitia morfémy v slovotvornom modeli. Tu ide len o odvodzovacie a gramatické prípony.

Z referátu dr. M. Dokulila poukazujeme iba na definíciu odvodeného slova. Odvodené slovo je podľa neho také, ktorého prvotný kmeň existuje ešte aspoň v jednom slove daného jazyka (napr.: *ruk-áv — ruk-a*), i keď ide o tzv. viazanú podobu kmeňa (napr.: *za-ča-ť — po-ča-ť — na-ča-ť, jabl-ko — jabl-oň*). Takéto opakovanie však nie je potrebné pre odvodzovaciu morfému, ako to vidieť z odvodených slov *otč-im, sek-era, ruk-áv* ... (V iných slovách totiž niet prípony *-im, -era, -áv.*) Ďalej možno spomenúť Dokulilovo odmietavé stanovisko k tzv. zápornej derivácii čiže k nulovej odvodzovacej prípone v type *lov-iť — lov.* Pre synchrónny rozbor žiada tu Dokulil pokladať substantívum za základ, hoci v diachronickom aspekte sa vec javí opačne.

Z referátu dr. M. Helcla o tvorení slov skladaním uvedieme rozlíšenie vlastných a nevlastných zložení. Vlastné zloženiny sa vyznačujú tým, že medzi členmi zloženiny je spojovacia morféma (napr.: *vod-o-vod, krv-o-tok*). Prvý člen nevlastných zložení je však paradigmatickým tvarom (napr. *vládychtivý, roduverný*). Všetky zloženiny predstavujú jednotu formy a obsahu. Jednota formy je daná aj jediným slovným prízvukom a písaním dohromady.

Zo zloženého slova sa stáva odvodené, keď jedna z častí zloženiny stratí schopnosť fungovať ako samostatný významový základ iného slova (napr.: *-dsať — dva-dsať, tri-dsať, štyri-dsať; arci — arci-biskup, arci-vojvoda, arci-lotor).*

V piatom tematickom okruhu (otázky skladby) majú väčšiu cenu referáty doc. F. Kopečného, dr. M. Dokulila a dr. F. Daneša a diskusný príspevok dr. R. Mrázka.

Doc. Kopečný v referáte *Základní pojmy souvztažnosti jazykové* hovorí o syntaktickom vzťahu ako o vzájomnej spojitosti, ako o vzájomnej odkázanosti. V tomto prípade, pravda, predikácia by nebola syntaktickým vzťahom, pretože pri predikácii nemusí vždy ísť o spojenie dvoch jednotiek, vzájomne na seba odkázaných. Z toho potom vyplýva, že nemožno súhlasiť ani s Kopečného výrokom, že „syntaktická kategorie je pak dána svou formální závislostí, její forma vyplývá jen ze závislosti na řídícím členu" (str. 213). V jednočlenných vetách ide o predikáciu, ale nejde ani o syntagmu, ani o závislosť formy základného vetného člena od niečoho iného vo vete.

Doc. Kopečný triedi syntaktické vzťahy podľa kvality na tri oblasti: koordináciu, determináciu a predikáciu. Lenže nepoukazuje na to, že tieto vzťahy nie sú na jednej rovine. Poukazuje len na spoločné formálne črty determinácie a predikácie (napr. zhoda prívlastku a zhoda prísudku s podmetom), ako aj determinácie a koordinácie (napr. vetná parataxa vyjadrujúca determináciu aj koordináciu, alebo typ syntagmy *otec so synom, idem spievajúc*).

Je zaujímavé, že Kopečný zahrnuje apozíciu aj parentézu zväčša do determinácie, sčasti do koordinácie (pri parentéze). V determinácii poukazuje na rozdiel medzi vlastnou determináciou (inherentnou a externou pri slovese) a objektovou. Externú determináciu pri slovese pripúšťa vydieľať iba s výhradami ako okolnostné určenie.

Zaujímavý je výklad o (slovesnej) rekcii. Chápe sa ako pevná jednoznačná pádová závislosť. Je to vo veľkej miere sémantický jav, lebo — ako to hovorí Kopečný — zmena rekcie je vždy ukazovateľom zmeny významu. To však neplatí vždy, i keď je to obyčajne tak. Napríklad pri zmene rekcie slovesa *dosiahnuť niečoho* (genitívna rekcia) na *dosiahnuť niečo* (akuzatívna rekcia) nevidieť nijakú zmenu vo význame. Atď.

Z jednotlivostí treba ešte uviesť hodnotenie spojenia *rád čítam,* v ktorom sa tvar *rád* hodnotí ako zhodné inherentné určenie slovesa čiže ako zhodné príslovkové určenie spôsobu. Lenže zhodou sa tu nevyjadruje vzťah k nadradenému slovu (slovesu), ako by sa dalo očakávať z definície doc. Kopečného, lebo tento vzťah sa vyjadruje primkýnaním priam tak ako pri všetkých adverbiálnych určeniach; zhodou sa tu vyjadruje vzťah k podmetu (agensu slovesného deja). Je to jedinečný prípad trojčlennej syntagmy.

Spoločný referát dr. M. Dokulila a dr. F. Daneša *K t. zv. významové a mluvnické stavbě věty* je zaujímavý najmä svojou hlavnou myšlienkou, že treba rozlíšiť výpoveď a vetu, resp. vetnú a nevetnú výpoveď. Výpoveďou je každý najmenší situačne zakotvený jazykový prejav (podobne definoval vetu prof. Skalička — elementárna semiologická reakcia) a vetou je typizovaná, zvyčajná gramatická forma takého prejavu (teda zvyčajná gramatická forma výpovede). Z toho potom vychodí, že existujú výpovede s vetnou stavbou a výpovede bez vetnej stavby (napr. dvojčlenná veta — výpoveď s vetnou stavbou *Slnko svieti,* ale jednočlenná veta — výpoveď bez vetnej stavby *Oheň!*).

Pri gramatickom rozbore čiže pri rozbore vetnej stavby sa navrhuje vychádzať vždy z gramatickej formy. Preto aj pre vetu ako takú hľadajú sa formálne kritériá (napr. určitý tvar slovesa ako konštituujúci člen vety). Podobne pre definíciu jednotlivých vetných členov treba hľadať formálne kritériá, kritériá z vetnej stavby. Napr. podmet sa definuje ako slovo, ktoré nezávisí od nijakého iného slova vo vete, a prísudok zas ako výraz priamo závislý od podmetu, pričom sa táto závislosť prejavuje zhodou v gramatickej osobe, resp. aj v čísle, rode a páde (str. 244). Až k takejto definícii môže pristúpiť slovnodruhová a sémantická charakteristika jednotlivých vetných členov. Tento postup je v podstate správny. Treba si ho len overiť na konkrétnom, úplnom materiáli.

Do oblasti výpovednej výstavby sa zahrnuje všetko, čo súvisí s procesuálnym charakterom výpovede (napr. pojem intencie, agensa, deja a patiensa, radenie vetných členov, slovosled a vetosled, rytmus a intonácia atď.). Autori zdôrazňujú, že o vetnej stavbe sa môže hovoriť len pri vete a pri vetnej výpovedi, zatiaľ čo o výpovednej výstavbe sa musí hovoriť pri každej výpovedi. Pravda, pri každej konkrétnej výpovedi treba uvažovať aj o obsahovej výstavbe čiže o usporiadaní lexikálneho a gramatického materiálu jazyka podľa aktuálnych potrieb konkrétnej výpovede.

Ešte pripomenieme, že sa za všeobecné syntaktické vzťahy pokladajú dva: podradnosť (subordinácia) a súradnosť (koordinácia). Do podradnosti sa zahrnuje aj vzťah medzi podmetom a prísudkom dvojčlennej vety (str. 242—243). Tento výklad je dôležitý aj pre chápanie a systematiku syntagiem, hoci to autori nenaznačujú.

Zaujímavý je aj postoj k otázke spony. Autori píšu, že pojem spony má oprávnenie iba z hľadiska obsahovej stavby, ale nie z hľadiska vlastných gramatických vzťahov: „pro formálně syntaktickou analysu je spona právě tak centrálním, transitním větným členem — přísudkem, jako kterékoli jiné sloveso určité"

(str. 245). Z toho však potom vychodí, že treba počítať s novou syntagmou (ja ju nazývam recipročnou) napr. v spojení *je dobrý* vo vete *Chlapec je dobrý*, alebo v spojení *je kov* vo vete *Železo je kov*. To však autori tohto referátu neberú do úvahy.

Z diskusného príspevku R. Mrázka *K základním otázkám syntaxe* vyberáme postoj k zloženému prísudku. Mrázek pokladá zaň spojenia infinitívu s modálnymi a fázovými slovesami, ale už nie spojenia rozličných slovných druhov so sponovými slovesami. Tu navrhuje hovoriť o obsahovom doplnení slovesa (resp. o obsahovom predikatívnom determinante), čím sa však problém týchto spojení nerieši, najmä sa nerieši vetnočlenská platnosť k spone pripojeného slova.

Zaujímavý je aj Mrázkov návrh na jednotné triediace kritérium pre všetky vetné členy (str. 249). Vetnočlenské kategórie by mali byť dané jednotou formálnovýrazovej stránky (slovný druh a gramatický tvar), syntaktickej stránky (rekcia, zhoda, primkýnanie a k čomu) a významovej stránky (vyjadrený myšlienkový obsah). Mrázek kladie dôraz najmä na formálnu stránku vetného člena.

Zo záverečného prejavu akademika Bohuslava Havránka treba zdôrazniť tézu, že jazyk je v stálom pohybe, totiž že v jazyku nikdy neexistuje rovnováha, lebo v jazyku sú vždy javy ustupujúce a nastupujúce. Tým sa odstraňuje nepreko nateľná priepasť medzi synchróniou a diachróniou, ako ju stavajú niektorí štrukturalisti, a upravuje sa aj chápanie synchrónie.

Ďalej možno uviesť slová, že každé riešenie a každý rozbor musí vychádzať z konkrétneho materiálu. Úplnosť materiálu pre hlboké poznanie je veľmi dôležitá: čím úplnejší materiál, tým hlbšie môže byť naše poznanie.

Iste je správny aj poznatok, že vedecká práca nie je bez umeleckej zložky, ale vo vede fantázia sa musí opierať o materiál. Aj preto budú vždy isté rozdiely medzi jednotlivými bádateľmi. Prílišná roztrieštenosť musí sa však odstraňovať, lebo vedie k izolácii. A izolácia osôb alebo odborov je vždy nebezpečná.

Recenzovaný zborník *O vědeckém poznání soudobých jazyků* ukazuje, že konferencia VIII. sekcie Československej akadémie vied z roku 1956 bola veľmi vážnou prehliadkou pracovných metód i výsledkov práce prevažnej časti českých a slovenských lingvistov. Ukazuje sa pri tejto príležitosti prevaha slavistiky aj pri riešení všeobecných problémov. Nepríjemne prekvapuje pri takejto bilancii slabé zastúpenie predstaviteľov moderných filológií, najmä germanistiky a romanistiky.

J. Ružička

Rozzelenať sa (nie „rozzeleňať sa"). — Stavové slovesá s významom „stávať sa (stať sa) takým, byť taký, javiť sa takým, akú vlastnosť označuje základné prídavné meno", odvodzujú sa z prídavných mien príponami *-ie-, -nú-, -a-* (v istých typoch ako zvratné), napr.: *mľandravý — (z)mľandravieť, starý — starnúť, chorľavý — chorľavieť, čierny — (s)černieť, černieť (sa), červený — (o)červenieť, červenieť (sa),* vedľa *(za)červenať sa.*

Ak porovnávame podoby typu *zelenať sa, (za)červenať sa...* s podobou „rozzeleňať sa" v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1957 (zrevidované vyd., str. 152, 406, 415 a str. 337), vidíme, že ide oproti predošlým vydaniam (str. 319) o zrejmú tlačovú chybu, ktorá unikla pri korektúre.

Vplyvom výslovnosti *-ň-* v type *červenieť (sa)* [červeňieť sa] počuť občas nespisovnú výslovnosť „červeňať sa". Aj podobu s mäkkým *-ň-* „rozzeleňať sa" možno pokladať za nespisovnú analógiu podľa slovies *ozelenieť, zelenieť (sa).* Podobne je to s výslovnosťou v expresívnom adjektíve *červenučký,* ktoré sa krajove vyslovuje „červeňučkí" (porov. aj v češtine *červeňoučký, červeňounký).*

Správne spisovné znenie spomenutých slovies je však *(roz)zelenať sa, (za)červenať sa.*

A. Keder

Peruán? — Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 uvádzajú na str. 290 heslo *Peru* takto: *Peru,* str. neskl.; *Peruán,* m.; *peruánsky.* (Prvé vyd. Pravidiel z r. 1931 slovo *Peru* a jeho odvodené slová neuvádza; v druhom vyd. Pravidiel z r. 1940 sa uvádzajú slová *Peru, Peruán, Peruánka, peruánsky;* Pravidlá z r. 1953 teda zrejme prebrali — s vynechaním slova *Peruánka* — spracovanie Pravidiel z r. 1940.) Všimnime si v tejto poznámke slová *Peruán (Peruánka)* a *peruánsky.*

Najprv o slove *peruánsky.* Ako uvádza Štefan Koperdan v štúdii *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov* (Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava 1958, str. 106), prídavné mená z miestopisných názvov sa tvoria aj cudzími príponami. Koperdan uvádza prípony *-ický* (z lat. *-icus*), *-ánsky* (z lat. *-anus*) a *-ínsky* (z lat. *-inus*). Pri prípone *-ánsky* cituje príklady *peruánsky* a *kubánsky.* Odvodzovacím základom je tu latinské, resp. španielske *peruán-* a *kubán-* (uvádzame v slovenskej pravopisnej podobe), ku ktorému sa pridáva domáca prípona *-ský* ako prípona prídavných mien. Ide teda skôr o pripájanie prípony *-ský* k cudzím odvodzovacím základom než o pripájanie prípony *-ánsky* k slovám *Peru* a *Kuba.* Proti samotnej podobe prídavného mena *peruánsky* nemáme námietky. Ide síce o dosť neobvyklé odvodzovanie, jednako tvar *peruánsky* (rovnako ako *kubánsky*) možno už dnes pokladať za vžitý a ustálený. Hodno tu však pripomenúť stav v češtine. Pravidlá českého pravopisu z r. 1957 (str. 281) uvádzajú popri prídavnom mene *peruánský* aj podobu *peruský.* Tu ide o priame pridávanie prípony *-ský* k slovu *Peru,* ktoré je ináč nesklonné. V spisovnej slovenčine sa takýto spôsob tvorenia prídavného mena pri tomto slove neujal, hoci ináč existuje pri niektorých slovách podobne zakončených (Koperdan uvádza na str. 93 príklady *Baku — Bakučan, bakuský* a na str. 101 *Tartu — Tartučan, tartuský).*

Pozrime sa teraz na mužské obyvateľské podstatné meno. Pravidlá, ako sme uviedli, majú podobu *Peruán*. (Pravidlá čes. pravopisu neuvádzajú muž. obyvateľské podst. meno.) Skutočnosť, že príd. meno *peruánsky* sa tvorí príponou *-ský* od latinského, resp. španielskeho základu *peruán-*, má svoj odraz aj na tvorenie muž. obyv. podst. mena. Podoba *Peruán* sa hodnotí len ako odvodzovací základ. Ako muž. obyvateľské podst. meno sa nepoužíva samotné *Peruán*, ale podoba *Peruánec*, v ktorej je zachovaný odvodzovací základ *peruán-* tak ako pri prídavnom mene. Podobný stav je pri slovách *Dalmatínec — Dalmatínka — dalmatínsky* (Pravidlá uvádzajú na str. 145). K cudziemu základu *dalmatín-* sa pridáva prípona *-ec;* preto je muž. obyv. podst. meno *Dalmatínec*, nie „Dalmatín". Na podobu *Peruánec* môžeme uviesť aj konkrétne príklady. Túto podobu sme si vypísali z časopisu Ozvena sveta II, 1947, č. 1—2, str. 20: *„V Cusco, v srdci Peru, ktorý P e r u á n c i nazývajú tiež pupkom sveta, zdráhajú sa Indiáni používať koleso, ktoré oni nevynašli."* Ďalšie doklady: *P e r u á n e c v družstve USA.* (Československý šport 1958) — *P e r u á n e c Olmedo strojcom víťazstva USA— Austrália 3 : 2* (Lud 1959) — *Američania postavili do hry P e r u á n c a Alexa Olmeda.* (Tamže) — *Najviac sa o to pričinil P e r u á n e c Olmedo, ktorý vyhral obe dvojhry a prispel aj k víťazstvu vo štvorhre.* (Pravda 1959) V prospech tejto podoby hovorí aj materiál Ústavu slovenského jazyka SAV. Doklad na podobu *Peruán* je vypísaný z Pravidiel z r. 1940. Ďalší doklad je na podobu *Peruánec: Môžeme však oproti tomu tvrdiť, že Rimania, Gréci, Feničania, Babylončania, Egypťania, Indovia, Číňania, Inkovia, P e r u á n c i boli tak vyspelí ako my a v mnohom ohľade boli ďaleko pred nami* (Slovenský učiteľ XXIV, str. 100). Podoba *Peruánec* zodpovedá zákonitostiam o tvorení obyvateľských mien od miestopisných názvov. Takéto obyvateľské mená sa tvoria príponami *-ec, -an,* najčastejšie príponou *-čan,* ojedinele aj *-ák/iak* a *-ňan* (pozri Koperdan, str. 102—104). Zakončenie *-án* v slovách, ako napr. *kapitán, kaplán, kormorán, pelikán, partizán* a i., nemá povahu odvodzovacej prípony (pozri Pravidlá str. 57).

Z nášho rozboru vychodí, že by sme mali v Pravidlách zaviesť namiesto podoby *Peruán* podobu P e r u á n e c. K tomuto slovu sa priraďuje ako celkom zákonitá podoba prechýleného ženského podst. mena *Peruánka* (pozri Pravidlá, str. 59).

L. Dvonč

Spojené štáty Západnej Afriky? — Naša tlač prednedávnom priniesla správu o snahách na zjednotenie existujúcich a rodiacich sa slobodných západoafrických štátov. Prvým krokom k utvoreniu únie západoafrických štátov bol vznik federácie Ghany a Guinejskej republiky. Pre budúcu úniu západoafrických štátov zjavil sa v niektorých našich novinách názov *Spojené štáty Západnej Afriky.* Naproti tomu iné noviny priniesli správy o zárodkoch budúcich *Spojených štátov západoafrických.* Dvojaká podoba názvu ukazuje, že naši novinári neboli si celkom istí v tom, ako má v spisovnej slovenčine správne vyzerať tento názov. Chceme im preto poradiť.

V názve *Spojené štáty Západnej Afriky* máme podst. meno *štáty* bližšie určené jednak zhodným adjektívnym prívlastkom *spojené,* jednak nezhodným substantívnym prívlastkom *Afriky.* Tento nezhodný prívlastok, ktorý je v genitíve, je sám ešte ďalej rozvitý zhodným adjektívnym prívlastkom *Západnej.* Ak máme posúdiť, či je názov *Spojené štáty Západnej Afriky* správny, treba sa nám obrátiť k iným podobným názvom a zistiť, či sa aj v nich používa nezhodný prívlastok, ktorý nachádzame v názve *Spojené štáty Západnej Afriky.* Najznámejším ná-

zvom, v ktorom sa vyskytuje spojenie slov *spojené štáty,* je názov *Spojené štáty americké* (je to, pravda, federácia len niektorých severoamerických štátov). Názov *Spojené štáty americké* vznikol prekladom názvu *United States of America.* Nezhodný prívlastok *of America* sa do slovenčiny preložil zhodným prívlastkom *americké,* pričom sa ponechal za podstatným menom *štáty.* Dnes je tento preklad celkom ustálený. Tak je to však aj pri iných podobných názvoch, napr. *Spojené štáty mexické* (Estados Unidos Mexicanos), *Spojené štáty venezuelské* (Estados Unidos de Venezuela), *Spojené štáty brazílske* (Estados Unidos do Brasil). Príklady ukazujú, že miestna príslušnosť štátu sa označuje prídavným menom odvodeným od názvu krajiny; toto prídavné meno ako prívlastok sa stavia za určené podst. meno *štáty,* resp. za spojenie slov *spojené štáty* (zhodný adjektívny postpozitívny prívlastok). Z toho možno vyvodiť aj záver pre podobu názvu západoafrickej únie. Namiesto nezhodného genitívneho prívlastku *Západnej Afriky* treba do názvu dosadiť prídavné meno odvodené od názvu *Západná Afrika,* teda príd. meno *západoafrický.* Názov bude správne znieť *Spojené štáty západoafrické* (to sa vzťahuje aj na prípadný ďalší názov *Spojené štáty africké,* ak by sa dosiahla únia afrických štátov).

Vysvetliť pôvod názvu „Spojené štáty Západnej Afriky" nie je ťažké. Vznikol prekladom z ruštiny. Vieme, že po rusky *Spojené štáty americké* sú *Sojediňonnyje Štaty Ameriki,* a tak teda podľa nich aj *Sojediňonnyje Štaty Zapadnoj Afriki.* Prekladateľ tlačovej zprávy z ruštiny (zo zprávy agentúry TASS) si dostatočne neuvedomil, že v spisovnej slovenčine miestnu príslušnosť „spojených štátov" určujeme práve postpozitívnym adjektívnym prívlastkom. Nemožno teda za gen. *Zapadnoj Afriki* jednoducho dosadiť gen. *Západnej Afriky.* To by bol práve len preklad, nie však ekvivalent, ktorý by zodpovedal gramatickým pravidlám spisovnej slovenčiny. V poslednom čase sa u nás veľa ráz (konkrétne i menej konkrétne) konštatoval vplyv ruštiny na náš jazyk. Niet sporu, že tu ide zvyčajne o obohacovanie nášho jazyka. Nazdávame sa však, že v našom prípade máme už istý vypracovaný a ustálený model, takže odôvodnene požadujeme, aby sa tento model rešpektoval a dodržiaval. Zavádzanie názvu „Spojené štáty Západnej Afriky" (ak pritom uvážime aj skutočnosť, že takýchto názvov je pomerne málo) by celkom zbytočne narúšalo a rozkolísavalo ustálený spôsob vyjadrovania.

Má sa teda používať správna podoba *Spojené štáty západoafrické* (príp. *Spojené štáty africké).*

L. Dvonč

Narodenie a narodeniny. — V októbri r. 1958 stál na Michalskej ulici v Bratislave veľký transparent s nápisom, v ktorom sa oznamovalo „osemdesiate výročie narodenín" majstra Kostku. Osvetový pracovník, ktorý pripravil text na tento transparent, zrejme nepozná rozdiel medzi narodením a narodeninami. A významový rozdiel medzi oboma výrazmi je veľký. *Narodenie* je príchod človeka na svet. Výrazom *narodeniny* však pomenúvame len výročie narodenia, nikdy nie samo narodenie, príchod na svet. Z významov oboch slov vyplýva, že možno síce hovoriť o prvom, druhom, osemdesiatom výročí narodenia niekoho, ale nemožno hovoriť o výročí jeho narodenín, keďže narodeniny sú výročím narodenia. Zmysel spojenia „osemdesiate výročie narodenín", ktoré sme čítali na spomenutom transparente a, bohužiaľ, aj pri iných príležitostiach, je vlastne „osemdesiate výročie výročia narodenia". A to je nezmysel.

Rozlišujme presne vo svojich prejavoch výrazy *narodenie* a *narodeniny.*

Š. Peciar

ODPOVEDE NA LISTY

1. L. M., učiteľ v Necpaloch: „Rozhlasová hlásateľka, ktorá hlási stavy na riekach, používa (aspoň vtedy, keď som si to všimol — v nedeľu 7. XII. 1958) slovko *bezo*, čo považujem za nesprávne. Mám pravdu, keď tvrdím, že by to malo znieť takto: *b e z zmeny?*“

O d p o v e ď: Máte pravdu. Predložka *bez* sa v spojeniach *bez zmeny, bez sporu* nevokalizuje — nepridáva sa k nej podporná samohláska *o*. Jediná poloha, v ktorej predložka *bez* dostáva podpornú samohlásku *o*, je poloha pred tvarom druhého pádu osobného zámena prvej osoby — *mňa: bezo mňa.* V *Pravidlách slovenského pravopisu* (zrevid. vyd. z r. 1957, 43) si o tom môžete prečítať: „Slabičné predložky *nad, pod, pred, od, bez, cez* sa vokalizujú v spojení s tvarmi osobného zámena „ja“, napríklad: *nado mnou, podo mnou, predo mnou, odo mňa, bezo mňa, cezo mňa.*“ — Ako vidieť, vokalizovanú podobu predložky *bez (bezo)* okrem spojenia *bezo mňa Pravidlá* nepokladajú za správnu. V spojení *bez zmeny* (podobne *bez sporu*) vzniká pri splývavej výslovnosti (aká sa v slovenčine v takýchto prípadoch vyžaduje) zdvojené *z (bez zmeny)* alebo zdvojené *s (bez sporu).* Vyslovujeme ich, ako aj iné zdvojené spoluhlásky, b e z p r e r u š e n i a, ako takzvané spoluhlásky predĺžené. Nevokalizovaná predložka *bez* má oporu aj v nevokalizovanej predpone *bez-*, napr. *bezzásadový, bezzemok, bezženstvo.*

2. E. Z-ová zo Sniny: „...Totižto ide mi o to, či v slove *akýsi* pri množnom čísle sa *ý* mení na *í*, či sa píše ‚akýsi ľudia‘ alebo *akísi ľudia.*“

O d p o v e ď: Pri písaní neurčitého zámena *akýsi* v spojení *akísi ľudia* treba vychádzať z poučky, že prídavné mená tvrdého zakončenia, ak stoja pri mužských životných podst. menách v prvom páde, píšeme s dlhým mäkkým *í*. Pravdaže, táto poučka sa vzťahuje nielen na prídavné mená, ale aj na tie zámená a číslovky, ktoré sa správajú ako prídavné mená. Podľa nej teda píšeme: *usilovní robotníci, tí žiaci, akí chlapci, prví vojaci.* — Prečo pri písaní neurčitého zámena v spojení *akísi ľudia* môžu vzniknúť pochybnosti? Preto, že prípona prvého pádu množného čísla slov majúcich povahu prídavného mena, ktorá býva na konci slova, nie je tu celkom na konci. Stojí ešte za ňou nesamostatná častica *-si* ako zneurčujúca prípona. Lenže zneurčujúca prípona *-si* (ktorá sa takisto píše s mäkkým *i*) neruší platnosť poučky o prípone prídavných mien v prvom páde množ. čísla. Príponou ostáva *-í-* po *-k-* *(akísi ľudia)* a toto treba písať ako mäkké *-í-;* teda: *dobrí (druhí, siedmi, akí, akísi, ktorí, ktorísi) ľudia.* Podobne zdanlivo nie je *-í-* v zakončení (práve preto treba tu radšej hovoriť o p r í p o n e) v ukazovacom zámene, ktoré je rozšírené nesamostatnou časticou *-to: títo chlapci, títo priatelia* (vyslov s tvrdým *t*).

3. A. M. z Ruskoviec: „Ako je správne ‚dám si narásť fúzy‘, alebo *nechám si narásť fúzy?*“

O d p o v e ď: Ak chceme, aby nám niekto istú vec (prácu, službu a pod.) urobil, a táto činnosť tvorí náplň práce príslušnej osoby alebo kolektívu, požiadame, aby nám ju oná osoba alebo onen kolektív osôb vykonal. Požiadanie o takúto službu sa vyjadruje slovesom *dať: dať si spraviť topánky, dať sa ostrihať, dať si doviezť uhlia* atď. V takýchto prípadoch vykonanie príslušnej činnosti závisí od v ô l e ľ u d í. — Možno dej rastenia fúzov, brady a pod. zaradiť do

takéhoto okruhu dejov, ktoré by sme si mohli dať vykonať? — Rastenie vlasov, fúzov, brady (nechtov atď.) sa uskutočňuje bez zásahu ľudskej (našej i cudzej) vôle a činnosti. V takýchto prípadoch používame pomocné sloveso *nechať: nechať si narásť bradu* atď. Správne treba teda hovoriť a písať: 1. *dať si ušiť kabát, dať sa ostrihať, dať si vytrhnúť zub* (nie „nechať si ušiť kabát, nechať sa ostrihať, nechať si vytrhnúť zub"); 2. *nechať si narásť bradu (vlasy, fúzy, nechty,* „repu na kolenách"). Pomocné sloveso *nechať* má približne taký význam ako *„dovoliť", „nezabrániť"*.

Jasne nám teda vychodí, že správne treba hovoriť a písať ***nechám*** (nie „dám") *si narásť fúzy.*

G. Horák

ČASOPISY SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED R. 1959

Názov časopisu	Počet strán	Vychádza ročne	Cena čísla	Ročné predplatné
Naša veda	48	12 ×	3,—	36,—
SPOLOČENSKÉ VEDY				
Slovenská reč	64	6 ×	4,—	24,—
Jazykovedný časopis	96	2 ×	10,—	20,—
Slovenské odborné názvoslovie	32	12 ×	2,—	24,—
Slovenský filozofický časopis	104	4 ×	6,—	24,—
Historický časopis	160	4 ×	10,—	40,—
Slovenská archeológia	240	2 ×	60,—	120,—
Slovenská literatúra	128	4 ×	7,—	28,—
Slovenský národopis	168	4 ×	13,50	54,—
Slovenské divadlo	96	6 ×	7,—	42,—
Ekonomický časopis	112	6 ×	5,—	30,—
Právnické štúdie	176	4 ×	11,—	44,—
Právny obzor	64	10 ×	3,—	30,—
BIOLOGICKÉ A LEKÁRSKE VEDY				
Biológia	80	12 ×	7,—	84,—
Bratislavské lekárske listy	64	24 ×	4,—	96,—
Neoplasma	112	4 ×	13,—	52,—
POĽNOHOSPODÁRSKE VEDY				
Poľnohospodárstvo	160	6 ×	15,—	90,—
Veterinársky časopis	104	6 ×	8,—	48,—
Lesnícky časopis	72	6 ×	6,—	36,—
PRÍRODNÉ VEDY				
Matematicko-fyzikálny časopis	64	4 ×	7,—	28,—
Chemické zvesti	64	12 ×	8,—	96,—
Geologický sborník	160	2 ×	20,—	40,—
Geografický časopis	80	4 ×	8,—	32,—
TECHNICKÉ VEDY				
Zváračský sborník	128	4 ×	13,—	52,—
Strojnícky časopis	64	4 ×	8,—	32,—
Elektrotechnický časopis	64	6 ×	8,—	48,—
Stavebnícky časopis	64	6 ×	8,—	48,—
Vodohospodársky časopis	96	4 ×	10,—	40,—

Tieto časopisy od 1. januára 1959 rozširuje v ý h r a d n e Poštová novinová služba v Bratislave.